

Митр. Іларіон

КНЯЗЬ К.
ОСТРОЗСЬКИЙ

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

КНЯЗЬ КОСТЯНТИН

ОСТРОЗЬКИЙ

І ЙОГО КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ

ІСТОРИЧНА МОНОГРАФІЯ

Бібліотека Читальні "Просвіти"

Вінніпег, Ман. Канада

Ч. 119

"Prosvita" Reading Ass'n, Winnipeg, Manitoba

diasporiana.org.ua

1958

ВІННІПЕГ

Дар Читальні
„ПРОСВІТА”
Вінніпег, Канада

Видано коштом Української Православної
Громади в Кенора, Ont.

Printed in Canada by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Man.

ЧАСТИНА ПЕРША:
КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ
ОСТРОЗЬКИЙ

КНЯЗЬ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ
(1527 — 13. II. 1608)

славний оборонець Української Православної Церкви

I.

ЗНАЧЕННЯ РОДУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ДЛЯ УКРАЇНИ І ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

У суботу 13-го лютого 1608-го року сумно задзвонили дзвони по всіх церквах замкового міста Острога. Дзвонили дзвони тихо й сумно, бо дзвонили на подзвіння...

Було це 350 літ тому, — в Бозі упокоївся старий князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький.¹

А на відповідь дзвонам острозьким ще сумніше задзвонили дзвони по всій Волині, а ще згодом — по всій Україні...

Плакав Остріг, плакала вся Волинь, плакала вся Україна...

У Бозі спочив найбільший син України, — її всежиттєвий міцний і сміливий оборонець, всежиттєвий опікун і оборонець Української Православної Церкви проти її запеклих ворогів, — католиків та уніятів.

¹ Пишемо Остріг, острозький, як назва географічна. Але прізвище позоставляємо Острозький, давнє Острожскій.

Дзвони сумно дзвонили, і плакала
вся Україна... Упокоївся в Бозі вели-
кий князь України, останній князь її,
— а що ж то буде по ньому?

**
*

Походження роду князів Острозьких остаточно не встановлене. Польські вчені звичайно вели Острозьких від короля Данила Галицького. Український учений М. Максимович виводив Острозьких від князів Турівських і Пінських.

А проф. М. Грушевський схильний виводити рід князів Острозьких від князя Давида Ігоревича. Це давні князі Городнянські, що сиділи на північній Погорині.²

Але давнє народне передання і сам рід виводили князів Острозьких від Київського великого князя Володимира Святого. Остріг був з найдавнішого часу уділом та столицею окремих удільних князів, — князів Острозьких, що свою назву понесли від свого столичного міста, як це було звичайним у давнину.

Удільні князі Володимирового роду з бігом часу дрібніли й зникали. Здрібніли були й князі Острозькі, але в XIV столітті, коли Україну-Русь

2 М. Грушевський: Історія України-Руси, том V ст. 29. Пор. П. Куліш: Огпаде-ліє Малороссіи, том I ст. 21.

окупувала Литва, а татар помалу виганяли, князі Острозькі сильно піднялися й вирости на перших бояр українських у новій Литві.

Час був грізний, переходовий, і князі Острозькі сміливо й завзято ставали в обороні прав свого стародавнього й туземного українського народу перед диким і жорстоким новим напасником, — литовцями. Ця смілива й хоробра оборона свого народу відразу зробила князів Острозьких найславнішими в Україні.

А з XIV століття в Литві-Русі проявляються польські політичні впливи, а разом з ними впарі йдуть і католицькі насилля. І незабаром ці католицькі напади на Русь-Україну стають постійними й дошкульними. І князі Острозькі, як правдиві батьки свого народу, хоробро й безпереривно боронять увесь український народ від цих жорстоких і смертоносних католицьких наскоків. Самі всі православні, князі Острозькі стають найміцнішими оборонцями Православної Віри та Православної Церкви.

І з бігом часу стало незмінною традицією в Україні: найсильнішими оборонцями народу та його Православної Віри й Церкви є славні князі Острозькі. І за це високо й правдиво шанувала князів Острозьких уся православна Україна й Білорусь. А

за міцного й хороброго меча Острозьких шанувала їх і вся Литва, а пізніше і вся Польща. Шанувала, чи правдивіше --- боялась.

**

Князі Острозькі вже здавна були найбагатші володарі Литви й України. Вони мали в своїм володінні 24 міста, 10 містечок і багато сот менших сіл та осель. Річний дохід князів Острозьких сягав величезної на ті часи суми, — понад мільйон долярів. Таке незчисленне багатство рано поставило князів Острозьких на перше місце в Литві й Польщі серед інших старих українських бояр.

Острозьким належали на Волині міста: Остріг, Володимир, Заслав і інші. По цих величезних маєтках Острозькі мали понад 600 церков, і всіма ними опікувалися, багато з них самі поставили. Було в Острозьких і десять православних монастирів, а саме: Степанський, Дорогобузький, Дубенський Преображенський, Хрестовоздвиженський, Чернчицький під Луцьким, Підборецький Дубенського повіту, Татаринецький на Крем'янецьчині, Дубищенський Старокостянтинівський, Троїцький Острізький й ін.³

Князі Острозькі тим і славні були,

3 П. Н. Батюшковъ: Волинь, Спб., 1888 р. ст. 63.

що вони не тільки володіли величезними маєтками, але й були їхніми духовими правдивими опікунами, і сильно християнізували їх, будували церкви, оздоблювали їх, пильнували про Духовенство.

*
*
*

Князі Острозькі були могутніми удільними князями, мали при собі багатотисячні полки козацтва, а це робило їх реальною силою в Литві і в Польщі. Вони займали найвищі посади в своїй державі. До них не раз прибували послы від господаря молдавського або хана кримського.

У князів Острозьких були свої менші бояри, багато значного панства. При їхньому дворі в Острозі жило 1500 дворян та гвардійців. До столу засядало часом по 2000 осіб.

При княжому дворі в Острозі була встановлена служба і весь церемоніал королівських дворів. “Місце маршалка двору князів Острозьких займав польський сенатор. Він був зобов’язаний хоч два рази до року стояти під час обіду за стільцем князя Острозького й прислужувати йому”.⁴ За це йому платили 70000 злотих річно.⁵

4 П. Батюшковъ: Вольтъ, 1888 р., ст. 39 в додатках.

5 П. Куліш: Отпаденіе ст. 24.

**
*

Столиця удільних князів Острозьких, місто Остріг (по-давньому Острог), розвивалася з віку в вік. Остріг лежить у гарному місці, — там, де річка Вілія зліва впадає в ріку Горинь. Удільним містом Остріг став ще зараз по смерті великого князя Київського Володимира Святого, і дістався князю Давидові Ігоревичу. Пізніше Остріг перейшов в уділ князів Турівських та Пінських, але не на довгий час, — Остріг знову став столицею самостійного удільного князівства князів Острозьких.

Князі Острозькі рано виробили собі славу опікунів українського народу та його Православної Віри, а місто Остріг стало центром цього кількавікового опікунства.

У Літопису місто Остріг і його князь Давид Ігоревич уперше згадується під 1100-м роком.⁶ У XIII віці він входить у склад Галицько-Волинського князівства, а в XIV-м попадає під довгу окупацію Литви, а з 1569 року — Польщі.

**
*

Значення й сила князів Острозьких у державі були величезні. Вони жили й працювали по 1620-ий рік, коли

⁶ Лїтопись по Ипатскому списку. Спб. 1871 р., ст. 180.

спинилася їх чоловіча лінія. А жіноча лінія спинилася 1654 го року. Вона окатоличилась, і тим самим ополчилась, і величезне майно перейшло через жіночу лінію князям Заславським, Сангушкам та Любомирським.

Історія роду князів Острозьких для нас, українців, глибоко повчальна: вона ясно показує, що католицтво та унія були смертоносні для України, і вкінці таки вбили її, як окрему державу. Вони, католицтво та унія, завдали Україні таких ударів, від яких вона вже ніколи не вийшла...

**
*

Література про князів Острозьких велика, але окремої монографії нема. Як це не дивно, українці не написали ще поважної монографії про свій найславніший княжий рід.

Шараневичъ: О первыхъ князьяхъ Острожскихъ, "Галичанинъ", 1863 року.

М. А. Максимовичъ: Письма о князьяхъ Острожскихъ, "Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости" за 1866 рік. Передруковано в "Собраніе сочиненій", Київ, т. I, 1876 рік.

Андріяшевъ: Очеркъ исторіи Волинской Земли до конца XIV стол. Київ, 1887 р.

Пероговскій: Матеріали для исторіи Волини, Житомир, 1879 рік.

Карашевичъ: Очеркъ исторіи Православной Церкви на Волини. "Христіанское Чтеніе" 1885 рік ч. 1.

Трипольскій: Историческія изслѣдованія о городахъ, мѣстечкахъ и селахъ Волинской губерніи. Житомир, 1879 рік.

Крушинскій: Историческій очеркъ Волини, див. "Труды Волинскаго губернскаго статистическаго Комитета, 1867 рік.

Н. И. Петровъ: Волинь. Историческія судьбы Юго-Западнаго Края. Спб. 1888 рік.

И. И. Малышевскій: Западная Русь въ борьбѣ за Вѣру и народность, Спб. 1896 рік.

Проф. І. Огієнко: Історія українського друкарства. Львів, 1925 рік.

Archiwum Książat Sanguszków. Вийшло п'ять томів, — тут збірка родинних матеріалів дому кн. Острозьких.

Wolf: Książowie litewsko-ruscy. Warszawa, 1895.

Radziwiński: Książowie Ostrogscy i Zaslawscy.

Г. Карповъ: Історія боротьбы Московскаго государства съ Польско-Литовскимъ, 1462-1508. М. 1867 рік.

І. Левкович: Нарис історії Волинської Землі. Вінніпер, 1953 рік.

Див. ще далі на ст. 72-74.

II.

ПЕРШІ КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ.

Початок роду князів Острозьких, як ми вище казали, остаточно не вияснений. Звичайно першим князем Острозьким звать князя Данила, або повно — Данила Дмитровича.⁷ Це був видатний і сильний князь уже під Литвою, який виступав з Литвою проти Польщі. Коли польський король Казимир Великий року 1340-го захоплював Галичину, то князь Дзґило Острозький, з доручення Литовського князя, поєднався з Персмиським воеводою Дмитром Дедком, найняли татар, і частинно в роках 1340-1341 таки вигнали поляків з деяких галицьких міст. Тоді король Казимир змушений був підписати договір: йому позоставалася тільки Львівська земля, а до Литви відійшли: земля Володимирська та уділи: Острозький, Луцький, Белзський, Холмський, Берестейський і Крем'янецький.⁸

П. Батюшков твердить, що кн. Да-

7 П. Батюшковъ: Волянь, 1888 р., додатки, ст. 39.

8 Батюшков, ст. 69.

нило Дмитрович Острозький короткий час займав навіть Галицький престол.⁹ Помер Данило Острозький року 1346-го.

Ось цей князь Данило звичайно і вважається родоначальником дому князів Острозьких. З вище поданого бачимо, що кн. Данило грав велику роль, і певне він унаслідував її від своїх попередників, але їх ближче ми не знаємо.

Мало знаємо про князів Острозьких за XIV віку взагалі. Був князь Василь, а в нього син Данило Васильович, підписаний на грамоті Любарта 1366 року.¹⁰ Ім'я Василь стає пануючим у роді кн. Острозьких. Князь Данило Васильович сильно зміцнив своє місто Остріг, бо татарські загони часом досягали і до нього.

Усі князі Острозькі були Вірою православні. А коли в Литві появилось католициство й кинулось на Русь-Україну, то князі Острозькі завжди міцно боронили Православну Віру свого народу супроти католиків.

9 Там само, додатки, ст. 39.

10 М. Грушевський: Історія, том V, ст. 289.

III.

ПРЕПОДОБНИЙ ЧУДОТВОРЕЦЬ ФЕДІР ОСТОЗЬКИЙ.

Рід князів Острозьких дуже рано вславився тим, що один із них був канонізований до числа Святих Православної Церкви. А це породило міцну традицію в роді Острозьких, як вірних оборонців і опікунів Православної Віри.

Це був князь Федір Васильович¹¹ Острозький, другий син князя Василя, брат Данила Васильовича.

Про молоді роки князя Федора чи Федька нічого не знаємо, але позосталося трохи відомостей про його дальшу працю. Він був старостою Луцьким, близьким до Литовського великого князя Ягайла, якому вірно служив. Року 1386-го вел. князь Ягай-

¹¹ Дослідники часто звать його Федір Данилович, але Архиеп. Чернігів. Филарет в своїх "Житіях Святих" рішуче це відкидає, й зве Преподобного Федір Васильович. Див. по виданню 1900 р. том VIII ст. 267. Пом'яник Києво-Печерський к. XVI — поч. XVII віку зве Федір Данилович (днів. Закревського: Київ, ст. 674).

ло підтвердив за кн. Данилом міста: Острів, Корець, Заслав, Хлопотин (Красний Став) і інші, з належними до них селами.¹² Цими маєтками кн. Федір став князем могутнім і впливовим, і звільнився від впливів Любартовичів.¹³

Федір Острозький здобув собі все це своєю відданою службою Литві, боронячи тим свою рідну Русь-Україну перед зазіханнями Польщі на неї.

Литва була поганська, неохрещена, і сильно піддавалася впливам православної Руси-України. Православ'я ширилось до Литви, православним став від матері і великий князь литовський Ягайло (Ягелло), у Хрещенні Яків. Рим не міг цього знести, і наказав своїй вірній католицькій Польщі окатоличити Литву й Русь-Україну. Польща хитро повела справу, і зловила Якова Ягайла на свою красуню королеву Ядвигу. І 15 лютого 1386 року Ягайло перехрестився по-католицькому і став Владиславом, і підписав договір про поєднання Литви й Польщі. І прирік Папі повернути на католицизм весь свій народ, щобто Литву й Русь. Через три дні Ягайло повінчався з Ядвигою. Це був початок того лиха, що довело Литву,

12 П. Батюшков, ст. 74.

13 М. Грушевський, IV. 163-164.

**2. Великий князь Литовський (1377-1386) і
король Польський (1386-1434) ЯКІВ ВОЛО-
ДИСЛАВ II ЯГАЙЛО**
**Прирік Папі всю Литву й Україну навести
в католицтво.**

Польщу й Україну до повного занепаду... Бо католицтво, за місцевими умовами, було смертоносне для Русі, цебто для України й Білорусі.

За наказом Риму король Ягайло став грубою силою насаджувати католицтво в Литві та в Русі, появилися мученики. Прихильники католицтва стали проводити через сейми обмеження православних у правах, щоб хоч тим змусити їх приймати католицтво. Заборонили шлюби католиків з православними, якщо православна сторона не прийме католицтва.

А Городельський сейм 2-го грудня 1413-го року постановив, що в Литві й Польщі шляхетські права і права на державну службу мають тільки католики. Цебто, хто з православних "схизматиків" хоче затримати свої шляхетські права, той мусить прийняти католицтво...¹⁴ Це сильно вдарило український народ і збунтувало проти Польщі все його шляхетство. І разом з тим це таки довело українську шляхту до повного окатоличення, а тим самим і до ополячення.

Але Польща вперто робила своє, і сміло посунулася на Волинь та на Поділля зо своїм воєнним католицтвом.

¹⁴ М. Грушевський: Історія, том V ст. 453.

**3. ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ЛИТОВСЬКИЙ СВИД-
РИГАЙЛО (1430-1440).**

**Воював проти свого брата Ягайла, боронячи
Православну Віру.**

Цього православні українські князі не могли стерпіти, і розпочалася запекла війна проти Польщі. Багато місцевостей на Волині й Поділлі поляки попалили. Литовці, противники Ягайла, й українці сильно боронилися, і скрізь палили новопоставлені костьоли. Ось у цій війні широко прославився князь Федір Острозький.

Проти короля Ягайла пішов і брат його Свидригайло. Він оголосив себе охоронцем Православної Віри, і зібрав біля себе православних князів Русі. Усе закипіло й кинулось на поляків, що з наказу Риму несли мечем католицтво на Русь.

Князь Федір Острозький багато терпів від різних політичних комбінацій Ягайла на Волині.¹⁵ Видно було, що ці комбінації не були на користь українського народу.

Цього часу кн. Федір був князем ще й Володимирським та Сіверським. Він мужньо бив поляків, і очистив від них Поділля та Волинь, особливо очистив Брацлавщину та Кам'янецьчину. Це все було року 1431-1432-го. По всіх цих місцях князь Федір винищив усякі ознаки католицтва, яке занесли мечем — за наказом Папи — поляки.¹⁶

Князь Федір Острозький мав під собою велике військо, і 1432-го року сміливо очистив від поляків м. Смотрич, і мало не знищив усю польську армію... Так же сміливо він очистив від них 1433-го року Луцьк та Кам'янець.

Ці перемоги кн. Федора Острозь-

15 М. Грушевський: Історія, том IV, ст. 472.

16 П. Батюшков, ст. 83-84.

кого мали для України величезне значення. Кн. Ягайло побачив, що Україна не піде в католицизм, і пішов на мир, який подиктували йому переможці, українські князі, а головню кн. Федір Острозький. І король Ягайло погодився на: 1. Відкинув вимоги Риму-Польщі окатоличити Русь-Україну, 2. Законом дав волю Православній Вірі, і 3. Урівняв у державних правах боярство й шляхетство русько-українське з польським. Це мало величезне значення для всієї України. Хоч це було з римсько-польського боку нещире, але давало українцям передишку в їх віковій боротьбі з католицизмом.

По цьому всьому кн. Федір Острозький року 1435-го примирився і з Ягайлом, і з Польщею.

Слава про кн. Федора Острозького широко розійшлася по всій Литві й Русі та по всій Польщі. Його славні військові подвиги описали польські історики Стрийковський¹⁷ та Ян Длугош. Длугош зве кн. Федора мужем хоробрим та войовничим.

Але року 1438-го князь Федір потерпів велику невдачу. Треба було вигнати татар, і то вигнати так, щоб вони більше не нападали на Україну. Князь Федір зібрав велике військо, зібрав до себе багато української

¹⁷ Див. його Хроніку кн. 16, розділи 4 і 5.

шляхетської молоді. Бій був страшний, безліч татарви полягло, але “поліг і весь цвіт українського шляхетства”...¹⁸

Ця невдача сильно вплинула на чутливого князя, і він постановив покинути цей зрадливий світ. Та й багато він напрацювався, боронячи Україну та Віру Православну від наскоків католицької Польщі та Риму. Напевне були ще якісь причини духового перевороту кн. Федора, але ми їх не знаємо.

Князь Федір Острозький був ревним православним усе своє життя. Маєтки його були широкі, і він ставив по них своїм коштом Храми Божі. Так, року 1413-го він вимурував ув Острозі на замку Богоявленську церкву, на якій зберігся напис: 6921 (цебто, 1413 рік).¹⁹ Та й візитаційна книга XVII ст. свідчить, що Богоявленську замкову церкву заснував князь Федір Васильович Острозький.²⁰ У м. Галичу кн. Федір побудував Клирошанську церкву, і дав на її утримання село Перечинське.²¹

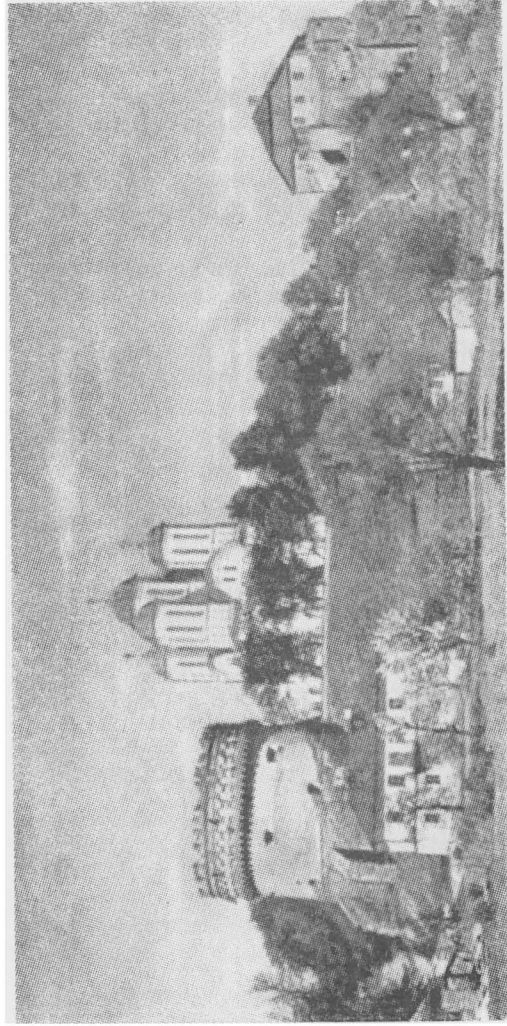
Таких випадків можна б навести

18 Филарет: Житія Святих, том VIII, ст. 267-268.

19 Там само, ст. 347.

20 Там само, ст. 347.

21 Там само, ст. 347.

4. ОСТРІЗЬКИЙ ЗАМОК
з Богоявленським Собором 1413 р. Вид з півдня. Церкву поставив кн. Федір Острозький.

багато, — князь Федір не жалів грошей на ставлення нових церков по своїх маєтках. Крім цього, він усе своє життя віддав на оборону українського народу від наступу на нього католицтва, і зробив у цьому безко-нечно багато.

Десь року 1438-го²² князь Федір Острозький скинув своє військо вбрання, і прийняв монашество в Києво-Печерській Лаврі, і став смиренным монахом Феодосієм. Князі Острозькі часто жертвували цій київській Святині, тому князь Федір знайшов тут собі й вічне успокоєння.

Одна стара киево-печерська пам'ятка, Пом'яник XV-XVI віку, пише про кн. Федора-Феодосія: "Він покинув спокуси цього світу, та княжу славу, і прийняв святе монашество. Він ревно подвизався для спасіння аж до своєї смерті".²³ Давній Кондак подає про Федора-Феодосія, що він мав, будиши монахом, "смиренний послух та безмовне життя".²⁴

Давній "Подлиник" описує Ікону Преп. Феодосія так: "Преподобний

22 Докладної дати, коли саме це сталося, не знаємо. Інші вказують, що це сталося по 1441-м році.

23 Филарет, там само, ст. 268. За-кревського "Київ", ст. 674.

24 Там само, ст. 268.

Феодор, князь Острозький -- понад сивий. Борода кінцями кошлата. Волосся з ушей. На раменах чорний клубук. Риза Преподобного. Руки держить навхрест на серці”.²⁵

Коли саме упокоївся чернець Феодосій, точно не відомо, -- звичайно відноситься на 1441-1442 рік. Упокоївся певне 11 серпня, бо це день його пам'яті.

Похований чернець Феодосій був у Києво-Печерській Лаврі. Згадуваний уже Пом'яник XV-XVI віку подає: “Преподобний Феодор, князь Острозький, -- душу свою Господеві в руді віддав, а тіло його спочиває отут покладене”.²⁶

Через певний час стали творитися чуда над гробом кн. Феодосія. Дослідили гріб, -- виявилось, що тіло його нетлінне. І чернець Феодосій, у світі Федір Острозький, був канонізований, -- Церква оголосила його Святим, -- Преподобним.

Він ціле життя своє боронив Православну Віру та Церкву, і за це справедливо Господь прославив його.

²⁵ Бу сла евъ Ф. И.: Историческіе очерки русской народной словесности и искусства. Спб., т. II ст. 356, 1861 рік. “Подлинник” — книжка, яка показує, як малювати Святих.

²⁶ Н. Закревскій: Описание Киева, Спб. 1868 р. ст. 674.

Нетлінні Мощі Преподобного Феодора-Феодосія почивають у Дальніх Печерах. У відомому Описові Афанасія Кальнофойського наш Преподобний записаний під числом 27 так: “Тут чекає Останнього Суду Преподобний Феодор, нетлінний”.²⁷

Пам'ять Преподобного Феодора-Феодосія здавна святкується 11 (24) серпня, — може це день його упокоєння. Другий раз святкується 28 серпня (10 вересня), коли святкується Собор Києво-Печерських угодників, які спочивають у Дальній (Феодосіївській) Печері.

А 1881-го року встановлено було окреме волинське Свято, приділене на пам'ятку повернення 10 (23) жовтня 1831-го року Почаївської Лаври православним, — це Свято: Собор семи Угодників Волинських, а серед них святкується і пам'ять Преподобного Феодора-Феодосія Острозького.

Преподобний киево-печерський чудотворець Феодосій Острозький має в нашій історії надзвичайно велике значення, — це він спас увесь український народ від диявольського задуму короля польсько-литовського Ягайла, щоб — з наказу Риму — окатоличити Русь. Іншого способу не

²⁷ Митрополит Євгеній: Описаніє Києво-Печерской Лавры. 1847 рік, Київ, ст. 287.

було: князь Федір Острозький витягнув меч, і ним оборонив Святу Православну Віру, Віру українського народу. Цього диявольського задуму Польща й далі не покинула, наслідком чого вся розлетілася й перестала існувати.

Феодор Острозький був людиною глибоко праведного життя, а по смерті Господь подав йому Благодать зцілення й чудотворення. І чудотворець Феодор і по смерті своїй не перестає рятувати український народ від підступних наскоків нових католиків.

Література.

Киево-Печерський Пом'яник кінця XV — поч. XVI віку.

Архиєпископ Филаретъ: Житія Святыхъ, том VIII, август, ст. 267-268 і 347. Тут і старша література.

Прот. А. Хойнацкій: Православіе на западѣ Росіи въ своихъ ближайшихъ представителяхъ или Патерикъ Вольно-Почаевскій. Москва, 1888 р., ст. 94.

Проф. Е. Голубинскій: Исторія канонизаціи Святыхъ въ Русской Церкви, Москва, 1903 рік. ст. 215 (тільки згадка).

IV.

ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ КРАСНИЙ.

У Преподобного Федора Острозького було двоє синів, — Данило й Василь.

Князь Данило Федорович брав чинний уділ у боротьбі Литовського великого князя Ягайла з його братом Свидригайлом за панування на Волині. Волинські українські князі піддержували Свидригайла, як православного, і виступали проти Ягайла, що став королем Польщі і ширив католицтво. Року 1409-го Вітовт зловив Свидригайла, і запроторив його в крем'янецьку замкову в'язницю. Князь Данило (Дашко) Острозький склав заговор, став на його чолі, і по 9 літах визволив князя Свидригайла.²⁸

Князь Данило Федорович ішов слідами свого батька, і сильно боронив і український народ, і його Православну Віру.

Тим самим визначився і другий син Преподобного Федора, — Василь Острозький, що за свою вроду відо-

²⁸ М. Грушевський. Історія України-Руси, т. IV ст. 185. П. Батюшков: Волинь, ст. 78.

мий в історії як Василь Красний. Він сильно зміцнив м. Остріг, бо татари не рідко добиралися й до нього. Це він року 1453-го поставив башти в острівському замку.

Князь Василь Федорович мав велику політичну силу, і йому дуже не подобалось, що король Ягайло приєднав Литву до Польщі. По смерті Ягайла князь Федір Острозький умовляв литовців більше боронити свої литовсько-руські права супроти зазіхань Польщі.²⁹

Князь Василь на церковному полі відомий тим, що поставив у місті Острозі кілька гарних церков, а між ними звеличував і Богоявленський храм. Поставив і церкву Св. Василя.³⁰

Цей же кн. Василь Красний побудував славного Дерманського монастиря. У Дерманському монастирі зберігається Пом'яник з першої половини XVII віку, і в ньому записано, що князь Василій Красний у Дермані “церков і дзвоницю муровал, і сам на закладаню бил, і всего монастиря фундатор”.³¹

Рік смерти Василя Красного подається різно, — 1450, 1453 і 1461. У

29 П. Кулиш: Отпаденіє, ст. 21.

30 Батюшков: Волинь, додатки, ст. 39 і 89.

31 Там само, ст. 92.

Дерманському Пом'яникові читаємо, що князь Василь “преставился року от сотворенія світа 6958”,³² цебто улюкоївся в Бозі 1453-го року.

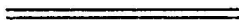
У Василя Красного старшим сином був Георгій чи Юрій. Князь Юрій одержав маєток Заслав на ріці Горині, від якого й поніс своє прізвище князь Заславський. Від нього пішов другий, молодший рід князів Заславських, рано окатоличений.

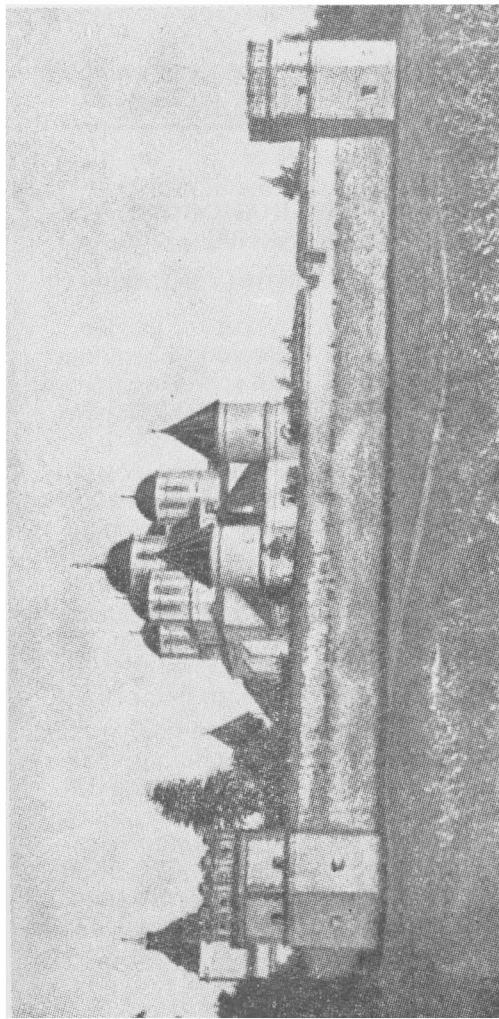
Другим сином у кн. Василя Острозького був Іван. Він так само був князем войовничим, і не раз бив татар, коли ті нападали на Волинь. Так, року 1454 він їх сильно побив, і ним здобув собі славу.

Не забував князь Іван Васильович і справ церковних. Напр., у другій половині XV віку він поставив на передмісті м. Острога, в трьох верстах від нього, у Межиріччі муровану церкву Пресвятої Тройці. У цьому храмі здавна знаходиться чудотворна Ікона Божої Матері.³³

32 Батюшков: Волинь, ст. 92.

33 Батюшков: Волинь, ст. 94, і в додатках ст. 91.

5. СВ. ТРОЦЬКИЙ МЕЖИРІЧ-ОСТРІЗЬКИЙ МОНАСТІР.

Побудував його кн. Іван Васильович Острозький у другій половині XV-го віку.

V.

КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ.

1. МОГУТНІСТЬ КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА.

Онук кн. Василя Красного, кн. Костянтин Іванович сильно прославив увесь український народ. Він був молодшим сином князя Івана Васильовича. Народився десь року 1460-го.

Князь Костянтин Іванович (чи Костянтин I) був два рази жонатий. Перший раз він оженився з Тетяною, єдиною донькою Семена Одельковича, князя Ольшанського, і Настасії, княгині Збараської. А вдруге оженився з Олександрою, дочкою Семена, князя Слуцького.³¹ Звичайно, з жінкою прийшли йому й великі маєтки.

Князь Костянтин Іванович був на Волині найбагатшим і найвпливовішим боярином українським. Великий князь литовський надав йому міста Чуднів та Зв'ягіль з відповідними селами,²² а це побільшило і без того великі маєтки князів Острозьких. Військовий перепис 1528-го року по-

34 П. Куліш: Отпаденіє, ст. 22.

22 М. Грушевський, VI ст. 94.

казує, що кн. Костянтин Іванович мав поставляти до війська 426 коней, — величезний обов'язок на той час.²³

Великий князь литовський і король польський високо ставив князя Костянтина, і мав до нього повне довір'я. Князь Костянтин у 1530-х роках займає ступнево найвищі посади: він староста Брацлавський та Вінницький, він воєвода Троцький, і він найвищий гетьман Князівства Литовського. Усі ці високі посади зробили князя Костянтина Івановича фактичним керівником усїєї Литви.²⁴

Але цікаво зазначити одну характерну для того часу подію. Року 1522-го великий князь литовський і король польський призначив кн. Костянтина Івановича воєводою Троцьким. Католики в сенаті сильно запротестували, що це поламавня Городельського акту 1413-го року, який забороняє давати державні посади “схизматикові”. Справа стала дуже голосною та дражливою, але король Сигизмунд I заступився за кн. Острозького й поставив на своєму.²⁵

Але кн. Костянтин I Острозький добре запам'ятав це на все своє життя!...

23 Там само, т. V ст. 31.

24 П. Б а т ю ш к о в : Волинь, ст. 101.

25 Там само, ст. 101-102.

2. КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ — СЛАВНИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ.

Князь Костянтин Іванович був державним мужем високої якості, і всі мусли рахуватися з ним. Це був славний полководець, — він 33 (63) рази мав помітні бої з татарами, волохами та московцями, і всі їх виграв. І тільки два рази програвав бій.²⁶ Король Сигизмунд I два рази робив кн. Костянтинові величні триюмфи, у Вільні та в Києві, як переможцеві. А все це робило кн. Костянтина Івановича славним на весь Схід. Власне кажучи, таких тріюмфів ніхто тоді не мав.

Коли Москва оголосила Литві війну 1499-го року, то воєначальником усіх литовських військ став Костянтин Іванович Острозький. Москва двигнула на Литву величезні сили, а грім того вона оголосила, що йде боронити православних українців, яких Литва змушує силою ставати католиками. Князь Костянтин сам був ревний православний і бачив, що Москва має правду по своїй стороні. І 14-го липня 1499-го року литовці були розбиті на берегах річки Ведрош біля Дорогобужа. Сам полководець кн. Костянтин попав у полон...

²⁶ Там само, додатки, ст. 39. Закревський: Київ, ст. 191-192.

І чотири роки кн. Костянтин Іванович пробув у московському полоні, але обманив Москву, — і втік з полону. І відімстився: року 1514-го він страшенно допня розбив московське військо під Оршею.²⁷

3. КОСТЯНТИН — РЕВНИЙ ОБОРОНЕЦЬ ПРАВОСЛАВІЯ.

Князь Костянтин Іванович Острозький уславився також як ревний оборонець Православної Віри свого українського народу, і цим був відомий на всю Литву і на всю Україну. Був він людиною скромною й дуже побожною. Литва й Польща сильно переслідували православних українців, і кн. Костянтин Іванович став їх ревним і могутнім оборонцем. Він сам на собі не раз пересвідчувався, як уряд тисне українську Віру, Святе Православіє!... І як робить усе, щоб повернути українську шляхту на католицтво, а тим самим і ополячити їх...

Князь Костянтин Іванович будував православні храми, давав на них пожертви. Поставив дві церкви в Вільні. У самому Острозі заснував монастир Святої Тройці. Це він став на оборону Православної Віри, і допоміг Митрополитові зібрати Собора в

²⁷ Батюшков, ст. 97 і 101. М. Грушевський, т. IV ст. 290.

Вільні 1509-го року для рятування перед войовничими католиками.

Кн. Костянтин щедро опікувався своїм Дерманським монастирем. Року 1499-го він подарував йому “Поученія Калиста, Патріярха Костянтинопольського”. А року 1507-го подарував йому ж рукописну Євангелію в срібному окладі, подарував також коштовний церковний посуд, Хрест, обличення й т. ін.²⁸ Пожертвам князя, малим і великим, не було кінця.

Князі Острозькі були щедрими жертводавцями й на Києво-Печерській монастир. Так, 16 березня 1516-го року кн. Костянтин Іванович зо своєю дружиною Татьяною видали Києво-Печерському монастиреві нову грамоту, в якій підтвердили, що “небожчиця matka і теща моя, княгиня Семенова Юр’евича Настасья (Гольшанська) придала двор свой на Волинь Городок іс приселки”.²⁹

Славний і ревний оборонець Православної Віри Костянтин Іванович прожив 70 літ, і в Бозі упокоївся 1530-го року.³⁰ Н. Закревський у своєму Описові Києва подає роком смерти кн. Костянтина то 1533 (ст. 696), то 1535 (ст. 620).

28 П. Батюшков: Волинь, ст. 63, а в додатках ст. 92, 39.

29 Закревський, Київ, ст. 611-612.

30 Там само, ст. 191-192.

Похований князь Костянтин Іванович у Києво-Печерській Лаврі, для якої він був щедрим жертводавцем. У лівому північно-західньому куті Успенського Собору Києво-Печерської Лаври в стіні знаходився гіпсовий надгробний пам'ятник, гарно вифарбований та прикрашений, — над кн. Костянтином Івановичем.³¹

Цей пам'ятник Костянтину І робить велике враження на глядачів. Князь увесь закутий в панцер. Кучерява борода. Фігура натурального зросту. Князь лежить, спершись на лікоть, ноги зігнуті в колінах. На голові золочена корона, і на грудях золотий ланцюг.

Безліч прочан спинялася її розпитувала, хто це такий? І монах докладно розповідав про славного оборонця України та Віри Православної.

Дружина кн. Костянтина Івановича померла 12 липня 1531-го року, і там само похована в Успенському Соборі Києво-Печерської Лаври.³²

У кн. Костянтина Івановича було двоє синів: старший Ілля (1509-1539) і молодший Василь Костянтин (1527-1608). Молодший син Ілля помер дуже рано, на 30-му році життя. Був старостою Браславським та Вінниць-

31 Там само, ст. 620-621, 691-692.

32 Там само, ст. 692.

ким, унаслідувавши це староство по своєму батькові. Жонатий був із відомою Беатою Косцелецькою, уже католичкою, від якої мав тільки одну доньку, нещасливу Гальшку, про яку скажемо далі.³³

4. СЛАВА КОСТЯНТИНА ІВАНОВИЧА.

Князь Костянтин Іванович Острозький був найславнішою особою свого часу. Він був батьком такого ж славного сина свого, Василя Костянтина. Син виховався в домі, де вже традицією було боронити український народ, і боронити Українську Православну Церкву. Усі свої найкращі риси кн. Костянтин-Василь набув від батьків у власному домі своїм.

Пантелеймон Куліш високо ставить заслуги кн. Костянтина Івановича: "Національна стійкість його значила багато для нашої Русі, уже захитаної в своїй національності. Він позоставив по собі найкращу пам'ять серед польських і українських лицарів. Був він найхоробрішим поміж своїми співпрацівниками і найсправедливішим у поділі військової здобичі. З полоненими поведився по-християнському. Дозволяв приходити до себе найменшому прохачеві. Нагороджував за за-

³³ М. Грушевський, т. V ст. 35, і т. VI ст. 393 і 479.

слуги своїх соратників так щедро, як ніхто”³⁴

Література. А. Ярушевичъ: Ревнитель Православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій и православная литовская Русь въ его время. Смоленск, 1897 рік.

34 П. Куліш: Отпаденіє, ст. 22.

VI.

ВЕЛИКИЙ ОБОРОНЕЦЬ ПРАВОСЛА- ВІЯ, КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ.

1. БАГАТСТВА ТА ВПЛИВИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ.

Найславнішим українським боярином усієї нашої історії був Костянтин Костянтинович князь Острозький. Батько його, Костянтин Іванович, був славний і загальновідомий, але син значно перевищив батька своєю славою. Та і з усього роду Острозьких Костянтин Костянтинович був найславнішим оборонцем рідної Православної Церкви та української культури.

Костянтин Костянтинович був молодшим сином найвищого гетьмана литовського Костянтина Івановича Острозького. Народився Костянтин на початку 1527-го року в м. Турові. У Хрещенні названий був Василієм, але на честь його славного батька, за звичаєм часу і за княжою традицією, йому дали й друге ім'я — Костянтин.

Костянтин Острозький зібрав у своїх руках величезне багатство, — йому належало 25 міст, 10 великих містечок

та 670 сіл, це крім того, що князь по-приписував до різних церков та монастирів.³⁴ Увесь XVI вік Острозькі творять свій величезний маєток, збирають землі і від інших менших панів.

Року 1541-го, коли Василь-Костянтин мав усього 15 літ, великий князь литовський своїм окремим наказом визнав його повнолітнім, і він одержав половину батьківського майна. А друга половина, поки що, була в руках Беати, вдови по братові Іллі.³⁵ Року 1574-го помер Гурко, чоловік нещасливої Гальшки; вона не довго жила, і по ній всі її маєтки перейшли також у руки Костянтина.³⁵

Костянтин-Василь оженився з дуже багатою Софією Тарновською, а вона, по смерті єдиного брата, одідичила від батька величезні маєтки, і всі вони дісталися кн. Костянтинові. Таким чином появились великі маєтки Острозьких і в західній Галичині, з містом Тарнів.

Як представник славного роду Острозьких, князь Костянтин-Василь мав величезні впливи і в Литві, і в Польщі. Мавши 24 роки життя, він став старостою Володимирським і воєводою Волинським. А року 1560-го ко-

34 Батюшков, ст. 122.

35 М. Грушевський, том VI ст. 480.

роль іменував його воеводою Київським, і він був ним до своєї смерті. Ці високі становища дали кн. Костянтинові спромогу сильно побільшити свої маєтки.

2. АПОЛІТИЧНІСТЬ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА.

Року 1569-го Польща задумала сильніше приєднати до себе Литву з Руссю-Україною. Вище українське панство постановило не приєднуватися до Польщі, бо знало її як напасника на Православну Віру. Князь Костянтин Острозький став на чолі цього протипольського руху, і всі незадоволені покинули збори. Але польський король цю опозицію таки зламав, і 24 травня 1569-го року Костянтин Острозький змушений був таки підписати акт “добровільного” поєднання Польщі, Литви й Руси-України.³⁶

Це польське обманне “приєднання” до себе України сильно вдарило князя Костянтина, і він недовіряв Польщі все своє життя. Ударило це “поєднання” і всю Україну.

Але князь Василь-Костянтин політикою цікавився мало, й якоїсь особливої своєї лінії не мав. Як воевода київський, він великої ініціативи ніко-

³⁶ Батюшков, ст. 112. М. Грушевський, том VI ст. 482.

ли не виявляв, та й своїм київським замком цікавився мало, — і той гнів.³⁷

Взагалі Київ жив своїм незалежним життям, і самостійно боронився від Польщі та її католицьких наскоків.

Зате місто Остріг воевода сильно укріпив, обніс замкову гору муром і поробив мішні башти.

І найбільше цікавився князь Костянтин справами церковними та освітніми, і віддав їм усе своє життя.

Князь Костянтин Острозький не раз виступав проти напасників татар, і сильно їх бив. Так, року 1575-го він розбив їх під Синявою, року 1577-го — під Дубном, а року 1578-го — під Острогом.

3. ОСВІТНЯ ПРАЦЯ КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА.

Костянтин Костянтинович Острозький багато своїх сил і свого значення віддавав на оборону рідного українського народу й Православної Віри його. Час був надзвичайно тяжкий, — католицтво всією своєю силою вдарило на український народ та на його Віру. І Костянтин Острозький став найбільшим оборонцем і своєї нації, і своєї Віри. За час князя Костянтина місто Остріг стало найвидатнішим культурним осередком, ку-

37 М. Грушевський, том VI ст. 480-481.

ди зверталися очі і всієї України, і всієї Православної Церкви.

Князь Костянтин Острозький глибоко заглянув у життя свого народу, особливо в життя православного Духовенства, і ясно побачив, що йому сильно бракує освіти. Він порівняв освітній стан свого Духовенства зо станом його в Європі, і прийшов до висновку, що він конче мусить закладати школи, де мають навчатися кандидати на Духовенство, а також наша інтелігенція. І князь Костянтин почав закладати школи по різних містах, а при тому заклав десь у другій половині 1570-х років і вищу школу в самому Острозі. Ця найперша вища школа, Острозька академія мала величезне значення в історії культури України.

Тоді якраз появилoся друкарство в Європі, і князь Костянтин Острозький не пожалів своїх коштів, щоб відкрити друкарню в м. Острозі. І ця друкарня у той страшний час, коли католицтво з новими уніятами, своїми ж відступниками Православної Віри, стали смертельно бити і українську націю, і її Православну Віру, випустила 25 високовартісних видаць релігійних та релігійно-полемічних на оборону України та її Віри. Серед цих видань була й Біблія 1581-го року, яка принесла Україні та Православній

Церкві віковичну славу серед усього слов'янського світу.

Не спиняюся тут докладніше на опису Острівської Школи та друкарні, а також Острівської Біблії, бо про них я пишу ширше далі в цій праці.

І місто Остріг стало центром освіти й культури для всієї України, на що князь Костянтин не шкодував матеріальних засобів. Діяльність Острозь-

**6. Золота медаля з портретом і гербом
кн. Костянтина Острозького.**

кого була дуже широка й сильно корисна, бо справді реально рятувала український народ.

Князь Костянтин Острозький збирає до міста Острога всіх видатних учених, яких ставить на працю в своїй академії, у своїй друкарні, або на працю перекладів з чужих мов, або для виготовлення біблійних текстів. Збирає до свого столичного міста всіх, кого може дістати. Збирає навіть

протестантів, коли вони погоджувалися боронити український народ; такими були, напр., Христофор Филалет-Бронський, Мотовило й інші.

Взагалі ж князь Костянтин кооперував з протестантами, але тільки для того, щоб разом боронитися проти воївничого католицизму.

4. КНЯЗЬ КОСТЯНТИН ЩЕДРО ЖЕРТВУЄ НА ЦЕРКВИ.

Князь Костянтин Острозький усе своє життя був вірним сином України та Православної Церкви, був для них наймогутнішим і найпревнішею обороною. Україна й Православна Церква поєдналися для нього в одне ціле, і він віддавав їм свої сили та свої впливи. І треба сильно підкреслити, що це він робив у найтяжчі часи життя українського народу.

Ще з молодих літ Костянтин Острозький будує по своїх маєтках православні церкви, й щедро їх обдаровує. У себе в м. Острозі він побудував гарну Свято-Троїцьку церкву. На своїх землях князь Костянтин мав 20 монастирів і більше 600 церков, - і за всіма ними доглядав, щоб були належно прикрашені, на що не шкодував своїх коштів. Постійно дбав і про те, щоб усі ці церкви мали належне освічене Духовенство.

7. ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ,
яку кн. К. К. Острозький подарував
Дубенському монастиреві.

Дерманський монастир належав безпосередній опіці кн. Костянтина, і він помалу перетворює його в культурний центр, будує в ньому друкарню, про що докладно розповідаю далі. Року 1602-го перетворює Дерманський монастир на спільножитний.

Року 1592-го князь Острозький вводить спільножитний устав для Дубенського Спаського монастиря, а сам монастир перетворює на культурний центр, а на чоло його ставить уже тоді добре відомого Ігумена Іова, що пізніше перейшов до Почаєва, а по смерті був причислений до числа Святих.

Дубенському Св. Миколаївському монастиреві кн. Костянтин подарував стародавні Ікони Богородиці та Св. Миколая, подарував їх зо своєї замкової церкви, -- це Ікони чудотворні. Надав цьому Соборові й Пом'яника ще батька свого Костянтина Івановича.³⁸

У монастирському Києво-Печерському Описові подається, що "Костянтин Костянтинович князь Острозький, воевода Київський, маршалок Волинський і проч., муж благочестивий, розумний і легкоприступний, дав року 1560-го на монастир Ігуменові Симеонові за річкою Дніпром

³⁸ Батюшков: Волинь, ст. 63-64.

острів Обрубний з озерами: Петриковим, Плоським, жерелом Тисяцьким та з сіножатами”.³⁹

Того ж часу кн. Острозький подарував Києво-Печерському монастиреві острів Михайлівщину, озера й сінокоси над річкою Чорториєю”.⁴⁰

Князь Костянтин часто посилав своїх надійних людей на науку в Європу, або на науку монашого життя на Св. Гору Афон, як він посилав, наприклад, Іова Княгиницького, що потім так багато зробив у Галичині.

5. КНЯЗЬ КОСТЯНТИН — ОПІКУН УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

Князь Костянтин Острозький завжди й невпинно давав православним свою підтримку перед польським королем, по судах, по різних канцеляріях. Часто давав потребуєчим матеріальну поміч.

Найбільше лихо Православної Церкви того часу був т. зв. патронат — “опіка” панів та й самого короля над нею. На єрархічні становища ставив сам король польський, католик, ставив тільки таких, хто був схильний до унії. Це дошкульно било Православну Церкву, бо такі “єрархи” розкладали нашу Церкву. Року 1592-го князь Костянтин Острозький до-

39 Н. Закревський: Київ, ст. 513.

бився від польського короля великої речі, — що король своїй призначення на вищі ерархічні становища буде робити в порозумінні з ним, за його рекомендацією. Король на це погодився, бо наперед знав, що не буде цього виконувати...⁴⁰

Відомий український письменник чернець афонський Іван Вишенський зносився з кн. Костянтином. Міщани львівської часто зверталися до Острога про поміч перед католиками.⁴⁰

Князь Острозький був завжди в тісних стосунках з Патріярхом Царгородським, якому підлягала тоді Українська Православна Церква. До нього, до м. Острога часто приїздило закордонне вище Духовенство чи за милостинями, чи за опікою, чи на поміч острозькому культурному центру. Князь Острозький відвів на це Степанський монастир, де завжди перебував закордонний Єпископат.⁴¹

Року 1598-го, коли на Україну вже снала унія, Патріярх Мелетій Пігас призначив над Українською Православною Церквою окремих Екзархат з трьох осіб: Єпископ Львівський Гедеон Балабан, Протосинкел Кирил

40 "Кіев. Епарх. Вѣдом." 1861 р. ст. 397. Закревський, ст. 513.

40 Батюшков, ст. 140. М. Грушевський, том V ст. 505.

41 Батюшков: Волинь, ст. 142.

Лукарис і князь Костянтин Костянтинович Острозький.⁴²

Року 1589-го в Україні гостив Патріарх Царгородський Єремія, і він близько зійшовся з князем Костянтином, а це приносило користь Україні та Православній Церкві. Див. мал. 8.

6. КНЯЗЬ КОСТЯНТИН НАЙБІЛЬШИЙ ОБО- РОНЕЦЬ УКРАЇНИ ВІД СМЕРТОНОСНОЇ УНІЇ.

Час, коли жив кн. Костянтин Костянтинович Острозький, був найтяжчим часом в українській історії. Рим вимагав від Польщі повного окатоличення українського народу, а покірна Польща мріяла ще й перетворити покатоличених “русинів” на поляків. На польському престолі сидів католицький фанатик король Сигизмунд III, який запрягнувся здійснити вимогу Риму. А королював він дуже довго (1587-1632), і 45 літ душив Україну і Православну Церкву.

Обманом, підкупом, насиллям король Сигизмунд знайшов собі зрадника Єп. Терлецького, якого сам же призначив Єпископом, і пішла справа унії з Римом. Унія була покинчена року 1595-го, а Берестейський Собор 1596-го року був призначений тільки на те, щоб вислухати наказу Папи та

42 М. Грушевський, том V ст. 613.

короля прийняти всієї Україні уже готову унію.

Усе це вдарило кн. Костянтина як обухом. Унію ховали до останньої хвилини. Митрополит Михайло Рогоза, поставлений на Київський Престол єзуїтами, ще останнього часу клявся перед кн. Костянтином, що жодної унії він не прийме. Клявся тоді, коли унію він сам уже підписав!...

Чуючи й бачучи, що його обманюють, князь Костянтин загрозив, що візьме з собою на Берестейський “Собор” 15-20 тисяч козаків, і до унії не допустить... Поляки налякалися, і до унії всього українського народу не дійшло, — унію прийняли тільки ополчені Єпископи відступники...

Унію прийняли Єпископи, яких український народ ніколи не обирав, — їх, як згідних на унію, призначив сам польський король, католицький фанатик.

І заслуга в тому, що український народ року 1596-го не був силою загнаний, як бидло, у римо-польську унію, заслуга в тому була одного кн. Костянтина. Він усе життя своє допомагав проти унії, усе життя своє допомагав кожному, кого тиснула унія. І в свої володіння, у свої монастирі та церкви, князь унії не пустив. Та й сама унія десятою дорогою оминала володіння князя Острозького!...

8. **ПАТРІАРХ ВСЕЛЕНСЬКИЙ ЦАРГОРОДСЬКИЙ ЄРЕМІЯ ІІ (1572-1594).**
Сильно боронив Україну проти унії.

7. КНЯЗЬ КОСТЯНТИН БУВ ВОРОГОМ УНІЇ.

Уніяти звикли підмінювати історію, і твердять, буцім князь Костянтин хотів унії й сам. Це не правда! Так, хотів злуки, як хоче її кожен право-

славний, але якої злуки? Кн. говорив, щоб зібралися всі Православні Церкви: усі східні Патріярхи, Москва, Молдавія й інші, і щоб спільно всі вирішили, чи хотять злуки чи ні. Щоб усі Церкви разом з Папою шукали дороги до поєднання. Отакої унії хотів князь Острозький!

Під настирливим натиском Варшавського папського Нунція Больонето князь Костянтин, заховуючи княжу чемність до вищої католицької влади, написав Папі листа, в якому подав, що “нічого не бажає гарячіше, як злуки всіх християн, і не вагався б і життя своє пожертвувати для цієї справи”...*

У цій заяві нема нічого протиправославного, бож уся Православна Церква щоденно молиться “про поєднання всіх”.

Князь Костянтин Острозький був людиною лагідного характеру, до кожного ставився спокійно, з повною повагою. Може це й була його хіба, як провідника. Там, де треба було протестувати, глибоко інтелігентний князь по-княжому мовчав.

Року 1577-го найбільший ворог і розкладовець українського народу, єзуїт Петро Скарга випустив книгу: “Про єдність Церкви Божої”. Це була

* М. Грушевський, том V ст. 575.

агітаційна книжка проти Православія, яка всіх закликала до унії. Щоб посміятися над Україною, єзуїт Скарга присвятив цю книжку... кн. Костянтину Острозькому! Разом з тим, Петро Скарга поздоровляв кн. Костянтина з тим, що його донька та старший син Іван-Януш не послухали батька й перейшли на католицтво... Князь костянтин мовчав, і не запротестував...⁴³

А єзуїти до цього ще ширили, бучімто князь Костянтин катував своїх дітей, відговорюючи від переходу на католицтво...⁴⁴

На Берестейському Соборі 1596-го року головував Екзарх Вселенського Патріярха Никифор. Це він найбільше допомагав кн. Костянтиніві розбити унію в широких польських замірах. За це поляки схопили Никифора, оголосили його шпигуном і заморили голодом у Марієнбурзькій фортеці... Князю Костянтину закидається, що він не проявив належної рішучості, і не спас Екзарха Никифора...⁴⁵

Не спас, бо проти Костянтина пішов сам король, римський фанатик, зо всією Польщею... А в князя зрада

43 М. Грушевський, т. VI ст. 458. П. Батюшков, ст. 127.

44 М. Грушевський, том VI ст. 483.

45 Там само, т. VI ст. 481.

вже у власній хаті була, -- езуїти своє зробили...

Багато трудився кн. Костянтин, щоб не допустити до унії, — і не допустив. Унію прийняла тільки жменька відступників.

Князь Костянтин проробив величезну роботу, і таки спас Україну. І вся його праця була чиста і перед Богом, і перед українським народом. І зовсім правильно пише Михайло Грушевський: “У новіших працях про унію, католицьких і уніятських, поведінка кн. Острозького в справі унії виставляється непослідовною, хиткою, нехарактерною. Не перецінюючи таланти і характеру князя, як політичного або національного діяча, треба признати, що закиди йому в уніятській справі мало оправдані. Представлення ворожого йому “Антиризиса” не може, властиво, нічого такого йому закинути. Що поведіння його було далеко гідніше й характерніше в кожнім разі від поведіння “апостолів унії”, про це, властиво, не повинно б бути й спору”.⁴⁶

Так об’єктивно пише наш великий історик. Цей же історик, усе життя своє віддавши на вивчення української історії, про унію зовсім об’єктивно твердить так: “Унія внесла роздво-

46 М. Грушевський, том V ст. 583-584.

ення серед православних, і їх енергію обернула на внутрішню боротьбу”.⁴⁷ А це довело Україну до повного падіння, унія вбила Україну на дорозі до її самостійности...

Про страшний тогочасний стан України, яку розкладала унія, добре пише Іван Франко в своїй поемі “Іван Вишенський”, у листі луцьких братчиків українців на Афон до Івана Вишенського:

“Наші Пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стадо
і отруту в душу ллють...
Батьку, батьку, — люте горе
вже калічить наші душі:
вовчєнята, хоч беззубі
вже повзають серед нас!”

Так писали луцькі братчики про унію та уніятських Пастирів...

8. УПОКОЄННЯ КН. КОСТЯНТИНА.

Князь Острозький дожив до глибокої старости, і впокоївся в Бозі 13 (23)-го лютого 1608-го року, мавши 81 рік життя. На кінці Часослова, видрукуваного в м. Острозі 1612-го року, про смерть кн. Костянтина Острозького читаємо: “Року 1608 февраля 13 дня, в субботу Феодорову, пре-

⁴⁷ М. Грушевський, том VI ст. 488.

ставися благочестивий княже Константин Василій Острозький, жив літ 81.⁴⁸

Те саме повторює й Пом'яник Дерманського монастиря: Князь Костянтин Острозький помер 13 лютого 1608-го року.⁴⁹ Митрополит Макарій у своїй “Історії Церкви” подає цю ж таки дату. Цим день смерти кн. Костянтина остаточно стверджується. Несецькі подає днем смерти 21 березня, — ця дата нічим не оправдана.⁵⁰

Дату Часослова 1612-го року повторює й рукопис львівського Св. Онуфрійського монастиря ч. 49, і подає: “Февруарія 13 в суботу первую Св. Поста преставися благочестивий князь Константинъ Василій Острожекій, жив літ 81”.⁵¹

Коли саме був похований кн. Костянтин Острозький, про це нам свідчить лист сина Костянтинового, князя Івана-Януша Острозького. Князь Януш пише 31 березня до свого шурина, кн. Христофора Радзивила, і

48 С. Голубевъ: Петръ Могила, Київ, 1898 рік, т. II, додатки, ст. 40.

49 Там саме, ст. 39-40.

50 Там саме, ст. 40. У М. Грушевського, том VI ст. 593 коректурна помилка: 18 лютого замість 13 лютого.

51 Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р. ст. 177.

сповіщає, що Похорон батька, князя Костянтина призначений на 27-го квітня того ж 1608-го року.⁵² Тоді було в звичаї, що великих людей ховали значно пізніше по їх смерті.

9. КАТОЛИКИ ЗНИЩИЛИ ТІЛО СЛАВНОГО КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА.

Де саме був похований князь Костянтин, коротко подає той же Часослов 1612 року: “Положен в Церкві Соборной Острозькой”.⁵³ Докладніше про це подає дослідник Волині П. Батюшков: “Костянтин Костянтинович був похований в фамілійному гробі, в Замковій Церкві в Острозі. Але передання каже, що його онука Анна Олександрівна, що перейшла в католицтво й стала Алоїзою (Ходкевичевою), перенесла його останки в єзуїтський Костьол”.⁵⁴

Другий дослідник Волині, Єпископ Никон Рклицький, пише: “Тіло князя Костянтина Острозького було поховане під домовою церквою (в Острозі), але уніяти вивезли його закордон”.⁵⁵

52 С. Голубев, том II, додатки, ст. 40.

53 Там само.

54 Волинь, Спб. 1888 рік, ст. 40, додатки.

55 Жизнь, Митрополита Антонія, том II ст. 256, 1957 рік.

Католики спалили тіло великого гетьмана Богдана Хмельницького, вони ж знищили й тіло великого сина України, кн. Костянтина Острозького...

Щоб і сліду не позосталося від тих, хто хотів незалежної України, і для цього боронив Православну Віру, Віру України... Спалили може й тому, щоб не допустити до канонізації князя...

Князь Костянтин любив свій Остріг, і певне й заповів поховати його тут. Але належне місце було йому в Києві, в Печерській Лаврі, лягти поруч свого славного батька. Тут би і не викрали були б тіла його...

10. ІСТОРІЯ ВИСОКО ОЦІНИЛА КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА.

Увесь український народ і вся Православна Церква високо оцінила кн. Костянтина Острозького за його величезну й незабутню працю. Сучасники вже звали його “Стовпом Православія”, “Філяром і оздобою Православної Церкви”, “Начальником Православія” і т. ін.

Історія однодушно зве кн. Костянтина великим. Король польський Стефан Баторій називав кн. Костянтина “верховним оборонцем і опіку-

ном Української Православної Церкви”.⁵⁶

Єзуїт Петро Скарга в своїй праці 1577 р. “Про єдність Божої Церкви” зве князя “першим у Грецькому Законі”.⁵⁷

“Пересторога”, важлива православна праця десь 1605-1606 року, на ст. 206 подає, що через працю кн. Костянтина “Православіє наше почало було сіяти як сонце, люди вчені почали показуватися в Церкві Божій, учителі й будівничі Церкви Божої і книги друковані почали множитися”.⁵⁸

Славний “Плач Східньої Церкви”, твір 1610-го року Мелетія Смотрицького, вихованка й учителя Острізької академії, зве дім князів Острозьких “безцінним каменем, карбункулом блискучим, як світильник, якого Православна Церква носила в короні своїй між перлами, як мале сонце між зорями”.⁵⁹

Часословець острізький 1612-го року зве кн. Костянтина “великим милостивцем до Набоженства Грецького”.⁶⁰

Славний Архимандрит Захар Ко-

56 Батюшков, додатки, ст. 40.

57 М. Грушевський, том VI ст. 458.

58 Там само, ст. 488.

59 Там само, ст. 598.

60 С. Голубев, том II, додатки, ст. 40.

питенський у своїй “Паліодії” 1620-1622 р. присвятив К. Острозькому шість сторінок (1134-1139), і дуже сильно вихваляв працю князя, — це панегірик кн. Острозькому. Кн. Костянтин — “великий заступ і потіха всього народу руського-українського” (ст. 1135). “І сьогодні за щасливого себе вважаю, коли ласка Пресвятого Духа дозволила мені пером описувати таку славу українського народу”.⁶¹

“Опис” Києво-Печерського монастиря XVII віку зве кн. Костянтина “мужем благочестивим, розумним, легкоприступним”.⁶²

Король Стефан Баторій, коли писав до кн. Острозького, то звав його “ясновельможним”, тоді як інших магнатів звав тільки “твоя вірність”.

Значення кн. Костянтина було таке велике, що папський Нунцій Спаноччі, складаючи списки кандидатів на короля угорського, на першому місці поставив кн. Василя-Костянтина, а на другому — його сина Івана-Януша.*

Як бачимо, історія правдиво оцінила всю працю кн. Костянтина. Так само високо поставили кн. Острозь-

61 М. Возняк: Історія української літератури, том II ст. 245-246.

62 Н. Закревський: Київ, ст. 513.

* П. Кулшнъ: Отпаденіе Малороссіи, М. 1888 р. ст. 24.

кого й нові дослідники, — о. Ф. Лебединців, Уманець й інші. Отець Лебединців ставить Костянтина “поруч з великим гетьманом, народнім провідником Богданом Хмельницьким та славним учителем Митрополитом Петром Могилою”.

Із православних тільки П. Куліш поставився дуже суб’єктивно, і дав в’їдливу критику на Костянтина, — що князь мав безконечні можливості, але їх не використав належно. Місцями й М. Грушевський сильно критикує кн. Костянтина, але все об’єктивно.⁶³

Що католики або уніяти часто нападають на кн. Костянтина, це робить тільки честь великому оборонцеві українського народу та його Православної Віри.

У всякому разі можна спокійно сказати: усі українські магнати, взяті разом, не зробили стільки для України, скільки зробив сам князь Костянтин!

11. ДІТИ КОСТЯНТИНА КОСТЯНТИНОВИЧА.

Князь Костянтин Костянтинович був останнім українським князем, який усе життя своє присвятив на працю українському народові та його Православній Вірі. По князі Кос-

⁶³ М. Грушевський, том VI ст. 481-483.

тянтині не знайшлося вже йому правдивого заступника!

Кн. Костянтин мав п'ятеро дітей: двох доньок та трьох синів. Але князь був нещасливий у своїх дітях...

Старша донька, Єлисавета, віддана була за Яна Кишку, великого магната в Литві. Друга донька Катерина одружилася з Криштофом Радивилом, воєводою Віленським і канцлером Великого Князівства Литовського.⁶⁴

Кн. Костянтин мав трьох синів, — Костянтина, Олександра й Івана-Януша. Перші два сини, Костянтин та Олександр, померли ще за батькового життя.

Князь Костянтин-Василь оженився року 1550-го з Софією Тарновською, дочкою каштеляна Краківського. Як виявилось пізніше, це було родинне й всеукраїнське нещастя: католичка-полька Софія тягла дітей за собою! При Софії були справжні єзуїти, і вони скоро перетягли на католицтво його сина Костянтина. Це перетягнення на католицтво єзуїти хитро викоптали, бо широко пустили поголоску, буцімто католицтво прийняв сам князь Костянтин-Василь...⁶⁵ Але цей син Костянтин рано помер.

Наймолодшим сином був Іван-Януш,

64 Там саме, ст. 48.

65 М. Грушевський, том V ст. 545.

і мати Софія так само попильнувала, щоб він став католиком. Оставався ще один син Олександр, і князь Костянтин-Василь заходився біля нього, щоб не віддати його матері, але виховати в православному дусі.

12. КНЯЗЬ ОЛЕКСАНДЕР ПІШОВ ДОРОГОЮ СВОГО БАТЬКА.

І справді, син Олександр пішов за батьком, і став міцною надією православних. До нас зберігся лист князя Костянтина-Василя 1592-го року, в якому він просить Львівське православне Братство взяти його сина Олександра, що навчався тоді там, у свою опіку.⁶⁶

Як син славного роду й славного батька, Олександр, не маючи ще 23 літ, став воєводою Волинським, а це вже відкривало йому двері до опіку́нства і українським народом, і Православною Вірою.

Страшного 1596-го року, коли король польський намірявся силою віддати всю Україну в унію, кн. Костянтин-Василь поїхав на Берестейський Собор разом з своїм сином. І князь Олександр на власні очі бачив увесь обман, усе насилля, які чинили поляки, запроваджуючи унію...

66 М. Грушевський, том VI ст. 484.

Православні раділи, що виріс уже князь Олександр, гідний наступник свого великого батька. Року 1603-го князь Олександр виступив у Варшаві на сеймі, і боронив Православну Віру “різко й рішуче”.⁶⁷

Але Бог судив інакше, — 2-го грудня 1603-го року молодий князь Олександр Костянтинович помер...

У післямові до Октоїха 1604-го року, видрукуваного в Дерманській друкарні, Пресвітер Даміян Наливайко написав: “В літо 603-є місяця декаврія 2 дня преставився благочестивий князь Олександр, воєвода Волинський, син благовірного князя Костентина”...⁶⁸

Смерть князя Олександра тяжко вдарила всю Україну... Старому князеві Костянтинові було вже 76 літ, а надія всієї Православної Церкви зайшла... І о. Наливайко писав, що Олександрова смерть “велій плач і жалость отцю і чадом (дітям) оставив, найпаче же християном... Всі бо бяху чающе (чекали) помозь тим улучити в бідах і гоненіях, одержащих Христову Церков”...⁶⁹

67 Там само, том VI ст. 592.

68 Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 189.

69 Там само.

**9. КНЯЗЬ ОЛЕКСАНДЕР ОСТРОЗЬКИЙ,
гідний наступник великого батька. Упокоївся
2-го грудня 1603-го року.**

Як помер князь Олександр, то польський король Сигизмунд III раз же осмілів, і 23 грудня пише до Єпископа уніята Іпатія Потія про вибори нового Архимандрита Києво-Печерського монастиря, але такого, щоб через нього захопити й сам монастир. За життя князя Олександра король не важився підіймати цю справу. Не важився, бо князь Олександр “був гарячий противник латино-уніятської партії, яка пильнувала захопити в свої руки багатий Києво-Печерський монастир”...⁷⁰

Смерть князя Олександра тяжко вдарила й Острізьку академію, і хтось з її учителів написав Плач, який і був видрукуваний в Острозі під назвою: “Лямент дому княжат Острозьких над зошлим з того світа ясне освещением княжатем Александром Константиновичом, княжатем Острозьким”.

У цьому Плачі покійний князь навчає позосталих дітей, і дає свій заповіт:

Пам'ятайте, жесте с княжат руських-
Острозьких вишли,

Їх Віру, дільность і побожность мійте
на мисли!

70 С. Голубев: Петр Могила, Київ, 1883 рік, т. I, додатки, ст. 181-182. Грушевський, VI. 593.

Продкове бовім ваші кгда Віру як
тарч держали,
Неприятелі дому їх завше пред ними
дрижали, —
Тою були славні, тою маєтності
набивали.
Вами хочу похвалитися перед
Маєстатом
Божим, кгда з вас жаден не будет
апостатом
От Віри Кгрецької Апостолської Церкви
Восточної,
Дому нашему і славним предком
нашим пожиточної,
Которую, чоґо Боже уховаї, если би
бисте позбили,
Тогди пам'ятайте моє слово, же з
Вірою сполечне
Утратите учтивость. маєстатность і
здоров'є конечно.

Цікаво, що цей Плач дійшов до нашого часу в одному тільки примірникові, який заховався в м. Софії в Болгарії, в Народній Бібліотеці”.⁷¹

Бо очі всього православного слов'янського світу були тоді звернені на князів Острозьких...

Єзуїти та уніяти не позоставили в спокої й тіла князя Олександра. Во-

71 М. Грушевський, том VI ст. 497-498.
М. Возняк: Історія української літератури,
т. II ст. 192-193. Сам Плач передрукований в
“Чтенія”, Київ, т. XII.

ни добре передбачували, що буде зростати пошана й до спочилого князя. Князь був похований у замковій Богоявленській Церкві.

У князя Олександра була донька Анна, що вийшла заміж за кн. Ходкевича. Єзуїти оточили її, і підмовили Анну, що була вже католичкою Алоїзою, і вона року 1636-го наказала перенести домовину свого батька до єзуїтського костьола, побудованого нею при бувшій Острівській академії...

Це сталося на сам Великдень 1636-року. Народ сильно обурився, і напав на кн. Анну, “єзуїтську преподобницю”. Зчинилася кривава бійка, багато народу загинуло... Але єзуїти таки забрали тіло кн. Олександра й знищили...⁷²

ЛІТЕРАТУРА.

Література про кн. Костянтина Костянтиновича Острозького дуже велика, але доброї монографії про нього ще не маємо.

Джерела розкинені по всіх виданнях різних актів, а докупи не звів їх ще ніхто. У петербурзькій Публічній Бібліотеці зберігається велика збірка листів кн. Костянтина — вони й досі належно не використані (М. Грушевський, т. VI ст. 479).

⁷² М. Возняк: Історія української літератури, т. II ст. 193-194.

Н. Костомаровъ: Русская исторія въ жизнеописаніяхъ главнѣйшихъ ея дѣятелей, Спб. 1872 р. Тут про кн. Костянтина окрема стаття.

Прот. Хойнацкій: Очерки изъ исторіи Православной Церкви и древняго Благочестія на Волини, Житомир, 1878 рік.

Четыркинъ: Дѣятельность князя Острожскаго въ пользу Православія. "Волин. Епарх. Вѣдомости" 1872 р.

Четыркинъ: Князь Константинъ Константиновичъ Острожскій, какъ защитникъ Православія въ Юго-Западной Руси въ XVI ст. "Странникъ" 1882 р. кн. XI.

о. Ф. Лебеднцевъ: О днѣ смерти князя Василя Константина Константиновича Острожскаго. "Кіев. Старина" 1888 р. кн. X ст. 175-177.

Батюшковъ П.: Волинь. Спб. 1888 р.

Кулишъ П.: Отпаденіе Малороссіи отъ Польши (1340-1654). Москва, 1888 р., том I. Відбитка з "Чтеній ОИДР", особливо ст. 21-25.

Кулишъ П.: Исторія возсоединенія Руси. Студинський К.: Пересторога. Львів, 1895 рік.

Проф. Ів. Огієнко: Исторія українського друкарства. Львів, 1925.

Likowski: Unia Brzeska. Poznań, 1896.

Ліковський Едвард: Берестейська унія. Український переклад. Львів, 1916 рік.

Уманецъ: Князь Константинъ-Василій Острожскій. "Русскій Архив" 1904 р. кн. IV.

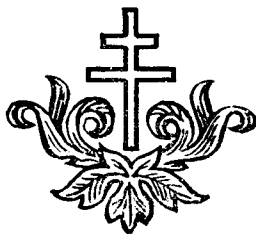
М. Грушевський: Література про Василя-Константина Острозького, див. його "Історію України-Руси" т. VI ст. 630-631. Див. у цьому ж томі про Константина ст. 479-490, 560-561, 1907 рік.

Андріяшевъ А. Ф.: Констант. К. Острожскій, воевода Київскій. Київ, 1881 рік.

Н. Теодоровичъ: Историко-статистическое описаніе Церквей и Приходовъ Волынской Епархіи. Томи I-V, 1888-1903.

Н. Теодоровичъ: Городъ Владимиръ Волынской губерніи. Почаїв, 1893 рік.

Див. вище ст. 13-14.

VII.

ОКАТОЛИЧЕННЯ Й ОПОЛЯЧЕННЯ РОДУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ.

1. КНЯЗЬ ЯНУШ ОСТРОЗЬКИЙ.

Історія роду князів Острозьких — це найтрагічніша історія. Це й символічна історія, — це вся історія України...

Два сини князя Василя-Костянтина померли, серед них і надія всієї України та Православної Церкви, — кн. Олександр Костянтинович. Позостався тільки найстарший син Януш (Іван).

Син Януш був первенцем (народився десь 1551 р.) кн. Костянтина і кн. Софії Тарновської. Софія була католичка, і П. Куліш твердить, ніби вона вже охрестила Януша по-католицькому.⁷³ Княгиня Софія тримала при собі католицького ксьондзя, і єзуїти оточували її. І це вони розклали православний дім Острозьких і ополячили його!...

Про національно-невдале оженіння

⁷³ П. А. Кулішъ: Отпаденіє Малоросіи отъ Польши (1340-1654). Москва, 1888 в., ст. 23, 25. Куліш не подає, звідки він уявлює сумнівну звістку.

князя Василя-Костянтина II. Куліш пише: “Року 1550-го оженили його з дочкою католика, коронного гетьмана Тарновського, і цим актом зробили те, що дім Острозьких, який був для Римської Курії “вратами адовими”, став для неї вратами райськими... Разом з католичкою Софією Тарновською в православний дім князя Василя перейшов і духівник її, відомий апостол католицизму в Україні, єзуїт Петро Скарга”.⁷³

Батько віддав Януша на виховання на двір німецького імператора Максиміліана II, щоб він там добре навчився військового діла. Єзуїти знали силу князів Острозьких в Україні, а тому оточили його тут, і таки нахилили до католицизму...⁷⁴

Дуже молодим, уже року 1593-го кн. Януш був призначений каштеляном Краківським, на місце свого дядька Тарновського. І Олександр став першим світським сенатором Польщі,⁷⁵ а потім став і воєводою Волинським.

Князь Януш став католиком рано, ще за життя свого батька.

І ще за життя кн. Януша по Україні ходила тяжка поголоска, що це сам батько винен за окатоличення свого

74 П. Батюшковъ: Волинь, ст. 122.

75 М. Грушевський, том VI ст. 480.

10. КНЯЗЬ ІВАН-ЯНУШ ОСТРОЗЬКИЙ.
1551-1620.

сина, - - батько належно не навчав його...

Кієво-Печерський Архимандрит Захарія Копистенський у своїм творі 1622-го року про це пише: "Князь Януш Острозький частокроть мовляв: "Гди бим, мовить, пред тим в молодих літах о релігії Грецькой и о Церкві Всьходней відал то, што тепер в том моім віку вижу і знаю, теди нікогда бим не бил сполечником Кос-

тела Заходнього...” Єсть много свідков живих, которіі частокроть слова тії слухавали”.*

Князь Януш жив розкішно, як польський магнат.⁷⁶

Батько кн. Костянтин-Василь позоставив повні палати добра, а в тому й багато православних книжок, Ікон і т. ін.⁷⁷ Януш унаслідував від батька і величезні його маєтки.

Католик Януш холодний був до всього того православного, що робив його батько. З пошани до пам'яті батька він не ламав відразу всього того, чому батько віддавав своє життя. Але це була тільки суха лояльність...

За життя кн. Януша (помер 1620-го року) і Острізька школа, і Острізька друкарня ще працювали, але вже котилися до упадку, бо Януш дуже мало їх підтримував. Так, року 1612-го з Острізької друкарні вийшов Часослов, вийшов “повеленієм пресвітлого і богохранимого княжати Януша Острозького, каштеляна Краковського”.⁷⁸

* Русская Историческая Библиотека, том IV ст. 1140.

76 М. Грушевський, том VI ст. 395 описує його дороге й велике столове срібло.

77 Там само, ст. 396.

78 С. Голубев, том II, додатки, ст. 40.

Але скоро князь Януш перестав бавитися в православний патронат, і став ревно займатися підтримкою католицтва, і почав заводити його по своїх маєтках там, де його ще не було. Він перероблює деякі православні церкви на костьоли, позоставляючи православних без духовної опіки. Деякі церкви й монастирі просто передає католикам. Своїм коштом поставив багато нових костьолів...

Православну Церкву Св. Василія в м. Острозі кн. Януш передав кармелітам. Церкву Пресвятої Тройці в передмісті Острога, в Межиричі передав францишканам, і побудував тут католицького монастиря. Поставив нові костьоли в Острозі, в Костянтинові й інших містах...

Усією тією католицькою діяльністю кн. Януш сильно нашкодив православним на Волині і всій Україні.⁷⁹

Кн. Януш Острозький — останній потомок князів Острозьких по чоловічій лінії. Перед смертю Януш завіщав, що його маєтки мають переходити тільки в руки католиків, і всі їх передав зятеві, кн. Олександру Івановичу Заславському...⁸⁰

Князь Януш помер 1620-го року. Захар Копинстенський у своїй “Палі-

79 П. Б а т ю ш к о в: Волинь, ст. 122-126.

80 Там само, ст. 122-123.

ноді” 1621-1622 р. згадує про нього тільки з обов'язку, промовчуючи його католицькі вчинки.⁸¹

2. БЕАТА И ГАЛЬШКА ОСТРОЗЬКІ.

У XVI-XVII ст. православні українські магнати часто женилися з польками католичками. Жінка тоді взагалі не брала активної участі в політичній чи громадській прилюдній праці, — її обов'язком було належно провадити дім. Ось тому в віках XVI-XVII, а трохи і в віці XV, українські магнати не вважали за невідповідні мішані шлюби. Осуду таких шлюбів не знаходимо за той час.

А це була хитра католицька лінія, на яку Папа дав своє благословення, — ловити православних магнатів на католичок.

Коли якась дочка магната мала виходити за магната українського, то її обсядали поляки ксьондзі, трохи пізніше єзуїти, і всі ревно навчали, як така католичка мусить конче свого мужа “схизматика” таки перетягнути на католицтво. За це їй буде велика заплата на Небі! Звичайно вказували Послання Ап. Якова 5. 18-20: “Браття мої, — коли хто з-поміж вас заблудить від Правди, і його хто наверне,

81 М. Грушевський, том VI ст. 593.

хай знає, що той, хто грішника на-вернув від його блудної дороги, той душу його спасає від смерти, та силу гріхів покриває”.

Щодо дітей від мішаного шлюбу, то завжди наказувалось, що такі діти мусять бути тільки католиками. І так робилось, де була жінкою ревна католичка.

Помалу, з бігом часу таким чином уся українська висока магнатерія опинилася в рядах католиків, а тим самим і поляків. У цій справі нищення національного українського боярства сильно допомогли полякам також уніяти, бож завданням унії власне й було перетягнути Русь-Україну на католицтво, а окатоличених перевести на поляків.

Усе це підтверджує й родина князя Костянтина Острозького. Десь 1550-го року батько його, Костянтин Іванович, оженив його з багатенною полькою-католичкою Софією Тарновською, донькою Краківського каштеляна. Софія була свідомо католичка, і розвалила дім князів Острозьких...

Князь Костянтин-Василь служив Україні й Православній Вірі, а його княгиня все ще валила з середини родини, як навчали її єзуїти, які цілою зграєю оточували її.

Старшим сином у князя Костянтина І Івановича був Ілля. Року 1539-го, з

підговору польського короля його оженили з Беатою, дочкою королівської наложниці Косцелецької. Оженили, ніби з королівною... Сама Беата була загоріла католичка. За життя мужа кн. Іллі Беата стримувалась, але кн. Ілля рано помер, і Беата величезні маєтки кн. Острозьких стала пускати на насадження католицтва на Волині. Так, року 1538-го вона поставила костьола в м. Рівному.

У кн. Іллі від Беати була єдина донька Гальшка. Мати вже попробувала смаку величезного маєтку, і не хотіла видавати заміж своєї доньки, щоб користатися цілим маєтком Острозьких. Це власне вона, мати Беата, вчинила своїй доні таку сумну долю!...⁸²

У Гальшки був величезний маєток, і її руки добивалися безліч юнаків. У справу вмішався польський королівський двір, і постановив видати її тільки за католика й тільки за поляка. І проти волі Гальшки її видали за князя Сангушка, а потім за нелюба, за Лукаша Гурку, від якого вона всіма силами відбивалася. Вона рано померла, а Гурко помер 1574-го року; а Гальшка долі так і не мала...⁸²

82 П. Батюшков: Волинь, ст. 66 і 103.

82а М. Грушевський: Історія, том VI ст. 479-480.

Високотрагічна доля Гальшки, на якій зійшлися два світи, православний і католицький, і дві ворожі нації: українська і польська, зацікавили дуже багатьох. Див. далі літературу.

По смерті кн. Іллі його вдова Беата Косцелецька вийшла заміж за Ольбрахта Ласького, і той провадив величезну спадщину Іллі Острозького.⁸³ Видно вже було, — пропадає величезний маєток князів Острозьких, добро українського народу!

3. ЄЗУІТСЬКА ПРЕПОДОБНИЦЯ АННА-АЛОІЗА.

Другий син Князя Костянтина II Василя, князь Олександр помер року 1603-го, а всі маєтки свої передав своїй дочці Анні, замужній за Яном Ходкевичем, гетьманом Литовським. Князь Олександр, ревний опікун українського народу й Православної Віри, оженився з запеклою католичкою, що була сердечною приятелькою єзуїтів. Але всі діти кн. Олександра померли за молодого віку. Позосталася тільки дочка Анна, і мати переробила її на католичку Алоїзу.

По смерті кн. Олександра дочка Анна-Алоїза забрала всі величезні маєтки свого батька, і стала відкри-

83 М. Грушевський, том VI ст. 277.

то поширювати католицтво по Волині. Року 1606-го вона поставила костюла в м. Рівному, уже другого.

Ще як жив кн. Януш Острозький, Анна-Алоїза трохи здержувалась. Але Року 1620-го кн. Януш помер, і всі Острозькі маєтки перейшли кн. Анні. Вона була вже остання з дому князів Острозьких.

Року 1623-го Анна забрала стару православну Острізьку колегію, і передала її єзуїтам, що роєм оточували її в Острозі. Кн. Анна записала на нову єзуїтську колегію великі маєтки та великі суми. Трохи пізніше передала цим же єзуїтам при колегії багату шпитальну фундацію свого славного діда Костянтина П.

Єзуїтську колегію відчинили року 1626-го, але вона — хоч мала стипендії для бідних — користалася злою славою, і до неї молодь ішла неохоче. І колегія нічим особливим не відзначалася, хоч мала багату фундацію.⁸⁴

Я вже вище розповідав, що кн. Анна-Алоїза, за намовою єзуїтів, забрала тіло свого батька Олександра з православного Храму, де той був похований, і передала домовину з тілом

84 П. Батюшков: Волинь, ст. 123-124.
М. Грушевський: Історія, том VI ст. 450 і 498.

езуїтам до їхнього костьола. Це було непростиме святотацтво, і М. Возняк правдиво зве його: “варварське діло преподобниці”.⁸⁵

Це було року 1636-го, якраз на Великдень. Блюзнірство блискавкою рознеслося по Острозі, міщанство сильно обурилось... “У великодній понеділок вийшов народ по Службі Божій з Богоявленської (замкової) Церкви на звичайний (цього дня) Хрестовий Обхід. Саме тоді вертала-ся з костьола Анна-Алоїза в кареті, оточена двораками та слугами. Її дорога вела через міст, що вів до замку сливе попри саму браму Богоявленської Церкви, де стояли маси народу. Народ не послухався приказу княгині зробити дорогу. Тоді один міщанин ударив панського гайдука, у відповідь на що візник, що сидів на козлах, почав бити пугою людей, щоб розступилися. Прийшло до кривавої бійки”. Так описує Острізьку трагедію М. Возняк.⁸⁶

Значно сильніше розповідає про Острізьку трагедію П. Батюшков 1888-го року: “У світлий день Пасхи безліч парафіян зібралися до Богоявленського Храму, і, за недостатчею в ньому місця, поставали з пасками та

⁸⁵ Історія української літератури, том II ст. 193.

⁸⁶ Там само, ст. 193, Львів, 1921 рік.

з крашанками на площі та на звідному мості, який був перекинений через рив, що відділяв замок від міста Острога. У цей час із замку виїхала в кареті кн. Анна-Алоїза, що їхала на Богослуження в єзуїтський костьол”.

“Побачивши густу товпу народу, княгиня наказала розганяти його батогами, і поїхала просто на розложені для освячення паски та крашанки... Народ і без того обурювався на княгиню Анну за зраду Православній Вірі. А тут чаша терпіння народнього переповнилася, і ображені наругою великодніх речей та побоями, парафіяни стали кидати в карету крашанки... Одною з них вибито око княгині...”

“Анна не пробачила нанесеної їй образи, і викликала в Остріг Королівський (судовий) Трибунал, який і присудив багатьох міщан на шибеницю... Анна-Алоїза проте пощадила (декого) з засуджених, але повиганяла православне Духовенство з своїх маєтків, і спинила Богослужби в православних церквах...”⁸⁷

А Богоявленську замкову Церкву, окроплену кров'ю православних, єзуїтська преподобниця таки передала єзуїтам...⁸⁷

87 А таких храмів було понад тисячу...
Б а т ю ш к о в: Волинь, додатки, ст. 90.

ЛІТЕРАТУРА

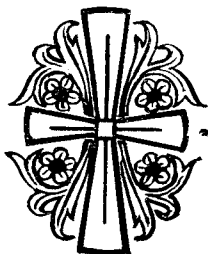
О. И. Левицкий: Анна-Алонза, княжна Острожская. "Кіев. Старина" за 1883 р. кн. XI
Шараневич: Гальшка, кн. Острогска.
"Зоря" 1880 року.

Deiches: Halszka z Ostroga w dramacie i historyi. "Swiat", Kraków, 1891.

Przedzdecki-Nakeski: Elzbieta ks. Ostrogska. "Biblioteka Warszawska", 1862, IV.

Przedzdecki: Jagellonki polskie. "Bibl. Warszawska" II: Przygody Halszki Ostrogskiej. Tom V: Beata z Koscieleckich.

Caro: Beata und Halszka, eine polnisch-russische Geschichte aus dem XVI Jhn., 1888.

VIII.

ЗАКІНЧЕННЯ.

1. ПАПА, КАТОЛИКИ, ЄЗУІТИ Й УНІЯТИ НИЩАТЬ УКРАЇНУ.

Три віки, XIV-XV-XVI, князі Острозькі світили в Русі-Україні, як ясне сонце.

Три віки князі Острозькі були щирими опікунами і українського народу, і його Православної Віри.

Три віки князі Острозькі стояли на чолі русько-українського боярства, і вели його за собою, — на оборону Русі-України й її Православної Церкви.

Вороги України й її Православної Церкви не могли цього витримати, бо хотіли бачити весь Схід католицьким та польським.

І ці вороги п'ять віків, XIV-XVIII, немилосердно били Православну Віру, щоб тим убити Русь-Україну.

Хто ж були ці запеклі вороги?

Найперше це був Рим і його Папи. Це вони всі віки настренчували католицьку Польщу, щоб вона знищила Православну Віру, а вже тим самим буде знищена й Україна.

І це Папа послав на Польщу, Литву та Русь-Україну довгі сотні єзуїтів, щоб вони знищили Православіє.

І це Папа кинув тисячі польських католицьких жсьондзів та панів, щоб вони знищили Православну Віру і запровадили католицтво, а тоді український народ сам ополячиться!

І це Папи та поляки склали плана посадити на троні Московії свою особу, і посадили Лжедимитрія I, який мав окатоличити весь Схід... І всі католики раділи, а Україна і в цьому тільки страждала... Радів навіть іспанський драматург Лопе де Вега (1562-1635), папський звеличник, і в своїй драмі “Великий герцог Московії” вивів Лжедимитрія I як “герцога Деметрію”, який радісно заповідає польському королеві:

“Тобі, королю польський
превеликий,
Свою державу доручаю!...”

І мала Україна злитися з Московією, і вся окатоличитись...*

Ревно працювали біля розбиття українського народу папські Нунції. Вони сиділи в Варшаві та за всім догля-

* Я. С. Лур'є: Подготовка интервенции против Русского Государства. “Ежегодник музея истории Религии”, М. 1957 р. т. I ст. 350-361.

дали. Вони тихо керували як папські посланці — всією акцією.

П. Куліш пише про це: “Папські Нунції пильнували роз’єднати православних українських вельмож. По смерті князя Василя Федоровича їм удалося роздвоїти навіть дім кн. Острозьких. Молодша лінія цього дому титулувалася князями Заславськими. Вона, ця лінія, спокусилася особистими вигодами, і перейшла в католицтво. Але старша лінія, якої представником був кн. Костянтин Іванович, стала ще більше боронити українське Благочестя (Православіє) своїх предків. Даремні були всі підступи римських політиків, якими керував папський легат Пізон. Костянтин Іванович не відхилявся від обрядів своєї народньої Православної Віри, будував Храми, піддержував давні манастирі, і боронив усіх, кого тиснули папісти. Папський легат Пізон постановив окатоличити Україну, і всю свою надію покладав на навернення князя Костянтина до римської Віри. Але надії його були даремні!”*

Але Папа не спинився, і це він склав єзуїтам програму, як вишистити Православну Віру: перетягнути на католицтво всю українську магнатерію,

* Пантелеймон Кулішъ: Отпаденіе Малороссіи отъ Польши, М. 1888 р. ст. 21-22.

все українське боярство. А позоставий бідний український народ буде безсилий, і хочеш-не хочеш — потягнеться в католицтво й ополячиться. І Русь-Україна згине!

І єзуїти вдарили на русько-українське боярство всіма силами, і перевели на католицтво великі православні княжі роди: Острозьких, Слуцьких, Заславських, Збаразьких, Вишневецьких, Пронських, Ружинських, Соломирецьких, Головчинських, Крочинських, Масальських, Горських, Соколинських, Лукомських, Пузин, “і інших незчисленних, яких довго було б зокрема вичисляти”...

Обманили й перетягли з Православ'я на католицтво й такі великі роди русько-українських магнатів: Ходкевичів, Глібовичів, Кишок, Сапіг, Дорогостайських, Войнів, Воловичів, Зеновичів, Паців, Галецьких, Тишкевичів, Корсаків, Хребтовичів, Тризн, Горностаїв, Бокіїв, Мишок, Гойських, Семашків, Гулевичів, Ярмолинських, Чолганських, Калиновських, Кердеїв, Загоровських, Мелешок, Боговитинів, Павловичів, Сосновських, Скуминів, Потіїв” і сотні інших.⁸³

⁸³ Усі ці магнатські роди перераховує Мелетій Смотрицький у своїм “Треносі” 1610-го року. Див. М. Грушевський: Історія, т. VI ст. 598.

Тут заслуговує на окрему увагу доля роду православних українських князів Вишневецьких. Дмитро Вишневецький організував козацтво, і широко в нас знаний як Байда. Замучений був турками року 1564-го. А другий Вишневецький, Єремія (1612-1651) навчався у Львові в єзуїтській колерії, і там єзуїти року 1631-го зробили його католиком. І він став найжорстокішим катом православних українців. По обох сторонах Дніпра князь Єремія мав 56 міст та містечок з селами, мав 39837 господарів, — і всіх катував, щоб прийняли унію... Максим Кривонос свідчить у листі: Єремія Вишневецький “православним Священником свердлом очі свердлив”...

До цього додаймо, що десятки високих українських родів, будши не всілі винести католицьких утисків та католицьких знущань, повтікали в Московію, і там будували велику та сильну Москву. Пригадаймо князів хоча б Глинських...

Тисячі українського Духовенства, не всілі будши терпіти утисків та знущань католиків та уніятів, повтікали так само в Московію, творили там велику й сильну Москву, і назад в Україну вже не вернулися...

І це Папа Римський видумав смертоносну для України унію, і нею ки-

нув “русина на русина”. І розпалася єдина Україна...

І це Папи Римські кричали й тепер кричать через усіх католиків та уніятів: “O mei rutheni, — per vos Orientem convertendum puto!” (О мої рутенці, — через вас думаю навернути Схід!).⁸⁹

Хто допоміг, щоб єдину Православну Віру українського народу розбити, а тим розбити й Україну та її обезсилити? Допомогли Папи, католики, єзуїти та уніяти...

Шкода від Риму та від католицизму взагалі була смертоносною для України.

І цю шкоду ясно видно на прикінці великого княжого роду українського Острозьких...

І правдиво писав глибокий Іван Франко: “Замість унії, цебто єдності, собор Берестейський посіяв великий роздор серед українського народу, роздор, який остається ще й донині, і причинив цілій Україні безконечно много лиха й нещастя...”

Писав Іван Франко і про криваве католициство: “Відколи пам’ятає історія, католициство все було завзятим ворогом Слов’янщини... І хто знає,

89 Заклик Папи Климента VIII (1592-1605).

* Іван Франко: Твори, т. XIX ст. 552. Київ, 1956 рік.

чи воно, католицтво, не принесло Слов'янам більше шкоди від усіх кривавих війн з мадярами, німцями та татарами”...**

2. УКРАЇНСЬКІ МАЕТКИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ ПОПАЛИ В ПОЛЬСЬКІ РУКИ.

По смерті Анни-Алоїзи Острозької, останньої представниці цього славного роду, всі маетки Острозьких перейшли до роду князів Заславських. На цей час рід князів Заславських уже був зовсім покатоличений та ополячений, а року 1673-го і він припинився...

І все величезне майно князів Острозьких перейшло до князів Любомирських, також уже покатоличених та пополячених...

Частина маетки князів Острозьких припала на Польську державу. На ці маетки б. кн. Острівських Польща удержувала т. зв. Острівський полк⁹⁰, якого, в разі потреби, посилала бити українців.

Року 1648-го козаки гетьмана Богдана Хмельницького вдерлися на Волинь, — і повиганяли з неї католиків та уніятів, які тільки де були. Захопили козаки й місто Остріг, — і шу-

** Там само, ст. 33.

90 П. Б а т ю ш к о в: Волинь, додатки, ст. 91.

кали тіла православних князів Костянтина та Олександра. Але не знайшли...

І козаки попалили в Острозі все, що тільки було тут католицького... Попалили всі костьоли, єзуїтську Колегію, всі католицькі єзуїтські установи...

Сама княгиня Анна-Алоїза Ходкевичева Острозька втекла від козацької помсти, — втекла в Галичину...⁹¹

Недовго по цьому й жила єзуїтська преподобниця, остання представниця роду Острозьких, — померла року 1654-го.

Остріг зостався в руках гетьмана Богдана Хмельницького. Але, за Андрусівським миром 1667-го року, Москва передала місто Остріг на дальше знущання католицькій Польщі.

По розділі Польщі року 1793-го місто Остріг принав Москві.

3. ВІЧНА СЛАВА КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО.

По Люблинській унії 1569-го року, коли Польща насиллям та обманом таки приєднала до себе Русь-Україну, вона всіма силами кинулась на неї, щоб знищити її національну відрубність, і всіх українців перетворити на

91 Там само, ст. 92.

поляків. І це стало державною польською ідеологією: конче обернути українців на поляків, тоді тільки Польща буде сильною, бо буде однією та однонаціональною.

Ця польська ідеологія розпочалася ще з короля Володислава Ягайла, а далі все збільшувалася та міцніла. Десятиліття короля Стефана Баторія (1576-1586) тяжке було для України, як окремої нації, а вже аж надто довге панування короля Сигизмунда III (1587-1632), католика фанатика, було смертоносним для України...

Єзуїти були покликані в Польщу ще року 1564-го, і зараз таки розпочали свою розкладову працю, — кинулися на Русь-Україну, щоб стерти її Православ'є, і тим перевести її на польськість. Єзуїти мали докладно розроблений у Римі план знищення України, — і план цей настирливо проводили в життя...

Найперше йшло про перестягнення на католицизм української інтелігенції. План удався якнайкраще: більшість русько-української шляхти та інтелігенції зрадила батьківській Вірі, прийняла католицизм і стала поляками. Рим радів, бо все йшло за його планом!...

Але трапилась несподівана затримка: найсильніший рід, традиційний опікун України та Православної Віри,

**11. ВЕЛИКИЙ МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ
І ГАЛИЦЬКИЙ ПЕТРО МОГИЛА
(1633-1. І. 1647).**

Продовжував діло кн. К. Острозького.

рід князів Острозьких позоставався православним. Кн. Костянтин I Іванович стояв при Православії, як скеля, і того ж навчив і сина свого, кн. Костянтина II. Усе вже здалося, усі пішли в зрадники, а дім князів Острозьких стояв незрушно, — і завзято боронив і Україну, і її споконвічну Православну Віру.

Ось у цьому велике історичне значення кн. Костянтина Острозького: він міцно боронив і оборонив Україну в найтяжчий час її життя, коли Папа, католики й єзуїти завзялися разом знищити Україну, як окрему націю.

І Рим задумав схопити Україну на видуману ним унію. Не можна Україну відразу перевести на католицтво, то нехай іде хоч на унію з Римом, — унія вкінці таки доведе до католицтва! І знайшлися Єпископи, — їх ніхто не вибирав, їх призначив сам король фанатик, призначив таких, щоб готові були на унію, — знайшлися Єпископи, що легко пішли на зраду українському народові й його Православній Вірі.

Але кн. Костянтин міцно став на оборону і України, і Православної Віри, і унію з Римом відбив, — унію прийняли лише кілька відступників. Уся Україна пішла за своїм провідником, і унію відкинула! Ось у цьо-

12. Великий Гетьман України

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

(1595-27.VII. 1657).

Продовжував діло К. Острозького.

Підняв всю Україну проти унії.

му віковічна заслуга кн. Костянтина!
Це він урятував Україну як націю.

У найтяжчий час життя України найсильніший український магнат, кн. Костянтин, не покинув її, як то зробили інші, але став їй за провідника, і боротьбу витримав аж до смерти своєї, до року 1608-го!

Більше того. Кн. Костянтин був мужем великого державного розуму, і став поспішно надавати Україні потрібної політичної сили не тільки на біжучий час, але й наперед. Україна була темна, шкіл не мала. І кн. Острозький перший обдумав і в життя провів план освіти для України, — він став закладати школи, а також заклав у м. Острозі й вищу школу, Острізьку академію. Це була доти нечувана подія та дія в Україні!

Мало того, — кн. Острозький заснував дві друкарні, в м. Острозі та в містечку Дермані. Друкарні й школа потребували гурта вчених людей, і кн. Костянтин їх зібрав і їх утримував. І з острізького наукового осередку посипались книги, сильно потрібні того часу: і полемічні, і богослужбові, і для побожного читання. З Острога ж, старанням кн. Костянтина, вийшла й перша друкована повна Біблія 1581-го року, в науці звана Острізькою.

Усі ці друки, усі школи, а надто

Острівська академія, друкарні принесли віковичну славу і українському народові, і Українській Православній Церкві, а також і творцеві всього цього — кн. Острозькому.

Великі історичні події виставляють наперед великих людей. Таким великим історичним мужем, провідником українського народу в найжорстокіший час, і був кн. Кост. Острозький.

Частина цих провідників вийшла таки з Острівської Академії, і рознесла по всій Україні її національну ідеологію. З Острівської Академії вийшов і славний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний († 10. IV. 1622), що року 1620-го відновив поляками й уніятами доведену до страшного припинення Українську Православну Ієрархію.

Кн. Костянтин бачив, як Рим, єзуїти та уніяти валять Україну й її Віру, і він почав працювати, щоб його праця не покінчилася в самому місті Острозі. Він допомагає, і повстають церковні Братства по всіх більших містах України, а при Братствах повстають і школи, а то й друкарні, скрізь появляються сильні національні провідники, які помалу переймають на себе ту працю, яку перше самовіддано ніс сам кн. Костянтин.

Кн. Костянтин упокоївся в Бозі 1608-го року, а по ньому його праця в

Острозі стала зникати, бо всі наслідники його покатоличились, а тим самим і попольщились. Єзуїти й унія-ти раділи з цього всього. Але дуже помилилися: працю кн. Костянтина зараз же перебрали на себе церковні Братства, і повели її так само сильно. Замок Остріг, як осередок, але глосно заговорили його наступники: Львів, Вільно, Київ, Луцьк і багато інших. Ідеологія кн. Костянтина й православний дух Острога воскресли стократно, і не дали загинути ані Україні, ані її Вірі Православній. У цьому віковична пам'ять і віковична слава кн. Костянтина Острозького!

Діло К. Острозького продовжили: Великий Богдан і Великий Петро Могила!

А Остріг, ставши католицьким, навіки занімів. Як католицький серед українського моря, він нікого не цікавив. Він став ворогом українського народу, і єзуїтську колегію в Острозі українці оминали десятою дорогою. Остріг зрадив своєму народові, а тому помер ще за життя свого!

Бо українською Вірою є Віра тільки Православна, а вона в Україні єдина жива, єдина народня й єдина віковична!

26. XI. 1957.

ЧАСТИНА ДРУГА:
КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ
КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО

I.

ОСТРІЗЬКА АКАДЕМІЯ.*

1. ЗАСНУВАННЯ ОСТРІЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ.

У другій половині XVI-го віку український народ опинився на тяжкому переломі, і його спокійне життя цілком покінчилося. Люблинська державна унія 1569-го року насильям приєднала Литву й Русь-Україну до Польщі, і тим широко відкрила дорогу польському католицтву в Україну. Зараз таки появилися й лицемірні єзуїти, і розпочали свою широко-закроену і глибоко обдуману працю запровадження унії в Україні, --- щоб нею знищити Православну Віру, а тим і саму Україну.

Єзуїти відразу почали будувати свої школи, добре їх обслуговували, і хитро ловили православних у ці свої липкі сітки. Вони постановили планово затягувати в католицтво головно русько-українське боярство та інтелігенцію, а простий народ "сам піде за ними". Будуймо свої школи, а вони зроблять те, що хочемо ми!

* Про Острізьку Академію багато розповідаю і далі в статті III: Острізька друкарня.

До того самого приступили й тодішні протестанти. Їх провідник, князь Микола Радзивил Чорний, воєвода Віленський, був посвоячений з князем Костянтином Острозьким. Кн. Микола Радзивил став закладати по своїх маєтках різні школи, заложив у Бересті Литовському й друкарню, звідки вийшла року 1563-го відома Радивилівська Біблія.¹ Князь Слуцький почав робити те саме, і заснував тоді школу в м. Слуцьку.

Усе це бачив кн. Костянтин Острозький, і рано переконався, що й Україна-Русь сильно потребує того самого. Організованих шкіл в Україні тоді ще не було, і православне Духовенство одержувало звичайно малу домову освіту. І кн. Костянтин Острозький постановив закласти добру школу в м. Острозі, цебто в своєму столичному місті на Волині. Поспішав це робити, щоб підняти освіту православних, а тим самим дати їм можливість реально боротися з воївоначим католицтвом, що вперто сунуло на Україну.

Того часу, року 1677-го впливовий

1. Проф. Ів. Огієнко: Українська літературна мова XVI ст., Варшава, 1930 р., ст. 38. П. Кулишъ: Отпаденіє Малороссін отъ Польши, т. I ст. 26, 1888 р.

і настирливий єзуїт Петро Скарга випустив свою голосну книгу польською мовою: “Про єдність Божої Церкви”, і в ній з’їдливо висміяв православних, що вони не мають шкіл. Більше того, єзуїт твердив, що слов’янською мовою не можна провадити навчання взагалі. Голосно кричав, що українцям позостається одне: єднатися з Римом в унію, а мову приймати польську. І взагалі найкращий вихід — ставати поляками... І як на сміх усій Україні, Петро Скарга присвятив свою розкладову книжку... князю Костянтинові, як найбільшому оборонцеві українського народу та його Православної Віри.

Це був публічний виклик і князеві Острозькому, і всій Україні. Князь Костянтин цей виклик прийняв, і негайно приступив до заснування вищої української школи в м. Острозі. Час на те був дуже відповідний.

Князь Острозький поспішив зо школою. Поспішив, бо ще перед тим він задумав видрукувати повну Біблію, яка й була справді закінчена (не зовсім) року 1580-го, а року 1581-го 12 серп. появилася в світ. На підготовлення біблійного тексту, на заснування нової друкарні, на сам склад величезної Книги потрібний був довгий час, і я думаю, що кн. Костянтин пер-

ше заснував друкарню, а вже пізніше заснував і школу.²

Закладати школу кн. Костянтин почав 1577-го року, для чого побудував окремий будинок у місті Острозі, у своєму замку.

2. НАВЧАННЯ В ОСТРІЗЬКІЙ АКАДЕМІЇ.

Кн. Острозький заснував школу т. зв. “вільних наук”. Школа ділилася на дві частини, молодшу й старшу. У молодшій викладалися три науки: граматики, риторика й діалектика, а в старшій чотири: арифметика, геометрія, музика й астрономія. Таким чином Острізька школа мала характер тодішньої європейської вищої школи.

Школа починалася, звичайно, від початків, — від букваря й молитов. А далі йшли вищезазвані “сім вільних наук”, на вивчення кожної з яких відводився один або два роки. В Острозі стали поважно навчати й співу, і звідси пішли хороші й славні в Україні хори.

В Острозькій школі викладали три мови: слов'янську, цебто свою, грецьку та латинську, чому Острізька школа звичайно зветься “триязычним ліцеєм”.

² М. Возняк: Історія української літератури, т. II ст. 59 твердить, ніби школа й друкарня повстали разом.

Слов'янська чи церковно-слов'янська мова --- це була мова Церкви й тодішня літературна русько-українська мова. На вивчення її в Острозі звернули поважну увагу, і вивчали її глибоко. Це була й викладова мова Острівської школи, яка мимоволі мусіла збігатися і з живою тодішньою українською мовою. Відразу виникла потреба впорядкувати цю церковну мову, і вже року 1586-го вийшла (у Вільні) перша її граматика, яку склав Лаврін Зизаній.

Пізніше вийшла вже наукова Граматика церковно-слов'янської мови, -- це була Граматика учня й учителя Острівської Школи Мелетія Смотрицького, 1619-го року. Граматика ця мала велике поширення по всіх слов'янських православних землях.

Головною й основною мовою вивчення була мова грецька, та й найбільший склад учителів були греки. Грецька мова була мовою Святих Отців, і її тут добре навчали. Перший ректор Острівської Школи, Герасим Смотрицький (батько Мелетія) писав про значення грецької мови: "А кому на світі може бути тайною, що від греків пішли філософи, від греків увесь світ має богословів, без яких і Рим нічого не знає".³

³ "Ключ Царства Небесного", Остріг, 1587 рік, ст. 241.

Про значення грецької культури рішуче писав і Архим. Захар Копистенський у своїй “Палінодії” 1621-1622 року: “Що римляни хваляться цьогосвітньою наукою -- чужим пір'ям хваляться, у чужий плащ зодягаються. Бо то ж грецька наука, — мудрість Платона й Аристотеля, й інших філософів. І коли ми, русини (українці) вдаємося в німецькі краї, то вдаємося не за латинським розумом, а за грецьким”.⁴

Латинська мова викладалася в Острозі теж поважно, бо це була мова державна, без знання якої в Польщі ступити не можна було. Це було потребою життя.⁵

Про постання й життя Острівської школи маємо дуже мало фактичних даних. Яка саме була це школа, не відомо, але у всякому разі була це школа вищого типу. Сучасники звали цю школу по-різному: триязычний ліцей, колегія, грецька школа, грецько-слов'янська школа, училище греко-слов'янське. Звали цю школу й академією. Дійсно, кн. Костянтин Острозький пильно старався, щоб його школа стала університетом і звалася

4 М. Грушевський: Історія, том VI ст. 477-478.

5 Проф. Ів. Огієнко: Українська літературна мова XVI ст., 1930 р., 493-500.

ГРАММАТИКА

СЛОВЕНСКА.

Съставленна, Лаврентіємъ
Зізаниємъ.

ОГРАМАТИЦѢ

Что ѣсть Грамматика ;

Грамматика ѣсть, и зъбѣт
ное вѣжство, ѣже блго
глати и писати .

Толкованіе .

Грамматика ѣсть певное вѣданіе,
жебымы доде мовли и писали.

Същес .

Коліко ѣсть части грамматикн:

А

13. Перша друкована Граматика в Україні 1596 р.
Лаврентія Зизанія. Складена в місті Острозі.

академією, але польський король, католицький фанатик Сигизмунд III, цього не дозволив. Ректор цієї школи, Герасим Смотрицький, у своєму творі зве цю школу академією.⁶ Тому й ми маємо право звати її так, як хотів кн. Костянтин, і як звали самі професори: академія.

3. ЗБИРАННЯ ВЧЕНИХ ДО М. ОСТРОГА.

Князь Костянтин, задумавши видати друком повну Біблію, став збирати до своєї столиці, до м. Острога, учених людей. І справді зібрав їх багато, хоч і не стільки, скільки йому було потрібно. Ще року 1592-го князь Костянтин скаржитья, що в Острозі “глад страждуть” на вчених.⁷

Острівський гурток учених зайнявся кількома важливими справами, а саме: 1. підготовленням біблійного тексту до друку, 2. друкарською справою, — веденням друкарні, 3. учителюванням в академії, 4. полемикою проти наступу на Православіє католиків та уніятів, 5. Перекладом творів Святих Отців на церковно-слов'янську мову з мови грецької, і 6. друкуванням Богослужбових Книг. Усе це була праця величезної ваги, сильно потрібна для

6. М. Грушевський: Історія, VI. 484.

7 Там само, ст. 484.

України, і кн. Костянтин збирав потрібних учених, і на все давав власне утримання.

Зібрав кн. Костянтин не мало й світських учених, навіть деяких протестантів для навчання “вільних наук”. Із усіх цих учених частина була приділена професорами академії, а на чолі їх поставлений ректор її, Герасим Смотрицький, високоосвічений на свій час український патріот.

4. ГРЕЦЬКІ ВПЛИВИ В ОСТРОЗІ.

Не трудно було дістати вчених греків, і кн. Костянтин збирає їх до Острога. Зібралося тут досить багато греків, і вони мали в кн. Острозького поважний вплив. Одна вулиця в Острозі була заселена греками, і тому й звалася грецькою. “Пересторога” 1606-го року подає: “Не новина од давніх часів грекам в Острозі бувати”. Ось тому в Острозькій академії все бували викладачі грецької мови, а часом і мовою навчання ставала мова грецька. Пізніше, вул. Грецька була названа Жидівською.

Але добре вчених греків не було в потрібному числі. Олександрійський Патріярх Мелетій Пігас — на прохання кн. Костянтина — прислав до Острога кілька своїх учених греків, і вони склали першу основу в ученому

гурткові при кн. Острозькому. Року 1597-го сам Патріярх Мелетій сильно заохочував кн. Костянтина більше опікуватися і Острівською школою, і друкарнею, як основами культурного розвитку українського народу. І власне ще кн. Костянтин взагалі притягнув східніх Патріярхів ближче заопікуватися важкими українськими справами.

Кн. Костянтинові папський Нунцій Больнетто розповів, що в Римі є багато вчених греків, і коли він, князь, попросить Папу, то той приїде йому греків. Необережний кн. Костянтин р. 1583-го написав Папі чемного листа, і сильно просив його прислати йому потрібних для праці і для академії вчених греків. Думка була, що ці римські греки будуть перекладати з грецької на латинську, а вже своїх знавців латини було подостатку і вдома. Звичайно, Папа "схизматам" нічим не допоміг, зате пішла чутка, будімо князь хоче єднатися з Римом!...

В Острозі було немало вчених греків, напр.: Діонісій Палеолог, Мосхопул, Кирил Лукарис, Никифор і інші.

Року 1594-го Олександрійський Патріярх Мелетій Пігас прислав кн. Острозькому свого вченого грека Кирила Лукариса, який велику освіту свою здобув в Європі. І Лукарис відразу став у роках 1594-1598 професором

Острозької академії, був і її ректором. Кирил Лукарис дуже багато зробив доброго для Острозької академії і для України взагалі. Це К. Лукарис був і на Берестейському Соборі 1596-го року, як Екзарх Олександрійського Патріярха, і сильно виступав проти унії. Він працював і в Вільні.

По смерті Патріярха Мелетія († 1601 р.) К. Лукарис став Патріярхом Олександрійським (1602-1621), а пізніше — і Костянтинопольським. І все життя своє допомагав Україні й цікавився нею.⁸

Кирил Лукарис 17 літ (1621-1638) був Патріярхом Костянтинопольським. Життя закінчив трагічно: єзуїти таки відіместили Патріярхові за його боротьбу проти унії в Україні, й обвинуватили його перед султаном турецьким, буцім то він зноситься з українськими козаками й підбурює їх на повстання проти Турції. І з наказу султана Мурада IV 28 червня 1638-го року Патріярха задушили, а тіло його вкинули в море...⁹ Так трагічно за-

8 И. Малышевскій: Александрійскій Патріархъ Мелетій Пигасъ и его участие въ дѣлахъ Русской Церкви". Київ, 1872 рік.

9 А. Брянцевъ: Патріархъ Кирилъ Лукарисъ и его заслуги для Православной Церкви. Спб. 1870 рік. Б а т ю ш к о в П.: Волинь, додатки, ст. 40.

кінчив той учений Патріярх, що так багато допомагав Україні!

Був у м. Острозі і грек Никифор, славний Екзарх Патріярха Царгородського. Він головував на Берестейському Соборі 1596-го року, і сильно виступав проти унії, за що поляки, з наказу короля Сигизмунда III, укинули Никифора до в'язниці, де той і "був уморен голодом..." В Острівській Академії він не навчав, але дружився з кн. Костянтином.

Учні й учителі Острівської академії писали вірші, і деякі з них збереглися й до нас. Так, 1581-го року вийшла з друку "Хронологія" Андрея Римші. Друга книга, писана віршами: "Ламент дому княжат Острівських" 1604-го року. Це перші вірші, що появилися в українській літературі, і цим стверджується, що наша віршова література вперше вийшла з Острівської академії.

5. ОСТРІВЬКИЙ ГУРТ УЧЕНИХ.

Князь Острівський щиро займався своєю академією та друкарською, й зібрав у м. Острозі цінний гурт учених, який працював тут не тільки в школі, але й на інших ділянках культурної праці. І всі разом вони ревно боролися Православну Віру від запеклих нападів католиків та їхніх уніятів.

**14. АРХИЄПИСКОП МЕЛЕТІЙ
СМОТРИЦЬКИЙ
1578-1633.**

Учень і учитель Острівської Академії.

Крім вищезазначених греків, подам тут ще низку учених своїх українців.

Старшим членом Острівського гуртка вчених був Герасим Данилович Смотрицький. Це була світська видатна людина в Острівській академії. Герасим був шляхтич з Поділля, писар Кам'янець-Подільський. Певне, він мав високу освіту, бо року 1576-го кн. Костянтин забрав його до м. Острога і призначив його ректором своєї академії. Для свого часу Герасим Смотрицький був видатним письменником, але праці його збереглися тільки деякі. Взагалі це був поважний діяч на ниві освіти українського народу.

Герасим Смотрицький багато поклав своєї праці при виданні Біблії 1581-го року, і дав до неї дуже важливу передмову. Він же написав і вірші на герб кн. Острівського. А року 1587-го вийшла дуже важлива праця його в обороні православного стилю: "Ключ Царства Небесного". Цей твір показує, що Герасим Смотрицький був першорядний полеміст.

Священик Даміян Наливайко багато працював при друкарні, перекладав і редагував. Писав вірші. Це брат козацького провідника Северина. Був о. Настятеlem замкової церкви в Острозі та особистим Духовником кн.

Костянтина. Писав наукові передмови до острівських видань.

Василій — видатний на свій час богослов. Його славна й цінна праця 1588-го року: “О единой істотной Православной Вірі”, видана в Острозі.¹⁰ Книга ця мала великий вплив на всім православним світі, і була передрукована навіть у Москві. Іван Вишенський писав під впливом цієї праці.

Клирик Острівський — це помітний член Острівського вченого гуртка. Він видрукував два полемічні твори про зрадника Православію Потія, 1598 і 1599-го років, як відповідь на листи Потія до кн. Острозького.¹¹

Великою заслугою академічного гурта вчених у м. Острозі було й те, що вони сильно виступили проти папського нового стилю, і своїми полемічними творами проти нього таки відбилися від папського наступу.

Проти папського нового стилю виступив і славний професор Краківської академії Ян Лятос. Року 1601-го єзуїти добилися таки, що Лятос

¹⁰ Праця передрукована в II томі “Пам’яток полемічної літератури”.

¹¹ Про острівський гурток див. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, 1925 р., т. I ст. 225-226.

за це був звільнений з Краківської академії. І він переїхав в м. Остріг до кн. Костянтина, і працював у нього.¹²

Диякон москвин Іван Федорович так само був діяльним членом Острівського гуртка. Він був директором друкарні, але брав участь також і в виготовленні біблійних текстів. Це він технічно випустив Біблію 1581-го року.¹³

6. УЧНІ ОСТРІВЬКОЇ АКАДЕМІЇ.

Острівська академія існувала десь приблизно 47 років (1577-1624), і за цей час вона випустила велике число учнів. У цьому власне історичне значення цієї школи, — вона сильно підвищила освіту і українського Духовенства, і української інтелігенції взагалі.

Тут подаємо тільки видатніших учнів Острівської академії.

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний учився в Острівській академії і закінчив її. Вірші, складені на смерть Сагайдачного († 1622), подають, що гетьман “був вихований в Вірі Церкви Східньої з дитячих літ,

12 † Іларіон: Українська Церква, Прага, 1942 рік, том II ст. 25.

13 Див. там само.

а потім пішов до Острога, для порядних (уцтивих) наук”.¹⁴

Максим Острізький, син Герасима, закінчив Острізьку академію. Він навчався в академії “во Благочестії, і наказанії книжном і граматичном словенски, гречески і латински воспитан”.¹⁵ Пізніше доповняв свою науку “латинською філософією” в єзуїтів у Вільні.¹⁵ Прийнявши монашество, став Мелетієм. Уславився своєю Граматикою церковно-слов’янської мови 1619-го року. Пізніше став Архиепископом.

Учнем Острізької академії був і славний чернець Іов Княгиницький. У його життєписові читаємо, що Іов удався до Острога “до совершенніших наук”, і там пильно в школі навчався.¹⁶ По цьому кн. Костянтин дав йому змогу виїхати на Св. Гору Афон, і там навчатися чернечого життя.

Єромонах Киприян, родом з м. Острога, де й навчався. Знав добре грецьку мову. Кн. Костянтин дав йому змогу поїхати в Італію, і о. Кипріян навчався в Венеції та в Падуї. Жив і на Афоні. Працював і в Острозі. Був перекладачем з грецької на Берестейському Соборі 1596-го року.

14 М. Грушевський: Історія, том VI ст. 487.

15 Там само, ст. 485.

16 Там само, ст. 487.

У 1584-му році в Костянтинополі при Патріярхії був якийсь “спудей Федор” з України, який приїхав “ученія ради еллинська языка, в нем же вся філософія”.¹⁷ Це певне так само учень (спудей) Остриської академії.

Звичайно, ми подали тільки більше знаних осіб, що навчалися в Остриській академії. Бо учнів було напевно багато сотень, і вони за 47 літ відкрили всю Україну. Вкрили якраз тоді, коли в Україні ніде шкіл не було.

7. ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСТРИСЬКОЇ АКАДЕМІЇ.

Остриська академія набула собі правдиво велике значення в історії української освіти й культури та в історії Української Церкви. Це була перша висока наша школа, школа “вільних наук” в Україні. Школа від свого початку ясно поставила собі за головну ціль оборону Православія перед наступом розкладових католицтва та унії, і цю ціль повно виконала.

Академія була вища своєю наукою над усі інші школи, які тільки були випадком до того часу. Остріг став культурним осередком великого розміру. Осередок був справді широ-

¹⁷ Там само, ст. 487.

кий своєю працею: була академія, була друкарня, появилися полемічні твори на оборону Православія, появилася перша Біблія, вийшли нові видравлені Богослужбові Книги. Справді, уперше постав великий культурний осередок в Україні! Появилася вперше віршована література, чого доти в Україні не було. Взагалі, усе найцінніше, що вийшло в Україні за роки 1577-1608 (смерть кн. Костянтина), вийшло з Острога, вийшло за впливом кн. Костянтина Острозького.

Приклад Острізької академії скоро потягнув за собою заснування шкіл по інших містах України. Сам князь Острозький будує школи по своїх маєтках, напр.: року 1572-го він заснував школу в м. Турові, 1577 - у Володимирі Волинському, року 1602 - в Дермані, і ін. На все кн. Костянтин дає свої кошти. А в Дермані заснував ще й друкарню, другу в себе.

Року 1588-го Єпископ Володимирський Федір Лазовський намагається заснувати в м. Володимирі греко-слов'янську школу на зразок Острізької. У Львові Братство незабаром засновує й собі школу.

Острізька академія охоче допомагала іншим містам, посилаючи їм своїх учителів, а ті засновували початкові шкільки. Коли треба, посилала від себе й провідників.

Року 1600-го в м. Острозі видрукувана була латинською мовою поема: “Острізька війна”. Автором був Пенкальський. Він звертається до Волині, щоб вона раділа, бо “Острізький дім дає тобі тримовний лицей. Прийшли початки, — може за ними піде щось більше. Не погорди вченими, не відкидай муз, бо нема нічого славнішого від шляхетних мистецтв”.¹⁸ Так дивилися вчені в Острозі на свої завдання.

Навпаки, католик Ян Вельямин-Рутський насмішливо сповіщає кн. Н. Радзивила 15-го лютого 1603-го року з Риму, що кн. Острозький, “воевода Київський, хоче закладати на Волині як у сь академію, і розіслав по Греції шукати професорів... Але там тепер і зо свічкою не знайде, бо від Бога відступили”...¹⁹

“Пересторога” 1606-го року подає, що через Острізьку академію “Православіє наше почало було сіяти як сонце, люди вчені почали були в Церкві Божій показуватися. Учителі й будівничі Божої Церкви та книги друковані почали були множитися. Що бачучи, Св. Патріярх почав частіше

18 М. Возняк: Історія укр. літ., т. II ст. 61-62.

19 С. Голубевъ: Петр Могила, Київ, 1883 рік, т. I додатки ст. 179-181.

наглядати і дидаскалів (учителів) мудрих посилати”.²⁰

А “Палинодія” 1621-1622 р. Архим. Захарія Копистенського свідчить докладно, що в м. Острозі “знаходилися і славні доктори, вправні в грецькій, слов’янській і латинській мовах. Знаходилися знамениті математики й астрологи, між ними той преславний математик, філософ і астролог Ян Лятос, що нового календаря славно зганив і пером ясно через друк доказав, що він помилковий. Церква та двір князя Костянтина повні православних учителів євангельських і апостольських, повні справжніх богословів, які знають богословіє і Праву Віру від богословів Діонісія, Афанасія й інших багатьох, і від Соборів, і від Патріархів східніх”.²¹

Як бачимо, сучасники високо цінували Острізьку академію.

Року 1581-го папський висланець Антоній Посевин доносив Папі в Рим, що “дехто з руських, особливо князі Острозький та Слуцький, мають свої друкарні та школи, якими далеко й широко поширюється схизма”. Антоній Посевин звернув на це ува-

20 М. Грушевський, том VI ст. 488. М. Возняк, т. II ст. 62.

21 М. Возняк: Історія укр. літератури, том II ст. 58.

гу, кому треба, і кн. Острозькому не дозволили офіційно перетворити свою школу на правдиву академію, — щоб не “ширилася схизма”!

А Острізька академія справді сильно впливала й зміцнювала “схизму”, — до неї приїздили юнаки на науку зо всієї України: з Галичини, Волині, Білорусі, Київщини, Поділля.

8. ЗАКРИТТЯ ОСТРІЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ.

Папський посол, єзуїт Антоній Посевин багато лиха наробив Україні, — це він уклав план, як єзуїти мають окатоличити українських князів та й Україну, це він склав плана унії на Сході.

І єзуїти сильно взялися за русько-українських магнатів, і понеретягували їх на католицизм, а потім і на поляків. І славний православний рід князів Острозьких перестав існувати, — був окатоличений і ополячений і він...

Року 1608-го упокоївся в Бозі славний фундатор Острізької академії, позоставивши все, що мав синові своєму Янушеві. Януш був уже католиком, але Острізької академії не закривав через славну пам'ять свого великого батька. Школа існує й далі, але Януш католик нею вже не цікавиться і не опікується. Ще року 1611-го “спудей училища кгреко-словенс-

кого острозского” переклав твір Федора Авукара.²² Але академія належної допомоги вже не мала й завмирала.

А року 1624-го остання наслідниця роду князів Острозьких, Анна-Алоїза, уже католичка, академію закрила, а на її місці заснувала єзуїтську колегію, на яку дала великі маєтки...

Славна Острівська академія її великого діда кн. Костянтина перестала існувати...

Але Острівська академія своє завдання перед українським народом і перед Українською Православною Церквою виконала повно, — вона рівно й широко працювала 47 літ якраз тоді, коли Україна шкіл не мала. І вона одна блискучою зорею ясно світила на всю Україну!

За зразком Острівської Академії стали засновувати школи по всіх своїх містах великі міста, напр.: 1586 рік — появляється школа у Львові, 1587 — у Вільні, 1615 — в Києві, і т. д.

Князь Костянтин Острозький провадив свою Академію якраз тоді, коли вона найбільше була потрібна. І в цьому його віковична слава!

28. XI. 1957.

²² “Чтенія Общества Нестора”, Київ, кн. 8 і 11.

ЛІТЕРАТУРА.

Лукьяновичъ: Къ вопросу объ Острожской школѣ. "Волин. Епарх. Вѣдомости" за 1881 рік.

К. Харламовичъ: Острожская православная школа. "Кіевская Старина" 1897 р. кн. 5-6, травень-червень.

К. Харламовичъ: Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣковъ. Казань, 1898 рік.

М. Возняк: Острог яко культурний осередок. "Історія української літератури", Львів, 1921 рік, том II ст. 58-69.

Порф. Іван Огієнко: Історія українського друкарства. Львів, 1925 рік.

О. Савич: Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білій Русі. Київ, 1930 р.

Проф. Ф. Титов: Вища освіта на Україні кінця XVI — початку XVII ст. Київ, 1924 р.

II.

ОСТРІЗЬКА БІБЛІЯ*

1. РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА. — ДУХОВЕ СУ- ПЕРНИЦТВО. — ІДЕНТИЧНІСТЬ МОВ ЦЕРКОВНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ.

Друга половина XVI-го віку була переломовим часом в історії українського духового життя. Реформаційні рухи, що потрясли Європою, сильно вдарили також і Польщу, а через неї й український народ, особливо на його західніх землях. Реформація принесла українському народові трохи й нових ідей, і добрих, і злих, яких здійснення впливало на нашу духову культуру. Не всі ці ідеї були зовсім новими, але їх широке ставлення й швидке поширення до самих народніх низів було нове, і принесло нам загальне зацікавлення тими питаннями, про які давніше думали тільки окремі одиниці.

Духова культура українського народу в XV-му віці не стояла високо.

* Про Острізьку Біблію 1581-го року багато оповідаю й далі в статті III: Острізька друкарня.

Головне джерело цієї культури — Церква, і в першій половині XVI-го ст. вона була в ненормальному стані: вища Єрархія, яка йшла до нас без обрання, а тільки з польського призначення, щепто провід церковний хорував на різні недотягнення. У житті Духовенства частенько траплялися випадки, що зовсім не лицювали духовному станові. На очах вірних часто робили такі учинки, які голосною луною котилися серед усього народу. Правда, не був це стан самої тільки Православної Церкви, бо ще гіршим був стан Церкви Католицької, — Православна Іерархія лише наслідувала звичаї католицьких Іерархів.

І в такий час ударила на Польщу реформація. Грунт був тут надзвичайно підготовлений, а тому реформаційні ідеї відразу поширилися по всій Польщі й Литві, захоплюючи найширші кола громадянства, звичайно, і з українським народом. Усі верстви найперше кинулися до критики недобрих звичаїв Духовенства, а показна частина байдужої інтелігенції відпала від своєї Церкви. Це був болючий удар для Української Церкви, і його розкладове значення відразу відчуло й зрозуміло Духовенство. Направа церковного життя пішла такою швидкою ходою, що скоро довела не тільки до оздоровлення церковних

відносин, але й високо піднесла українську духову культуру.

Реформація прошуміла та й зникла, як сніг під сонцем, — вона була істотно чужа духові українського народу. Наш народ відразу відшурався Реформації, бо він і не приймав її, — до неї силою заганяли пани його. А з часом і панство відпало від чужовірства, і вже не силувало своїх підданих до Реформації.

У цей час Католицька Церква, видужавши від своїх недомагань, повила плановий наступ на Українську Церкву (східню чи “руську”). Українське Духовенство й увесь народ скоро переконалися, що здержати цього наступу без доброї освіти вони не будуть всілі, бо противник побивав їх найперше таки вищістю своїх духових сил.

І з того часу починається великий всенародній рух, щоб підняти культуру народу. Скрізь основується т. зв. церковні Братства, що багато зробили в справі оборони своєї Православної Церкви. Не тільки по великих містах, але й по малих закутках Братства заснують свої школи, які дуже багато допомогли для піднесення рідної культури. Засновано декілька друкарень, що стали могутнім оборонцем своєї Церкви й джерелом культури.

Цього ж часу підо впливом Реформації, упала колишня така міцна ідея про ідентичність мов Церкви й літератури, наслідком чого повсталала нова українська літературна мова, вже сміло оперта на живій народній мові. Появляється ціла низка перекладів Св. Письма на живу мову, у Церкві вводять проповідь народньою мовою, і цією ж мовою видаються окремі книжки.

Коротко кажучи: український культурно-національний рух у другій половині XVI-го віку досяг такої сили й розмірів, яких не знає наша попередня історія.

Соціальний тогочасний лад провадив до того, що культурні українські центри повставали головню коло великих тодішніх магнатів. У другій половині XVI-го ст. дуже важливим культурним центром для всього українського народу було місто Остріг, столиця могутнього князя Костянтина Острозького. Князь Костянтин (1527—13. II. 1608) був українським патріотом, мав величезні маєтки, і був одною з найбільш впливових осіб у Річпосполитій Польській.

І то “в се врем'я люто й плача достойно”, коли пішов сильний наступ на Українську Церкву католиків та уніятів, виступає князь Костянтин в обороні прав свого народу, а пере-

довсім — в обороні його батьківської Віри. В Острозі закладається найкраща на той час вища українська школа з друкарнею, які полишили в історії української культури XVI-го віку найсвітліші сторінки.

Найбільшою прогалиною в українським церковнім житті була відсутність повної Біблії з добрих текстів. На Церкву нападали римо-католики, нападали й різні реформісти, доказуючи свою науку прикладами з Біблії. Перевірити їх правдивість чи неправдивість українці частенько не могли з тієї причини, що повної Біблії взагалі не мали. Правда, такої Біблії не мав тоді ані один з інших православних слов'янських народів.

2. ПОВНИЙ ТЕКСТ БІБЛІЇ. — ЗАХОДИ КН. ОСТРОЗЬКОГО. — ПЕРЕДМОВА ДО БІБЛІЇ. — РІЗНІ СПИСКИ.

Думка видати повну Біблію повстала давно в кн. Костянтина Острозького, бо потреба в ній була некуча, і на неї вказували князеві з усіх сторін. Не треба забувати, що стара наша культура базувалася найбільше на Біблії, без неї не було взагалі духового життя, тому брак повного Св. Письма відчувався тоді на кожному кроці, особливо ж у нас, коли почалася релігійна боротьба й полеміка.

Згідно з грецьким звичаєм, православні слов'яни тоді ще не мали повної Біблії в одній Книзі. Перекладена була таки ціла Біблія, але звичайно вживали тільки окремої її Книжки. Рукописні Книжки були не однакової вартости, а часто з великими помилками, на що в'їдливо вказували противники в релігійній полеміці. Отже, треба було подбати не тільки про повну Біблію, але й про те, щоб сам текст цієї Біблії був авторитетний.

Думаю, що справою видання повної Біблії найбільше боліла тоді Острівська Школа, і під її впливом працював і кн. Костянтин. Найперше треба було роздобути добрий текст Біблії, а це на той час була справа не легка. Ходили чутки — їх підтримували й московські емігранти на Волині, напр. кн. Андрій Курбський, — ніби повну Біблію в добрих давніх списках має Москва. Кн. Острозький вживає найрізніших заходів добути з Москви бажану Книгу. І тільки по довгих трудах цар Іван Грозний прислав до Острога давно бажаного рукописа, відписа з т. зв. Геннадієвої Біблії 1499-го року.

Дуже мальовничо розповідає про ці свої заходи сам кн. Костянтин у передмові до Біблії 1581 р. (уривки з неї подаю в українському перекладі). “Бачив я, — скаржитья князь, — як

15. ОСТРІЗЬКА БІБЛІЯ 1581-ГО РОКУ,
віковична слава Православної Української
Церкви та України.

вороги та вовки з усіх боків напірають на Церкву Христову та без милосердя жеруть її, — і жалість пройняла мене. Бо кого ж з благовірних та богорозумних не пройме жаль, коли він бачить убогість Церкви Христової, що ось хилиться впасти? І ніхто не може стати проти запеклости ворога через таку обмаль духовної зброї, яким є Слово Боже. І чие серце не зм'якне, хто не заплаче, бачучи розрух Церкви Христової, бачучи переможену Хвалу Йї, бачучи, як дикі вовки немилосердно розкрадають і розганяють стадо Христове? Різні вороги й найрізніше лукавство оточили нас...

“Початок цієї справи був такий: З волі Божої задумав був я діло оце. Але довго не міг я почати його, бо не знайшов потрібних на це робітників; також і Книги, що зветься Біблія, не мав я повного списку; більше того, — навіть по всіх сторонах роду нашого, де чути мову слов'янську, не знайдено ані одного доброго (повного) списку серед усіх Книг Старого Заповіту. І тільки в благочестивого й православного государя й великого князя Івана Васильовича Московського ласкавим проханням я випросив собі й одержав через боговибраного мужа, Михайла Гарабурду, писаря великого Князівства Литовського,

повну Біблію... Крім цього здобув я також багато й інших Біблій, різного письма та різними мовами”.

Це був перший, підготовчий час — збирання добрих списків біблійних Книг. Збирали не тільки рукописи церковно-слов'янські, але й польські, чеські й інші. Велику надію покладали на московський відпис з Біблії 1499 року, бо з Москви переказали, ніби це переклад з грецького ще з часів Володимира Великого, зроблений більшє 500 літ тому.

Таким чином були вже добрі рукописи й потрібні вчені люди, навіть знайшли й друкаря, відомого Диякона Івана Федоровича, що втік з Москви до Литви. І острівські вчені з запалом узялися за роботу. На жаль, скоро зустріло їх велике розчарування: виявилось, що зібрані книжки не мають одного тексту, що в них повно відмін, багато помилок... Таким самим був і тяжко роздобутий з Москви відпис з Біблії 1499-го року.

І князь упав у розпуку. “Виявилось, — пише він у передмові, — що списки ці незгідні, — вони не тільки мали відміни, але часом і спокуси, через що впав я був у великий смуток. До того з намови диявольської знайшлося багато ворогів, що руйнували мені задумане, а помічників та робітників мав я дуже мало. І впав був я в сумнів

І міркував я в серці своїм, чи починати, чи перестати, але таки з Божої волі кращі думки перемогли гірші, бо я знав, що неможливе людині — можливе Богові”.

Зачалася друга доба в підготовленні до видання Біблії. Виявилось ясно, що то ще не все — зібрати які-будь рукописи для повної Біблії, а головне, — зібрати добрі рукописи. І виявилось, що московська Біблія — зовсім ненадійна. Тепер князь Костянтин Острозький вдається в протилежний бік за потрібними рукописами, — шле своїх посланців до південних слов'ян, болгар та сербів, до греків, а також не минає “далеких земель вселенної — як землі Римської, так і Кандійські острови”. Своїми посланцями та листами, — пише кн. Острозький, — “дійшов я навіть до самого вселенського Патріярха Єремії, скрізь ласкаво просячи собі людей, що добре знають Св. Письмо грецьке й слов'янське, та списків, добре виправлених і не зіпсутих. І ласкавий Бог допоміг мені: книжок та вчених людей для своєї справи здобув я подосталь”.

Още завзяте шукання добрих біблійних текстів ясно показує, якою була і Острізька академія, і сам кн. Костянтин, — вони глибоко розуміли вагу добрих списків.

3. ВИБІР ТЕКСТУ. — ПЕРЕКЛАД. — ЯКИЙ СПИСОК БУВ ОСНОВНИЙ?

І Острізька академія засіла за тяжку працю виготовлення біблійних текстів для їх видання. Це була перша, широко поставлена комісія для виправлення церковно-слов'янської Біблії. Комісія працювала кілька років, працювала науковими методами, які тоді усталила західня богословська наука.

На початку вирішено головне питання: який саме текст узяти за джерело, — чи жидівський чи грецький 72 перекладачів. Іось з запрошеними людьми, — розповідає кн. Острозький, — “а також із багатьма іншими, що добре знають Св. Письмо, довго я радився, і загальною радою та одноголосним бажанням вибрали ми давній грецький список 72 перекладачів, — і я наказав незмінно в усім наслідувати цей список”.

Грецьку Біблію від найдавнішого часу вважали в Православній Церкві за основне джерело Св. Письма; з цієї ж мови робили всі наші церковно-слов'янські переклади. Тому й Острізька Академія не могла відірватися від такого традиційного погляду, — і прийняла власне грецький текст. Як показала пізніша історія, це була основна недостача праці острізьких ко-

ректорів, — гебрейському текстові вони не надавали найбільшого значення, і цей свій погляд переказали дальшим поколінням.

Звичайно, такий погляд підказали ті греки, що тоді пробували в Остро-зі, а їх була більшість в остриському осередкові. Це був вияв грецького націоналізму, а не наукове ставлення.

Наукові досліди окремих біблійних Книг дають нам можливість говорити про методи праці остриської комісії в справі виготовлення біблійних текстів. За основу взяли грецький текст 72 перекладачів, - мали друковані видання й деякі рукописи його. Звичайно, з теперішнього наукового погляду це замалий апарат, а до того в XVI в. не знали ще тих власне текстів, з яких роблено найдавніші церковно-слов'янські тексти (т. зв. Лукіянівська редакція). Через це порівняння якихнебудь слов'янських текстів з випадковими текстами грецькими не могло дати добрих результатів; правда, в XVI-м ст. цієї тези ще зовсім не знали. Отож, усі книги Св. Письма рівняли з їх грецьким текстом — випадковим.

Які саме церковно-слов'янські тексти зібрав кн. Костянтин, докладно сказати не можемо. Але ціну давнім пергаменовим рукописам тоді вже знали, і тому певне їх шукали для

острізького видання. Як знаємо, в XVI-м віці протестанти, що працювали на українських землях, високо ставили старі церковно-слов'янські тексти. Аналіза тексту Біблії 1581 р. показує, що, напр., для книги Буття, Ісуса Навина та Есфири острізькі справщики сильно використали найдавніший кирило-методіївський текст. Але, на жаль, острізька комісія давніх церковно-слов'янських текстів мала дуже мало, і тому вся Біблія, щодо слов'янського тексту, не вийшла однаково стародавньою.

Аналіза мови Острізької Біблії показує, що мова ця в різних біблійних книжках не однакова, а це свідчить, що Біблію зложено зо списків різного віку й різних земель; навіть правопис та наголос не однакові в різних Книгах цієї Біблії. Скрізь добре знати, що острізькі редактори Біблії не шкодували своїх сил, щоб вибрати найкращі списки, але тільки з того, що мали. Вони їх сильно виправляли, але надати всій Біблії одноцільного характеру ніяк не змогли. Багато списків було південно-слов'янських, що й знати з мови та з правопису, які часто лишилися невиправлені.

Безумовно, не всі біблійні Книги розшукано для острізького видання, тому довелось користати й з того списку Геннадієвої Біблії 1599 року,

що його прислали з Москви. Як відомо, чимало книг з наказу Архиеп. Новгородського Геннадія перекладено з латинської Вульгати; цікаво, що Книги ці (Товит, Юдит, 1 і 2 Параліпоменон та Ездри й Неемії, Плач) острівські редактори або перекладали з грецького, або сильно виправляли згідно з ним; і тільки 3-тю Книгу Ездри, що її не було в грецькій тексті, переклали (зле) з латинської Вульгати. З Вульгати ж виправляли й деякі інші Книги.

У нашій науці дуже поширена думка про те, ніби в основі Острівської Біблії 1581 р. лежить московська Геннадієва Біблія 1499-го року. Думку цю подав ще сам князь Костянтин, бо в передмові згадує про цю Біблію. Але аналіза передмови нічого не говорить про те, що власне московський список покладено в основу острівського видання. Навпаки, порівняння Геннадієвої Біблії 1499-го року з Біблією Острівською скрізь показує, що московський список не став основою для Біблії 1581-го року, -- його використовували (де більше, де менше), як і інші церковно-слов'янські, особливо південно-слов'янські джерела.

Найкращий дослідник біблійних текстів, професор Петроградської Духовної Академії Ів. Євсєєв пише про

це так: “Значеніє Геннадієвскої Біблії, какъ основы Острожскої Біблії, приходится значительно ослабить. Острожскими исправителями проявлены были значительные самостоятельные поиски текстове и самостоятельныя ихъ свѣрки”.

Усе це, як бачимо, тільки підносити наукову вартість Острівської Біблії, і підносить на цїні також ту працю, яку поклали коло неї острівські коректори.

4. ПОЯВА БІБЛІЇ. — ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЦЕРКВІ ТА ІСТОРІЇ. — КОШТОВНІСТЬ ВИДАННЯ.

По довгій і тяжкій праці нарешті 12 серпня 1581-го року Острівська Біблія вийшла друком у світ.¹ Це була величезна подія не тільки в історії української культури, але і в культурі загально-слов'янській, бо це ж була найперша кирилівська друкована Біблія. Нову книжку з захопленням повітав увесь слов'янський світ, і вона швидко поширилася не тільки серед українського народу, але далеко

¹ Біблію закінчено першим друком ще 12 липня 1580-го року, але в світ не пущено, бо треба було виправити й передрукувати деякі сторінки. Таким чином повстало ніби два видання цієї Біблії, — 1580 і 1581 років.

й поза ним. На довгі часи, на 170 літ Острізька Біблія на всім слов'янським світі стала найбільше шанованою книжкою, скрізь користувалася великою повагою, і ніде не мала конкурента. У чім же саме значення Острізької Біблії?

Острізька Біблія появилася саме тоді, коли вона найбільш була потрібна. З усіх сторін піднялися були тоді грізні хмари на нашу Українську Церкву, і це Острізька Біблія дала в руки оборонців її найміцнішу духову зброю. Знаємо, що текст цієї Біблії шанували католики й протестанти, а це доказ, що для свого часу її редагували згідно з останніми вимогами богословської науки. Кожен вірний знайшов у цім виданні найповніший текст, до того ще перевірений з грецьким оригіналом. Цієї послуги Острізької Біблії ніколи не забував не тільки український народ, але й усе слов'янство.

Острізьку Біблію видрукували церковно-слов'янською мовою, хоч тоді, як знаємо, серед українського народу був певний рух за переклад Св. Письма на живу мову. Острізька Академія зрозуміла грізний стан не тільки своєї Церкви, але й Церкви усіх слов'ян, і тому вирішила дати книжку загально-слов'янську, дати таку Біблію, яку прийняли б без застере-

жень усі слов'яни. А через це не могло бути й мови про видання Біблії з такою ціллю в живій місцевій мові.

Можливо, що до церковно-слов'янської мови заохочували князя Костянтина й московські емігранти, що тоді перебували на Волині, але тільки заохочували, бо, як знаємо, Костянтин рано, ще на початку 60-х років XVI ст. почав уже шукати добрих церковно-слов'янських текстів, очевидно ж не для того, щоб з них перекладати на живу мову, бо для цього досить було б перекладати просто з мови грецької.

У передмові кн. Костянтин просить прийняти Біблію в сіх слов'ян, прийняти "не яко річ земну, але як дар небесний". І він не помилився: значення Острівської Біблії скоро вийшло за межі свого власного народу, — вона стала душею церковного життя усього православного слов'янства. Це слава Української Православної Церкви!

Отож, через це в історії церковно-слов'янської мови Острівська Біблія займає поважне місце. Острівські коректори добре знали, що широке громадянство не розуміє вже старої церковно-слов'янської мови, а тому часто замінювали незрозумілі слова на ясніші, а давні форми на нові. Через це Острівська Біблія поширила до де-

якої міри нову редакцію церковної мови, трохи наближену до живої. Правда, друкар москвитин поставив скрізь у Біблії 1581-го року московські наголоси; але є там і наголоси українські, — може рештки невиправленого, або їх внесли українці-складачі, помічники друкаря Івана Федоровича.

Умови тодішнього друку й стан православних Церков не давали змоги видрукувати повну Біблію. Болгарія і Сербія ледве животіли під турецьким ярмом, і навіть матеріально не могли вони видрукувати такої коштовної книги, як Біблія. Неслов'янська Молдавія, хоч і вживала церковно-слов'янської мови в Церкві, була мало зацікавлена цією справою. Культурний розвій на Москві був тоді такий низький, що там наукове добре видання Біблії повстати не могло. Отже, сама історія вибрала український народ, як найкультурніший на той час серед усіх православних слов'ян, на цю велику працю, — видання повної друкованої Біблії.

Костянтин Острозький не пошкодував видатків на видання цариці книжок. Друкар Іван Федорович зо своїми українськими помічниками доклав усіх заходів, щоб видрукувати Біблію з технічної сторони якнайкраще. Виготовлено окремі черенки, — дріб-

ненькі, але дуже читкі, і ними складено книгу, поділивши її на 5 частин, разом 628 листків великого розміру. Прикрас у книзі мало, певне через її величний зміст. Подібних видань убоге кирилівське друкарство тоді ще не знало. Але, очевидно, без порівняння більше видатків пішло на виготовлення потрібних текстів та на їх відшукування. У тодішнім слов'янським православним світі такі кошти міг дати тільки такий щедрий магнат, як князь Костянтин Острозький.

5. НЕСПОДІВАНА ДОЛЯ БІБЛІ. — Ї ВИПРАВКИ. — ТЕПЕРІШНІЙ ПОГЛЯД. — НЕДОСТАЧІ ОСТРІЗЬКОЇ БІБЛІ.

Острівській Біблії випала доля, якої ніколи не сподівався ані князь Костянтин, ані всі острівські коректори. Згодом текст її став якби канонічним церковним текстом. Причинилася до цього Російська Церква. Острівську Біблію з заслуженою пошаною прийняли всі слов'янські Церкви, так що скоро цієї книжки її дістати не було де. Значно пізніше, десь по 1660 році, задумали видрукувати повну Біблію в Москві, “скудости ради велія сихъ божественныхъ книгъ здѣ, въ велицѣй Россіи” (передмова до Біблії 1663 р.). Цар Олексій Михайлович і Духовний Собор, бачучи брак Біблій,

задумали видати Біблію, добре провірену за грецьким текстом. Але думки цієї виконати в Москві тоді не було змоги, бо “переводовъ добрыхъ не изобрѣтено, подобнѣ и преводникомъ греческимъ не мнозѣмъ сумцемъ обрѣтатися”.

Через усе це вирішили вкінці передрукувати Біблію “вскорѣ, съ перевода, князя Константина Острозскаго печати, неизмѣнно, кромѣ орѣографіи и нѣкихъ именъ и рѣченій нужднѣйшихъ, явственныхъ погрѣшеній” (там само). Таким чином передрукували без змін увесь текст Біблії 1581-го року, виправили тільки правопис та рештки українського наголосу змінили на російський. Навіть передмову до нової Біблії склали на зразок передмови острізької, змінивши тільки вираз “народ Русскій” на “народ Великороссійскій”. Так вийшла в світ московська Біблія 1663-го року, що звичайно зветься “первопечатной” (але назва не відповідає історії, бо першодрукованою повинно звати тільки Біблію Острізьку).²

З бігом часу в Москві виробився погляд на текст Біблії 1663 р., як на текст постійний і незмінний. Правда,

² Україна була окрема держава в складі Литви-Польщі, тому видання 1663 року для самої Москви було справді вперше.

освічене Духовенство знало історію цієї Біблії й бачило її недостачі, але тексту її не виправляли. І аж Петро I в 1712 році наказав виправити цю Біблію на основі грецького тексту (тут Петро I наслідував Костянтина Острозького). Виправлення доручено українцеві з Волині Феофілактові Лопатинському, що сім літ пильно працював над Біблією, і дуже добре її виправив. На жаль, Петро I помер, і Біблії не видрукували. З різних причин пізніше виправлень Лопатинського не приймали, і без кінця їх перевіряли.

Довгі роки тяглася ця справа, — виправлень Лопатинського не приймали, а своїх дати не могли, і аж цариця Єлисавета покінчила з нею. Єлисавета наказала двом українцям, ієромонахам, професорам Київської Академії, Варлаамові Лащевському та Гедєонові Слонимському негайно приїхати до Петербургу й закінчити працю виправлення Біблії.

Довго відмовлялися професори, не бажаючи їхати на північ, аж поки нарешті не прийшов грізний наказ: “Выслать ихъ въ Петербургъ безъ всякихъ отмѣнъ и отлагательствъ въ самой скорости и не отмѣнно”. Нові виправники прибули до північної столиці, і 14 серпня 1747 року приступили до праці.

Чотири роки старанно й пильно вправляли вони Біблію 1663 р. (цебто Острізьку 1581 р.) і багато зробили; їхні поправки переглядав Синод, і дуже часто не приймав. Між іншим, коректори мали завдання деякі незрозумілі вирази й старі форми змінити на сучасні російські. Так постала Єлисаветинська Біблія, що вийшла з друку 18 грудня 1751-го року. У своїй основі — це наша Острізька Біблія 1581-го року, небагато тут підправлена.

Текст Єлисаветинської Біблії 1751-го року³ став у нас усталеним якби канонічним текстом, — його передрукують незмінно аж до сьогоднішнього дня.

Таким чином, як бачимо, Острізьку Біблію 1581-го року, зроблену приватним способом і людьми приватними, зустріла надзвичайно щаслива й цікава доля, бо текст її придбав вищого церковного признання. Цей самий текст — через Біблії 1581, 1663 і 1751 р. — поширився по всіх слов'янських Церквах, і сьогодні він загальнопризнаний і усталений. Його ж уживає й Церква греко-уніятська.

У другій половині XIX-го століття

3. Друге видання Єлисаветинської Біблії вийшло в 1756 р., — його в останнє трохи виправили ті самі українські коректори.

й на початку ХХ-го багато писали про необхідність нового виправлення церковно-слов'янської Біблії. Зазначимо, що з сьогоднішнього наукового погляду не можна визнати задовільною праці ані острівських коректорів, ані Єлисаветинських. За цей час богословська наука пішла так далеко вперед, що нове виправлення дуже наблизило б нас до бажаного тексту Святого Письма, ближче до оригіналу.

Острівська Біблія має одну помітну недочоту: її складено з книжок не одного перекладу, а різних, — різного часу й різної землі. Що розшукали для князя Костянтина, те й ужили. Давніх текстів ужили зовсім мало. А проте наука сьогодні довела, що найдавніші біблійні тексти, т. зв. кирило-методіївські, без порівняння ліпші від пізніших, бо зроблені на кращих засадах: давні перекладачі пильнували дати ясний зміст, тоді як пізніші перекладали дослівно, не журячись про зрозумілість тексту.

Костянтин Острозький не вжив цих старших перекладів тільки тому, що не мав їх у себе. Тепер же найдавніший текст деяких біблійних Книг уже рестаурований, а головне — маємо науково й міцно встановлені методи перекладної праці, і змогу взагалі відновити ці найдавніші тексти.

Костянтин Острозький видрукував тільки випадкові тексти, які зміг розшукати, і сам не уважав їх ані за найліпші, ані за навки усталені. Таким чином він, проти своєї волі, своїм виданням Біблії 1581-го року заступив нам наші найдавніші тексти, що були зроблені з повним додержанням правил слов'янської мови, а тому ясні й зрозумілі.

Друга недостача Острозької Біблії 1581-го року (також і Біблій 1663 та 1751 рр.) — це її грецьке джерело. Сьогодні ми маємо дуже багато різних грецьких текстів, до певної міри знаємо, з якої рецензії роблено кирило-методіївські, взагалі найстаріші переклади. Нічого цього не мали коректори ані острозькі, ані Єлисаветинські: вони не могли вибрати найкращого грецького тексту.

Потрете, наука тепер міцно встановила, що без користування гебрейським оригіналом не зрозуміємо правдивого значення біблійного тексту. Користатися тільки грецьким текстом — це не догма. Кн. Костянтин Острозький наказав своїм перекладачам триматися тільки грецького тексту. А зробив він це за впливом острозьких греків. Цей самий приказ пізніше невольничо повторили Петро I та цариця Єлисавета; але ж усі вони були людьми світськими.

Грецький текст — це тільки переклад, а правдивий оригінал — то живівський чи гебрійський. Великий авторитет у богословії, Московський Митрополит Филарет уважав гебрійський текст Біблії за такий, що має догматичне значення. І правдиво писав він ще 1858-го року: “Вселенская Церковь ни на какомъ Соборѣ, ни черезъ кого изъ Св. Отцевъ не изрекла такого правила, чтобы въ изъясненіи Священнаго Писанія держаться исключительно текста семидесяти толковниковъ, съ устраниеніемъ текста еврейскаго”.

Митрополит Московський Филарет (Дроздов, 1783-1867) був найглибшим богословом свого часу. Його Катихизис досьгодні ставиться вище всіх інших. І цей великий каноніст і богослов гебрійський оригінал Біблії назвав для нас догматичним, а грецький текст поставив на друге місце.

Нарешті, у багатьох наукових статтях у богословських журналах вказували вже велике число найрізніших неточностей, чи різних недотягнень у нашій загально-прийнятій церковнослов'янській тексті Біблії. Та це й зрозуміло: в основі його лежить текст головно Острівської Біблії 1581 р., а він, як ми бачили, був випадковим, і складався далеко не так, як би

треба було. Не забуваймо, що за 377 літ, які минули з часу видання цієї Біблії, належного наукового вивчення її ще не було.

У 1915 році при Петроградській Духовній Академії вже заснована була відповідна комісія, щоб перевірити всю Біблію, тільки революція розбила її й припинила її працю.

Варшава. Січень 1931 року.

ЛІТЕРАТУРА.

С. Сольскій: Обзорніе трудовъ по изученію Библии въ Россіи съ XV вѣка до настоящаго времени. "Прав. Обзор." 1869 р., кн. II, ст. 190-291 (див. 212-221).

М. Васютинскій: О печатныхъ изданіяхъ славянскои Библии до императр. Елизаветы. "Черниг. Губ. Вѣд." 1870 р., №23, ст. 466-479.

Н. Засадкевичъ: Мелетій Смотрицкій, 1883, ст. 114-116, 120-123.

С. Сольскій: Острожская Библия въ связи съ цѣлями и видами ея издателя, "Труды К. Д. Ак." 1884, кн. VII, ст. 293-320.

П. Владимировъ: Докторъ Фр. Скорина, 1888, ст. 211-218.

Н. А. Астафьевъ: Опыт исторіи Библии въ Россіи, "Ж. М. Н. Пр". 1888, ч.ч. 258,259, 260, 1889 р. ч. 261, і окремо.

Буличъ С. К.: Церковнославянскіе элементы въ современномъ литературномъ и на-

родномъ русскомъ языкѣ. Спб. 1893 рік. Тут опис мови Острівської Біблії.

Е л е о н с к і й Ө.: Библія, “Богосл. Энц.” 1901 р., т. II, ст. 498-503.

Д-р І в а н Ф р а н к о: Причинок до студій над Острівською Біблією, “Зап. НТШ” 1907 р., том 80.

И. Е. Е в с ѣ в ъ: Очерки по історії славянскаго перевода Библіи, XV-XVIII в. в., “Христ. Чтеніє” 1913 р., т. I, ст. 192-213 (на ст. 212 література), 350-373, — це найцініша праця про Острівську Біблію.

Й о г о ж: Рѣчь при открытіи Комисіи по научному изданію славянской Библіи, “Церк. Вѣстн.” 1915 р.

С. В и т я з е в с к і й: Острожская Библія, “Боскр. Чтеніє”, Варшава, 1930 р., №23 за 8 червня.

М и т р. Ф и л а р е т ъ: О догматическомъ достоинствѣ и охранительномъ употребленіи греческаго семидесяти толковниковъ и славянскаго переводовъ Священнаго Писанія, “Прибавленія къ Твор. Св. Отцевъ” 1858 р., ч. XVII, кн. 3 ст. 452 і далі; і окрема брошура ст. 1-32.

Проф. І в. О г і е н к о: Історія українського друкарства. Львів, 1925 р., ст. 160-180 і ін.

Проф. І в. О г і е н к о: Спомини кн. К. Острозького про видання Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків. “Стара Україна”, Львів, 1924 р., ч. ч. IX-X ст. 132-134.

С. П т а ш и ц к і й: Изданія Острожской Библіи. 1903 рік, Спб.

III.

ОСТРІЗЬКА ДРУКАРНЯ.*

1. ЗАДУМ КН. К. К. ОСТРОЗЬКОГО ВИДРУКУВАТИ БІБЛІЮ.

Остріг на Волині, удавнину Луцького повіту, це була славна столиця могутніх українських князів Острозьких. Своєю силою особливо славився Остріг уже в другій половині XV-го віку, ціле XVI-те століття та початок XVII-го віку. Остріг став укінці справжнім культурним центром, став осередком культурної праці цілої Волині, і в справах культури був першим містом на всю Україну, значно перевищуючи навіть Львів.

Один із князів Острозьких, Василь-Костянтин Костянтинович (народився р. 1527-го або 1526-го, при Хрещенні названий Василем, але звичайно звався іменем батька свого) особ-

* У цій моїй праці, написаній 1924-го року у Львові, подається багато і про Острізьку академію, і про Острізьку Біблію 1581-го року. Цитуючи старі писання, опускаю букву ъ, а букви ы, ѣ передаю через и, і.

ливо вславився своєю працею на культурному полі. Найсумніший для України акт, — акт Люблинської унії 1569-го року, силою якого приєднувалася Литва, а з нею й уся Україна, до Польщі, цей трагічний для народу українського акт князь Костянтин довірливо таки підписав першим, і прикладом своїм заохотив до підпису й інших магнатів. Але не підписати — не було йому змоги.

І вже в самий рік цього акту, з 1569-го року розпочалося переслідування українського народу, передусім за його Віру. Польський правлячий клас, особливо польське Духовенство, цілком додержувалися середньовічної науки: *cujus regio, ejus religio* (чия влада, того й Віра), а тому зараз же нетерпеливо почали силою наvertати український народ на католицтво. Розпочалася запекла релігійна боротьба, що тяглася більше двох віків, і покінчилася таки одірванням частини українського народу (унія) від його загального кореня. І ось на тлі цієї оборони українського народу як нації й повстав славний острівський культурний осередок.

І ото “в се врем'я люто і плача достойно”¹ і виступив князь Костянтин

1 З віршу Герасима Смотрицького при Острівській Біблії 1581-го року.

на оборону прав свого народу українського, а передусім на оборону його прабатьківської Віри Православної. Уже тоді сміялися з “бідної Руси”, що немає вона нічого для свого культурного розвитку, і князь вирішив попрацювати головню для підняття культурного рівня свого народу, — князь заснував в себе в Острозі найкращу для свого часу вищу школу й друкарню при ній.

У містечку Миляновичах, в 20-ти верстах від Ковеля, жив на Волині загальнознаний московський емігрант князь Андрій Курбський. Людина високої освіти, князь Курбський заснував у себе при дворі школу, охоче держав коло себе вчених людей, і мав безумовний вплив на підняття культурного стану Волині.

Князь Курбський скоро близько зішшовся з князем Острозьким, і вони приятелювали аж до смерти першого († у травні 1583 р.). Безумовно, князь Курбський, гарячий оборонець Православної Віри, помітно впливав на Острозького, і це й він прищепляв йому думку закласти в Острозі добру школу та друкарню. Про те саме часто нагадували князеві також і вищі східні Єрархи, греки, що взагалі мали добрий вплив на розвиток культури українського народу; заснування, напр., Братства, школи та дру-

карні у Львові й інших містах — це справа їхньої ініціативи.

Князь Острозький добре бачив “Церковь Христову отвсюду враги противящимися попираему и нещадними волки, пришедшими в мир, без милосердія пожираему”... А “кто бо есть от благовірних и благоразумних, его же не подвиже жалость, зряще ветхость Церкви Христови, на падение клонящуюся?” Але що було робити, як було стати “противу ярости” ворожої, “скудости ради духовния броня”?...²

Нападаючи на Православну Віру, і католики, і різні релігійні угруповання, що їх усе було досить на Волині, постійно посилалися на Книги Св. Письма, розуміли їх по-своєму, а всіх цих Книг православні якраз тоді й не мали! І ось тому, щоб дати до рук своєму народові найміцнішу зброю, князь Острозький надумався видати повну Біблію.

2. ШУКАННЯ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ.

Повної Біблії в той час український народ ще не мав; правда, уже перед тим вийшла Біблія Франциска Скорини, але вона не була повною і писана

² З передмови кн. Костянтина Острозького до Біблії 1581-го року.

була мовою, близькою до живої. Князь Костянтин Острозький, безумовно під впливом князя Курбського, гарячого оборонця церковно-слов'янської мови, прийшов до думки видрукувати цілу Біблію тільки старою мовою, щоб вона надавалася для всіх православних слов'ян цілого світу, а не тільки одного свого народу.

Думка про це давно вродилася в князя Костянтина. Не виключається можливість, що відомий Ісає (Яким) Кам'янчанин р. 1561-го їздив з Вільни до Москви за списком Біблії якраз з доручення Острозького, але ця спроба мати повну Біблію скінчилася сумною невдачею, бо на Москві Ісаю арештували.³ У всякому разі, зараз же по 1570 р. князь Острозький почав уже жвавіше шукати потрібних йому біблійних списків. Чув він давно вже, що на Москві є такий список (зроблений з приказу Архiepіскопа Новгородського Геннадія в рр. 1489-1499), і тому й просив писаря Великого Князівства Литовського Михайла Гарабурду, що був з князем у близьких стосунках, привез-

3. Див про це: Д. Абрамовичь: Къ литературной дѣятельности мниха Камянчанина Исаи. Спб., 1913 р., "Памятники древней письменности", ч. 181. Рецензія І. Огієнка в "Україні", Київ, 1914 р., кн. I, ст. 123-125.

ти з Москви повний список Біблії. Три рази був на Москві Гарабурда з посольством, — в 1570, 1572 і 1573 роках,⁴ і в один з цих разів, скоріше р. 1573-го, й одержав від царя Івана Геннадіїв список Біблії.⁵

3. ЗНАЙДЕННЯ ПОТРІБНОГО ДРУКАРЯ.

Роздобувши потрібного списка Біблії, князь Острозький змушений був шукати також відповідних учених людей, щоб переглянули цього списка й приготували його до друку, але зробити це в той час було не легко. Сам князь розказував пізніше, що він не міг “ні діла зачати, ніжє ділательей, еже творити, на сія ізобрітохом”.⁶ Це все привело князя до дум-

4 К. Харламовичъ: Западнорусскія православныя школы. Казань, 1898 р. ст. 240.

5 Про це в передмові до Острозької Біблії 1581 року сам князь Костянтин писав: “От благочестива і в Православїї ізрядносіятелна гсударя і великого князя Юнна Василіевича, Московскаго і прочая, богоізбраним мужем Михаїлом Гарабурдою, писарем великого князства Литовскаго, с приліжним моленієм іспрошеную, сподобихомся прїяти совершеную Вивлію”. Ось тому вважаю непорозумінням примітку 2 в праці Ів. Франка: “Причинок до студій над Острозькою Біблією”, на ст. 2 в відбитці з 80 тому “Записок” львівських.

6 Передмова до Біблії 1581 р.

ки про конечну необхідність закласти в Острозі школу та друкарню. Потрібний для цього друкар виявився сам.

Не повелось Дияконові Івану Федоровичу у Львові: прожити з друкарства, як з ремесла, тоді ще було не легко, бо на друкарську справу треба було мати великі кошти, може й без надії швидкого їх повороту. Спроба поставити друкарство на самостійний матеріальний ґрунт покінулася невдачею.

Закінчивши у Львові 15 (25) лютого 1574 р. “Апостола”, Федорович, певне, побачився з князем Острозьким, а може й побував в Острозі з видрукованою книгою. Князь Острозький безумовно знав уже про друкаря Федоровича, знав, певне, від князя Курбського. Не знайшовши у Львові допомоги серед вищих верств, Федорович, як знаємо, знайшов її в низах, — допомогли йому “малі ніци в іерейском чину, інші же неславнії в мирі”, а це були перед усім освічений монах Мина та підміщанин львівський Семен Сідляр.⁷ Обидві ці особи були в близьких стосунках з князем Курбським, і певне від них

⁷ Див. про них у моїй праці: Історія українського друкарства, 1925, на ст. 124-125 та 128-130.

тої і довідався про московського вигнанця, друкаря Івана Федоровича.

Князю Острозькому якраз на руку прийшлася поява доброго друкаря, і він відразу запросив Федоровича до себе на службу, запросив може ще в травні місяці 1574 року. Звичайно, Федорович охоче прийняв запрошення князя, і, вернувшись до Львова, почав лагодитися до від'їзду в Острів. Заставивши свою друкарню 6-го травня 1574 р. за борг Сенькові Сидляреві, Федорович перейшов до Острога, ставши з того часу *Illustris Domini Ducis Ostrosiensis et Palatini Kijoviensis librorum ruthenorum impressor*: “Найяснішого пана князя Острозького і воеводи Київського друкар книг українських”.

4. ЗАТРИМКИ В ПРАЦІ.

Отже, велична думка шіби налагоджувалася, але трапилася перепона якраз там, де її ки. Острозький може й не чекав, — він не мав таки доброго тексту Біблії. “Книги, — розказує сам князь в передмові до Біблії 1581 р., — глаголемих Вивліа, в звод сего діла, началством не іміхом”. Але, як ми бачили, він таки роздобув потрібного списка з Москви, а крім цього “таже і іних Вивлій много ізобрітохом, различных писмен і языков”.

У цей же час в Острозі зібрався вже невеличкий гурток учених людей, і князь доручив їм добре розглянути (“іспитати”) зібрані біблійні списки, — “аще всі согласуются во всем Божественном Писаніи?”

Ось тут і виявилось, що всі зібрані списки недобрі, таким був також і московський Геннадіїв список... “І обрїтєся много различно, — розказує князь, — не токмо разнствїя, но и развращенїя, чєсо ради велїє смущєнїє прїяхом”...

Певне, не забракло тоді й таких осіб, що взагалі висміювали “схизматицьку” Біблію та радили князеві покинути цю затію, про що натякає нам і сам князь: “К сєму же, наваждєнїєм іскони противника всякому добру — діавола, много разоритєлей і хулников сїя прєславнїя і неїзрєченнїя вєщї (цєбто видання Біблії) показовашєся, помощников же і зидатєлей велми мало”.

Усе це дуже засмутило князя, і він навіть почав був вагатися, чи й справді не кинути йому таку важку справу. “Се ж все увїдїх ізвїстно, — розповідає нам далі князь, — в удивленїї і размишленїї сїх велицї, испщуя, яко неудобно сїє дїло прєсвятое совершитися может, вин ради сїцевих. І се размишляя в сердцї своєм, аще ділати іли прєстати”. Але князь таки

пересилив усі ці сумніви, “хуждшее размышления моего (Богу тако хотящу) покорити ізволих лучшему”, і вирішив таки продовжувати справу.

Щоб таки роздобути добрих біблійних списків, князь послав людей з своїми листами мало що не по всьому світові, — посланці його обійшли “яко Римськія преділи, тако і Кандійськія острови, паче же много монастырей грецьких, сербських и болгарських, даже і до самого апостолом намістника, і всея Церкви Восточния строенію Чиноначалника, пречестнаго Іеремія, вселеннаго Патріарха, доідох”.

Але тепер князь зібрав не тільки потрібні йому книжки, але також і відповідальних учених людей, що змогли б як слід видати йому Біблію. Посланці княжі побували скрізь, “требуя со тщаніем і моленіем приліжним тако людій, наказаних в Писаніях Святих, Єллинских и Словенских, якоже і зводов, добре ісправлених і порока всякаго кромі свідительствованих”. І тепер уже повелося князеві: “Книг і книгочій настоящему ділу пресвятому по достоянію ізобрітох”.⁸

Таким чином справа занадто зволікала, і запрошений друкар лишив-

⁸ Усі цитати — з передмови кн. Острозького до Біблії 1581 р. Цитати даю тут з ори-

ся без роботи. Щоб таки дати о. Федоровичу хоч тимчасову працю, князь Острозький 2-го березня 1575-го року силою вигнав мирянина Михайла Джуса, що проти волі князя, старанням католиків поляків, став був нареченим Ігуменом княжого Дерманського монастиря. На місце Джуса князь призначив “справцею” або “державцею” (управителем) цього монастиря нашого Диякона-друкаря Івана Федоровича, і дав йому до рук монастиря зо всіма маєтками. І на цім місці Федорович пробув біля двох років, чекаючи, поки закінчиться справа підшукування потрібних учителів та біблійних списків.⁹

5. НАУКОВИЙ ОСЕРЕДОК У М. ОСТРОЗІ.

Удавнину друкарня була великою освітньою справою, а тому обов'язково з'єднувалася з школою. Власне, школи засновувалися тоді для видан-

гіналу, але я переклав їх на українську мову, див. мою працю: “Спомини ки. К. К. Острозького про видання Біблії 1581-го року”. “Стара Україна”, Львів, 1924 р., ч. ч. IX-X ст. 132-134. Передмова написана дуже тяжкою н. с. мовою.

9 Про Дерманське життя Федоровича див. “Історія українського друкарства”, Львів, 1925 рік, на ст. 43-45.

ня потрібних книжок, у першу чергу Богослужбових. Так і потім було скрізь: у Вільні, Львові, Стратині і ін. місцях. Так воно почалося і в Острозі: думка про видання Біблії привела до потреби заснування школи й друкарні коло неї.

Потроху в Острозі зібралися кращі вчені свого часу, і місто ставало найкращим освітнім осередком на Волині. Захар Копистенський у своїй “Палинодії” 1621 р. розказує, що на дворі князя Костянтина “найдовалися і мовці, одному Димосфенесови ровнії, і ініе розличніи любомудрци. Найдовалися і докторове славнії, в греческом, словенском і латинском язиках вицвічоніи. Найдовалися і математикове і астрологове превиборніи... Церкви і двор того княжати — полніи православних учителей евангелских і апостолских, полніи богословов істинних”.¹⁰

Князь радісно приймав до себе всіх, хто міг працювати на освітньому полі, і його замок справді скоро став Волинськими Атенами. Різного часу в Острозі побувало багато видатних осіб, з яких не мало працювали і в заснованій тут Острозькій академії, напр., Герасим Данилович Смотриць-

¹⁰ Русская Историческая Библиотека т. IV, Спб., 1878 р., ст. 1136-1137.

кий, чи не перший ректор Острозького “триязичного Лицею” (trilingue Luceum), Пресвітер Василій, учений Клирик Острозький, Священик Дем’ян Наливайко, перекладач Ієромо-нах Кипріян, Филалет Бронський, Мелетій Смотрицький, Тимох Михайлович і ін.

Як я вже згадував, вище східне Духовенство, греки, багато допомагали розвиткові культури в нас в Україні; під їх впливом також повстали Острівська академія та друкарня. Князь Костянтин увесь час запрошував до себе вчених греків, і їх стільки зібралось в Острозі, що тут навіть окрема вулиця звалася грецькою.¹¹ “Не новина от часов давніх бивати греком у Острогу”, — каже автор “Перестороги”.¹² Тут працювали такі видатні греки, як Кирило Лукарис та Протосингел патріяршого престолу Никифор. Був тут гостем і сам Патріярх Вселенський Єремія.¹³

Коли вчені люди були в зборі, коли потрібні біблійні тексти розшукано, приступили накінець до пильної пра-

11 “Чтенія в Общ. Исторіи и Древн. Росс.”, 1847 р., кн. IV, відд. IV, 138. Пізніше ця вулиця звалася Жидівською.

12 Акты Зап. Россіи, т. IV, ст. 216.

13 Правда, греки не постійно мали охоту їхати до Острога, особливо після недолі Ни-

ці вироблення одного доброго тексту. Сам князь розказує в передмові до Біблії 1581-го року, що коли було вже все потрібне, тоді він з своїми учителями, а також “кунно і с інімі многими, наказаними добре в Писаніях Божественних, доволно совітовав, і с общим совітом і ізволенієм єдино-мисленим” постановлено покласти в основу Біблії грецький текст 72 перекладачів.

6. УРЯДЖЕННЯ ОСТРІЗЬКОЇ ДРУКАРНІ.

І ось у той час, десь р. 1576-го друкар о. Федорович переходить до Острога, і за цей рік та за половину р. 1577-го вже остаточно уряджує Острізьку друкарню, під його доглядом робляться потрібні урядження, а він відливає біблійні черенки, можливо, не в Острозі, а в Львові, за допомогою Лавріана Пилиповича. Взагалі, у справах друкарні, а разом і в своїх власних справах (головно — продаж книжок) Федорович за цей

кифора: поляки й єзуїти помстилися йому за те, що на Берестейськiм Соборі 1596 р. він був головою. І Никифора арештували, посадили в Марієнбурзьку фортецю, а там його “уморено постом”. Див. К. Харламповичъ: Западнорусскія православныя школы, ст. 261-268, 258.

час часто бував у Львові. Друкарня була остаточно уряджена, і почала працювати десь у середині 1577-го року. Першою книжкою, звичайно, почали складати славнозвісну Біблію.

Коло друкарської справи в Острозі о. Федорович працює не один, про що він сам свідчить у післямові до Біблії 1581-го року, — він працював тут “купно с поспішники і единомисленники моїми”. Разом з ним працював тут і син його Іван та його учень Гриць Іванович із Заблудова, що десь у кінці 1579-го р. прибув до Острога з двохлітньої науки у Львові. Можливо також, що тут працював із о. Федоровичем і його львівські учні: Сачко Сенькович Сідляр та Корунка Семен, а може й приятель кн. Курбського — отець Мина.¹⁴ Працював, певне, й “убогий” Пресвітер Василь.

Друкарня містилася десь у передзамку (замок долішній), поруч з Остриською академією, недалеко церкви Св. Миколая. До нашого часу збереглося декілька описів Остриського замку, і всі вони згадують про друкарню. Так, в опису 1603 р. читаємо: “Stajnia w przegródku z podwórzem, przy niej Drukarnia i Szkoła ma

¹⁴ Про цих друкарів див. у моїй “Історії українського друкарства”, ст. 128-130, 122 та 124-125.

буć в спóльнм подаваніу з звierzchnościá i posłuszeństwem”.¹⁵

А в пізнішім описові маєтка Олександра Острозького читаємо трохи інакше: У підзамчі (в przygródku) плац, а на нім двори земські, тут же її “Drukarnia ma być w spólnym ze Szkołą podawaniu zwierzchności i posłuszeństwem. Stajnia na Zagrodzie przed Zamkiem i przy niej piekarnia”.¹⁶

З опису 1620 р. читаємо: “Tamże Akademia, szkoły, drukarnia i ynsze budowania kollegiackie polske i ruske”.¹⁷

Про це ж саме Dr. Rolle оповідає (по опису 1620 р.) так: “Dalej (за мурами замку) przy ulicy Zamkowej w pokazniejszych domóstwach mieściła się drukarnia, szkoła akademia, słowem — “Collegia ruskie”. Obok nich kościół łaciński Wniebowzięcia, zbudowany w XV wieku”.¹⁸

В четвєртім опису 17 липня 1621-го року, вже по смерті князя Януша Острозького († 19 серпня 1620 року)

15 Kardaszewicz St.: Dzieje dawniejsze miasta Ostroga, Kraków, 1913 р., ст. 97. Див. також “Чтенія” московські за 1847 р., кн. IV, де Перлштейн А. дає план давнього Острога і зазначає її місце друкарні.

16 Там само, ст. 99-100.

17 “Кієв. Стар.” 1883 р., т. VII, ст. 343.

18 Kardaszewicz, ст. 102.

читаємо: “Na tej stronie od miasta zegar, szkoła Ruska spółna”,¹⁹ — згадки про друкарню вже нема.

Здається, князь Острозький заклав також в Острозі папірню, але докладніше про це не знаємо.²⁰

7. ВИДАННЯ НОВОГО ЗОПОВІТУ 1580-ГО РОКУ.

Друкування Біблії йшло вперед дуже поволі, бо академія, здається, без поспіху виробляла потрібного тексту. Праці було багато, — треба було уважно рівняти списки з основним грецьким. Учителі острозькі склали, так би сказати, біблійну комісію, що все перевіряла того тексту, що мав друкуватися; можливо, що до цієї комісії входив також і сам друкар о. Федорович.²¹ Головним редактором Біблії і остаточним коректором її був, здається, Герасим Смотрицький.

І тому, що виправлення тексту Біблії відбирало багато часу, друкарі лишалися без роботи. Тоді була ве-

¹⁹ Там само, ст. 108.

²⁰ В інвентарі м. Острога за 1620 р. згадується “rogoshownia i rariernia”, див. “Кіев. Стар.” 1883 р., т. VII, ст. 343. Пор. також Kardaszewicz, сторінка 36.

²¹ М. Грушевський: Історія України-Руси, т. VI, ст. 490.

16. ПСАЛТИРІНОВИЙ ЗАПОВІТ 1580 РОКУ.
Острівське видання.

лика потреба в Новім Завіті та Псалтирі. Книжки ці, як найчастіше вживали, здавна вже були в нас у добрих списках, і тому виправлення їх довгого часу не потребувало.²²

І в Острозі, з наказу князя, вирішили приступити до негайного їх друку, постановили випустити їх окремою книжкою. Книжка ця мала служити і для практичного вжитку не тільки в Церкві, але й при тодішніх постійних релігійних змаганнях, а тому вирішено складати її в зручній форматі, in 8°. Здається, до цієї праці приступили в р. 1580-м, на початку його. Так можна розуміти заяву друкаря о. Федоровича в післямові: “Начата і совершена бисть сія книга Нового Завіта повелінієм благочестиваго князя Константина Константиновича... в літо 1580”.

Цей Новий Завіт мав стати підручною книжкою для українського Духовенства та народу. Вийшов він “посереді рода строптива і розвращенна”, як читаємо в передмові, коли числен-

22 Порівняння Нового Завіту 1580 р. з Біблією 1581 р. показує, що тексти їх часто не однакові. Правопис дуже різняться. Цікаво, що в Біблії 1581 р. текст не все ліпший від тексту Н. З. 1580 р. Порівняння робив я по примірниках Львівського Національного Музею чч. 417 і 82.

ні вороги “растерзают немилостиво Церковь Божию і возмущают нещадно стадо” Христове. Працювало коло цього видання декілька чоловіка, передмову написав, здається, Герасим Смотрицький. Щоб надати цій книжці практичного характеру та більше зручності для користання при релігійних змаганнях, до книжки додано докладного предметового покажчика, на 52 листах: “Собраніе вещей нужніших, вкратці, скорого ради обрїтенія в книзі Нового Завїта, по словесем азбуки”. Склав його Тимофій Михайлович. Покажчик цей вийшов по 1 вересні 1580 р.,²³ певне разом з Новим Завітом.

Ця книжка, — “Книга Новаго Завїта, в ней же напереді Псалми Блаженнаго Давида Пророка і царя”, ця книжка була першим друком острівським, це “первий овоц от дому печатного Острозского”, як сказано в передмові. Вийшла вона “в насажде-ніе всему народу Русскому”, вийшла коштом кн. Костянтина, що дав “до-

23 Це “Собраніе” вийшло, як читаємо на початку його, “лѣта от созданія миру 7089, а от народженія Спасителя нашего Іс. Христа 1580”. Отже, тут віднімається не 5508, а 5509, а це знак, що книжка вийшла по 1 вересні.

волно на діланіє Богодухновеннаго Писанія”.

8. ОСТРІЗЬКА БІБЛІЯ 1581 РОКУ.

Але не цей Новий Завіт мав бути найпершою острозькою книжкою, — складати першою почали десь ще в середині 1577 р. Біблію, та різні перешкоди, як ми вже бачили, не дали змоги цій книжці стати острізьким первенцем. Хоч, власне, Біблія була первенцем: по довгих трудах працю закінчили ще до випуску Нового Завіту, — кінчили 12-го липня 1580 р.; про що на останнім листі Біблії й читаємо в заяві друкаря о. Івана Федоровича.

Але цієї книжки, що зовсім була готова до виходу в світ, проте в світ не пустили. З яких саме причин це сталося, докладно не знаємо: здається, у надрукованій Біблії знайшли якісь помилки, а тому мусіли деякі листи передруковувати. Можливо також, що нову книжку перед випуском у світ давали читати якимсь окремим особам, а все це протяглося більше як на рік.

Але ось настала вкінці й велика хвиля: 12-го серпня 1581-го року закінчено таки довголітню працю коло Біблії, і вона нарешті побачила світ. Славна, повік незабутня Острізька

Біблія була вінцем культурної праці не тільки князя Острозького й його академії, не тільки найціннішим твором друкарського “кунтушу” о. Івана Федоровича, — вона була вінцем і всієї культурної праці України та Української Православної Церкви за XVI-ий вік!

Біблійні книжки, здається, друкували в Острозі не в звичайнім порядку, а в міру виправлення тексту, тому Біблія складається з п'яти частин, з окремою пагінацією кожної: 276, 180, 30, 56 і 78, до цього ще 8 л. передмов, а разом 628 листів in f°, чи 1256 ст.

До Біблії додано дуже цінну передмову від імени кн. Острозького (написав її, здається, Герасим Смотрицький), де докладно розказано про історію вишукування текстів для Біблії.

Біблію прикрашено різними гравюрами, певне роботи Гриня Івановича, а можливо також і Лавріна Пилипівича, маляра львівського, що вчив Гриня Івановича. Проте ці графічні прикраси не відповідають величності цілої праці, — вони занадто скромні, а часом і вбогі. Для цілого тексту відлили особливого шрифту, — дуже дрібного, т. зв. біблійного (24,8 мм), але виразного й гарного. Це характерний шрифт, якого доти ніде не

було, — т. зв. “острізький” біблійний шрифт, виготовлений під доглядом самого о. Івана Федоровича. Заголовні букви Острізької Біблії нагадують трохи великі Скоринині букви. Взагалі шрифт Острізької Біблії постільки особливий, що його вже не забудеш, раз побачивши!

9. ЗНАЧЕННЯ ОСТРІЗЬКОЇ БІБЛІЇ 1581 Р.

Острізька Біблія має заслужену віковичну славу. Вона появилася саме в час, коли їй було так потрібно, — вороги люто нападали на Українську Православну Віру, і все посилалися на біблійні Книжки, а їх то всіх тоді й не було... Князь Острозький своєю Біблією дав Православному Духовенству й громадянству найміцнішу зброю в обороні проти католицтва, і цієї заслуги ніколи не забуде Острозькому український народ та Православна Церква!

Самі впорядчики Острізької Біблії були дуже високої думки про свою працю. Так, у передмові (писав її певне, Герасим Смотрицький) князь каже про Біблію, що вона “не яко вещи человеческія, но яко свише сходящее дарование духовное”. Князь був надзвичайно втішений, що бачив кінець “діла сего честнаго і вся прервосходящаго”, і просив громадянство

прийняти Біблію “не яко вещи зем-
ния, но яко дарованіе небесное”.

Українському народові випала ве-
лика честь і заслуга, — дати усьому
православному Слов'янству першу
повну Біблію. Острізька Біблія ро-
зійшлася по всьому слов'янському
світові, і скрізь вона мала правдиву
заслужену пошану. Острізька Біблія
лягла в основу тієї Біблії, якої вжи-
ває весь православний слов'янський
світ і сьогодні.

Значно пізніше, десь по 1660 році,
здумали видрукувати повну Біблію
її на Москві, “скудости ради велія сих
Божественних Книг зді, в Велицій Рос-
сії”.²⁴ Цар Олексій Михайлович і Ду-
ховний Собор, “видя велій недоста-
ток сих божественних книг в державі
царствія своего (ниже бо рукописа-
ня отнюдь обрїтахуся, вмалї же і єдва
где уже печатним Острозким обрїс-
тися, им же от многа врємени оскуді-
ти”),²⁴ думали перше видати Біблію,
добре перевірену з грецьким текстом.
Але думки цієї виконати тоді в Моск-
ві не було змоги, бо “переводов доб-
рих не ізобрїтєно, подобно і превод-
ником греческим немнозім сущем об-
рїтатися”. Крім цього, люди “первія
издания книги похваляху, настоящія
же презираху і хуляху, глаголет бо:

24 Передмова до московської Біблії 1663 р.

ветхое лучши есть”. Та й час до цього був невідповідний: “неудобносимое время, сієсть настоятелство браней”.

Ось через ці причини вирішили видрукувати Біблію “вскорі, с готоваго перевода, князя Константина Острозкаго печати, неизмінно, кромі орфографіи і ніких в малі імен и річеній нужднійших, явственних погрішеній”.²⁵ Передрукували таким чином не тільки текста, але й першу передмову склали на зразок передмови князя Костянтина, змінивши тільки вираз: “народ Русскій” на “народ Великороссійскій”. Лише пізніше, за цариці Лисавети р. 1751 вийшла вже значно виправлена (українцями) Біблія, що вживається й до сьогодні.²⁶

Острізька Біблія широко розійшлася по цілому слов'янському світові, і вже р. 1663-го, як ми бачили вище, на Москві її було трудно дістати. Здається, часом продавалась вона й частинами.²⁷

25 Там само. Цікаво, що українські наголоси Острізької Біблії тут змінено на російські.

26 Див. про це І. Огієнко: Українська культура, К., 1918 р., ст. 103-104.

27 У всякому разі до Львова ця Біблія доходила й частинами; так, в інвентарі львівської Успінської Церкви 1637 р. читаємо: “з Библей 5 книг Монсеових”, див. “Арх. Ю.-З. Росс.”, ч. 1, т. X, ст. 159.

У літературі відомі два видання Біблії: 1580 і 1581-го року. Ці видання майже цілком однакові: заголовний лист один, з зазначенням 1581 р., ті самі передмови.²⁸ Головна різниця: післямови друкаря о. Івана Федоровича в обох виданнях цілком різні, часом помічається також різниця в шрифті, складі і прикрасах.

Остриська Біблія була лебединою піснею друкарської праці о. Федоровича: більше по цьому цілих книжок він уже не друкував.²⁹

10. ДАЛЬША ДОЛЯ ДРУКАРЯ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА.

Диякон Іван Федорович був не тільки друкарем, він також продавав книжки. Видрукувану Біблію князь Острозький доручив о. Федоровичу продавати у Львові, і той виніс їх туди декілька сотень.³⁰ У числі цих Біб-

28 С. Пташицький в своїй праці: "Издания Острожской Библии", на ст. 4 помилково говорять: "Къ этому времени (на 12 липня 1580 р.), должно быть, не появились вступительные статьи, а их несколько".

29 Трохи перед цим, 5-го травня 1581 р. певне о. Федорович видрукував т. зв. "Хронологію" Римши, лише на 2 ст.

30 Пор. акти Пташицького ч. 23 і Бостеля ч. 2.

лій було багато примірників не повних.³¹ Здається, що о. Федорович вивіз до Львова більше примірників, як дозволено, можливо також, що в друкарня на цім ґрунті вийшли якісь непорозуміння з князем, — у всякому разі знаємо, що князь Острозький наклав арешта “на все рухоме майно, а особливо на руські книжки, що були власністю друкаря Івана Москвитина”.³²

Після непорозуміння з князем Костянтинном, о. Федорович знову переїжджає до Львова, десь у кінці 1582 року. Друкарня його ще з 1579 р. знаходилась у другім закладі, у жида Ізраїля Якубовича, а тому Федорович заходився скласти собі нову друкарню, — шрифту зробив йому Гринь Іванович, зробив цілком на зразок шрифту острозького, бо Федорович у першу чергу хотів додрукувати неповні примірники Біблії, — вона добре розходилася й давала не злий прибуток. Федорович наняв собі sklepa в домі львівського міщанина Івана Бідлаги, продавав тут свої книжки, і тут же вмістив свою друкарню, і розпочав додруковувати неповні примірники Острозької Біблії.

³¹ Бостель, ч. 2. По смерті Федоровича, р. 1585-го їх знайдено 80.

³² Бостель, ч. 1.

Скільки примірників Біблії додрукував Федорович, не знаємо, — смерть 5 чи 6-го грудня 1583 р. припинила його працю. Але вже по смерті Федоровича, 20 вересня 1585-го р. у його крамниці знайдено уряджену друкарню, 120 повних Біблій, 80 неповних і раму з складеним одним аркушем,³³ певне — Біблії. Усе ще Федорівське майно за борги перейшло учням його, друкарям Сеньку Корунці та його пасинкові Сачкові Сідляреві, які продовжували додруковувати неповні Біблії й продавати їх.

Але ці друкарі, здається, не мали добрих прибутків з своєї друкарні, а тому вони порішили продати її. Року 1588-го був у Львові віленський друкар Кузьма Мамонич, і 24-го лютого наші друкарі продали йому свою (Федоровичеву) друкарню разом з 40 примірниками недокінчених Біблій.³⁴ Ось таким чином друкарня Івана Федоровича, разом з Бібліями, попала до Вільні. Ці 40 неповних Біблій у Вільні, звичайно, були додруковані і так повстала так звана “Віленська Біблія”.

33 Див. акти Бостеля, ч. 2.

34 Акти Бостеля, ч. 5.

11. З ЖИТТЯ ОСТРІЗЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Так славно розпочала свою працю Острівська друкарня, розпочала такими виданнями, яких до того ані одна друкарня не в силі була видати. Князь забезпечив друкарню, і відписав на неї якісь свої маєтки.³⁵ Року 1582-го князь Костянтин збудував в Острозі монастиря Св. Тройці, заклав при ньому шпиталя та школу і переніс сюди й друкарню.³⁶

Острівська друкарня була в близьких стосунках з друкарнею Віленською, а особливо із Львівською. Так “за прозбою жителей столиці Великаго Князства Литовського, града Вильна”,³⁷ князь Костянтин передав до Вільни написану в Острозі Граматику Л. Зизанія, і віленська друкарня Мамоничів видрукувала її р. 1586-го.

Грецький шрифт мала Острівська друкарня ще з початку свого, але мала його не багато; взагалі друкарня ця великого запасу шрифтів не мала. Так, р. 1596 грудня 9-го писав з Острога Юрко Рогатинець львівському Братству: “Єго милость князь велми

35 М. Максимовичъ: Собрание сочинений, Київ, 1876 р., I, ст. 193.

36 К. Харламовичъ: Западнор. прав. школы, ст. 257.

37 Післямова до Граматики 1586 р.

жадає, аби позичити писма грецького і словенського для видрукування Синоду Берестського, што найборзе может бити, на што і писане ко вашему братолюбію посилаєт, обещаючися в целости назад с подякованєм отослати все... Волю тут всего дождати, і тую друкарню отобрати зде і відати, на чие руки спустити і поручити, аби знати, от кого потом тих речей отшукovati маєм. Поневаж іначе жадним способом от того не моглисми ся вимовити”.³⁸

Знаєм з актів, що й пізніше просив князь Острозький Львівське Братство позичити йому грецьких черенків для надрукування “Розмови блаженного Мелетія, противу схизматиком (уніятам) і прочим сектатором написанную”. Князь писав: “На тот час літер готових грецких не маю, прошу на видрукованье тої малої, але святої речі, літер отлитих і готових каст со три мні прислати. А скоро ся книжка видрукуєть, зараз вашей милости с подякованьем їх отошлю”. Крім цього князь Костянтин разом з літерами просив прислати йому також складача Касіяновича “той свідом літер ваших грецких, як до форми ставляти”.³⁹

38 Архивъ Ю.-З. Россіи, ч. I, т. X, ст. 116-117.

12. ОСТРІЗЬКА ДРУКАРНЯ НА СЛУЖБІ УКРАЇНИ ТА ПРАВОСЛАВНІЙ ВІРІ.

Вище грецьке Духівництво часом заїжджало до Острога, і то особисто, то листовно⁴⁰ — все заохочувало князя Костянтина до друкарської праці. І справді, Острізька друкарня працювала головно за життя Костянтина, — він видав понад 25 книжок, але всіх їх ми ще не знаємо.

Найголовніше значення Острізької друкарні в історії нашої культури це те, що друкарня ця міцно боронила український народ та його прабатьківську Православну Віру від нападу католиків та уніятів. Полемічних видань ні одна друкарня не видала стільки, скільки їх видала друкарня Острізька.

Друкарня Віленська, особливо Львівська, були підневільні, жили тільки

39 Monumenta, ст. 855-856, тут зазначено дату листа: 7 липня 1600 р. И. С. Свѣнцицкій: Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ, Львів, 1908 р., на ст. 111. ч. 335, зазначає вже 3 липня 1607 р. Пор. ще Kardaszewicz, ст. 128 (тут зам. Касіянович — Koszanowicz) і “Кієвлянинъ” на рік 1841.

40 Так, Патріярх Мелетій писав про це р. 1597-го, див. Харламповичъ К.: Западнорусскія православныя школы, ст. 258.

мінливою ласкою королівських привілеїв. За видання полемічного твору (“Плач Східної Церкви” 1610 р.) Віленську друкарню було на час навіть закрито та сконфісковано (хоч вона таки немало видрукувала полемічних книжок), а Львівська Братська друкарня на полемічці видавця ніколи не зважувалася. Великоможний магнат, один раз навіть перший кандидат на польський королівський престол, ки. Острозький ніколи не брав королівського привілея на свою друкарню, друкував вільно, що хотів, і ніхто не посмів спинити його діяльності, хоч уже р. 1581-го скаржився єзуїт Поссеєин: “Князі Острозький та Слуцький мають друкарні та школи, якими далеко їй по всіх усюдах шириться схизма”.⁴¹ Ось тому з бігом часу Острозька друкарня стала в великій мірі друкарнею полемічною, уступаючи право друку книжок Богослужбових та шкільних друкарням Віленській та Львівській.

І справді, спис полемічних творів, надрукованих в Острозі за життя князя, досить помітний. Ось він:

1. Новий Завіт з Псавтирем, 1580 р.
2. “Собраніє вецей пужніших”, цдеб-

⁴¹ К. Харламповичъ: Западнор. прав. школы, ст. 243:

то покажчик до Нового Завіту Тимоха Михайловича, 1580 р.

3. Біблія 1581 р., — ці три книжки мали на меті також і полемічні цілі, бо давали головний до того матеріал.

4. Листи Патріярха Єремії, коло 1584 р., у справі нового календаря.

5. “Яко подобаєт знаменоватися” (хреститися), коло 1584 р.

6. “Ключ Царствія Небеснаго”, Герасима Смотрицького, 1587 р.

7. “Исповіданіє о исхожденіи Св. Духа”, 1588 р.

8. “О единой истинной Православной Вірі”, 1588 р.

9. “Обвіщеніє”, князя Костянтина про православність Грецької Церкви, 1595 р.

10. “Апокризис” Филалета, 1598 р.

11. Книжиця в 10 розділах, 1598 р.

12. “Отпис” Клирика Острозького, 1598 р., і

13. Друга відповідь Клирика Потю, 1599 р.

Книжки Богослужбові також друкував князь Костянтин, але не багато:

1. Часослов, 1598 р.

2. Псавтир слідуванна, 1598 р.

3. Часослов, 1602 р.

4. Требник, 1606 р. і

5. Молитвослов, 1606 р.

Друкувалися в Острозі також і

книжки для побожного читання й іншого змісту, а саме:

1. “Хронологія” Римші, 1581 р.
2. “Книга о постничестві”, 1594 р.
3. Ставленича Грамота, 1587 р.
4. Маргарит, 1595 р.
5. “Лямент”, 1603 р.
6. “Лікарство на оспальї умисл”, 1607 р., і
7. “Житіє Маріи Єгипетськія”, без дати.

13. ЗАСЛУГИ КН. КОСТЯНТИНА ПЕРЕД СВОЇМ НАРОДОМ І ВІРОЮ.

Як бачимо, за життя князя Костянтина з його друкарні вийшло понад 25 книжок, — для того часу це поважне число, яке значно перевищує діяльність за такий час, скажемо, Львівської Братської друкарні. І от за ці видання і став князь Острозький на віки славний в історії української культури та Православної Церкви, за що його постійно вихваляли і за життя, і по смерті, —

“Владимер бо свої народ Хрещенієм просвітил,

Константин же Богоразумія писанієм освітил”,
як вірно писав ще року 1581-го в своїх віршах Герасим Смотрицький. “Світлик Церкви”, “Глагоутолитель”, “Оборонца Віри і Церквей Божих”,

— це звичайні давні епітети князя Острозького.

Цей князь, — писав автор “Палинодії” р. 1621-го — “первий межі княжати Роскими, великій заступ і потіха всего народу Рускаго, мур желізний на Українах, слава и свіча яносвітлая”, бо він “знаменитое добродійство Церквам показал и учинил, же през магістерство типографії книг богословских видал не мало, през што Церков Христова будуется не толко ту в Россіи, але и по інших країнах сполвірних нам народов”.⁴²

А Патріярх Олександрійський Мелетій року 1592-го писав Костянтину: “Про вас іде така слава заступника Православія, що ім’я ваше в похвалі у всіх під сонцем”.⁴³

Так хвалили князя, і хвалили щиро. Але пізніше, уже в наш час, кинули кн. Острозькому й важке обвинувачення, — буцімто в скупості. Князь, — закидають, — мав у своїх руках 80 міст та 2760 сіл, мав понад 1.200.000 злотих річного доходу, на дворі його щоденно товклося до 2000 люда. Такий князь, — на погляд деяких критиків, дав не багато. Видання острізь-

42 Русская Историческая Библиотека, т. IV, ст. 1135-1137.

43 Малышевскій: Мелетій Пигас, Київ 1872 р., т. II, додатки, ст. 73.

кі не пишуться якимось особливими прикрасами, та й самих цих видань могло бути більше.

Але об'єктивно мусимо сказати, що князь Острозький випустив книжок по своєму часу більше всіх, - стільки не дав їх ані один давній меценат. Друкарство напевне не давало князеві жодного прибутку, а від нього вимагало все таки великих коштів. Автор "Палинодії" добре це розумів, а тому написав про князя Костянтина: "Солодкая завжди того зацного княжати маеть бити у нас пам'ять!"⁴⁴

14. ОПОЛЯЧЕННЯ РОДУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ.

"Февруарія 13-го в суботу первую Св. Поста (1608 року) преставився благочестивый князь Константин-Василій Острожскій, жив літ 81".⁴⁵ А разом з князем спиналася і вся та величезна культурна праця, що її робив він для підняття освітнього рівня українського народу. Наслідник князя Костянтина, син його Януш, каштелян Краківський, уже прийняв католицизм, і став "заслуженим му-

44 Русская Историческая Библиотека, IV, 1135.

45 Рукопис львівського Св. Онуфрійського монастиря ч. 49 (Лиманар Софронія).

жем для Речі Посполитої Польскої”, як величають його польські історики.

На перших порах князь Іван зберігав культурну працю свого великого батька, і Захар Копистенський у своїй “Палиноді” 1621-го року ще міг написати про нього: “народ свой Роскій любил, Православную Віру отцев своїх величал... Тестамент пресвітлого родителя своего сохранил, Віру Благочестія нашего побожно поважаючи, во вшеляком покої захищавал до смерти”. Хвалить Копистенський князя Януша вже навіть за те, що він народові своєму “утисков і гвалтов жадних не чинил”⁴⁶, — і то вже була заслуга...

Якби там не було, але князь Януш ніколи не проявив своєї ініціативи в справах друкарських, і друкарство острізьке помалу завмирало. Десь року 1611-го якийсь вихованець Острізької школи ще виготовив був до друку книжку: “Книга блаженного Феодора, нарицаемаго Авукара”, з похвалою Архимандритові Дерманському Ісаї Балабану⁴⁷, але книжки цієї вже не видрукували...⁴⁸

46 Русская Историческая Библиотека. IV, 1139.

47 Див. А. Соболевскій: Похвала Исаі Балабану 1611 г. “Чтенія в Истор. Общ.

Лише єдину книжку (але вже не по-лемічну) видрукувано за князя Януша, — це Часослов, що р. 1612-го вийшов у світ у двох частинах: Часослов і Місяцеслов. Над щією книжкою учителі острівські ще досить попрацювали, про що вони оповідають в передмові: “І то теж відати маеш, іж в том виданью зводу грецького найбільше наслідовано”. Ось цей Часослов і був лебединою піснею Острівської друкарні.

Князь Януш Острозький помер 19-го вересня 1620-го року, на 66 році життя, помер, не лишивши по собі мужеського наслідства. Над величезними добрами острівськими зананувала донька Олександрова, — княгиня Анна-Алоїза Ходкевичева, уже фанатична католичка. Вона скоро зруйнувала всю працю свого “схизматика”-батька й діда. Року 1624-го Остріг “пришов во строєніє Єввина племені”⁴⁹, — княгиня Анна, на місце української православної академії, заклала в Острозі вже єзуїтську като-

Нестора Лѣтописца”, Київ, 1894 р., кн. VIII, ст. 29-38.

48 Без доказів М. Грушевський (Історія України-Руси, VI, 498) подає, що книжка ця друкована.

49 К. Харламович: Западнор. прав. школы, ст. 261.

лицьку колегію, Collegium Nobilium, із відповідною бурсою при ній...

15. ЗНИЩЕННЯ ОСТРІЗЬКОЇ ДРУКАРНІ.

А що ж сталося з славною Острівською друкарнею? Докладних та точних відомостей про це не маємо. Звичайно панує думка, ніби Острівську друкарню княгиня Анна передала єзуїтам, а ті перелляли її на польську.

Уже Д. Зубрицький твердив, що Острівська друкарня по смерті Костянтина “rozsywała się, albo raczej na polską przelana została”.⁵⁰ Так само й польський історик літератури М. Вишневський догадується, що Острівську друкарню “może na polską przelano”.⁵¹

Але є й друга думка про кінець славної Острівської друкарні. З давнини існує в Києво-Печерській Лаврі переказ, ніби Печерська друкарня зачалася від друкарні Острівської. Року 1894-го київський учений Ів. Каменин у “Кіев. Стар”. 1894 р., кн. VIII, ст. 276-278, основуючись на виданій А. Соболевським приготівленій в Остріві до друку книжці: “Книга блаженного Феодора, нарицаемого Авукара”

50 Historyczne badania, 1836 р., ст. 51.

51 Historia Literatury polskiej, 1851 р., VIII, 415.

1611 р., висловив думку, що Архимандрит Дерманський Ісая Балабан продав р. 1613-го Єлисею Плетенецькому до Києва не тільки Стратинську друкарню, але — з дозволу князя Януша — також друкарні Острівську та Дерманську. Думка ця має підтвердження в тім, що київські першодруки справді мають деякі ознаки друкарні Острівської.⁵² Але справа ця ще мало досліджена.

Як би там не було, а р. 1648-го козаки, розбивши польське військо Д. Заславського, взяли Острів, і зараз же косяк та єзуїтську колегію, а разом з ними й друкарню з книжками та архивами “пустили з димом до Неба”...

16. ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСТРІВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Значення Острівської друкарні в історії українського життя — величезне. Це була найперша постійна друкарня на українській землі, бо друкарня Братська Львівська розпочала свою постійну працю лише з 1591-го

⁵² Порівняння київських першодруків з острівськими, які я робив, показують, що справді острівські та дерманські прикраси (заставки, кінцівки, ініціали) повторюються по перших київських виданнях. Але в меншій мірі те ж треба сказати й про шрифти.

року. Острівська друкарня працювала більше 35 років і видала понад 26 книжок. Увесь той час Остріг був найсвітлішим центром української культури, і та його діяльність — це окрема доба в нашій історії. Видання острівські увесь час користалися в Україні заслуженою пошаною.⁵³

Я вже підкреслював велике значення Острівської друкарні в обороні українського народу. У той час, коли “никтоже может стати противу ярости” ворога, католиків та уніятів, у той час Острівська друкарня занялася полемічними виданнями.

Як не легко було в той час вести нам свою оборону Православної Віри, про це виразно свідчить Захар Копистенський в своїй “Палинодії” 1621-го року: “А коли хто з наших, особливо против латинников, видаст книгу, теди такового преслідувати і през звехность свіцкую опримовати (утискати) не встидаються”...⁵⁴

Ось власне в той час Острівська дру-

53 Ще навіть 1728 р. Ігумен Сумського монастиря Єфрем “хулил книги Московской печати, предпочитая им Острожскія изданія”. Див. “Описаніє документов и дѣл, хранящихся в Архивѣ Св. Синода”, т. VIII, 1891 року, ст. 275.

54 Русская Историческая Библиотека, т. IV, ст. 318.

карня сміло боронила український народ та Православну Віру, і навіть брала під свою оборону весь православний слов'янський світ, бо друкували свої книжки на користь “всім, котриє где би то ні било обретутся говорящими словенским язиком і ісповідующим Православную Віру”.

Острізька друкарня виразно служила на користь своєму українському народові, книжки видавали часто й тодішньою українською мовою, і цієї діяльності її ніколи не забуде український народ!

17. ДРУКАР ОНИСИМ РАДИШЕВСЬКИЙ.

Радишевський Онисим друкарства навчився, здається, в Острізькій друкарні десь на початку XVII-го ст. Родом він був волиняк. На початку 1605-року бачимо цього друкаря вже в Москві, куди він попав може з самозванцем Дмитром.

Радишевський був добрим друкарем, увійшов у ласку до царя московського і скоро заснував свою друкарню “в царском дому”.

На Москві Радишевський надрукував лише дві книжки — Євангеліє 1606 р. на 936 ст. in f°, і Устав 1610 р. на 2512 ст. in f°, але обидві праці надзвичайно великої ваги.

До того часу Москва ще не мала Євангелії свого друку, і честь надрукування найпершої датованої Євангелії на Москві припала українцеві, — волинякові Радишевському.

Так само до того часу друкованого церковного Уставу в Росії ще не було, і честь надрукування його знову таки випала нашому волинякові.

На Євангелії 1606 р. зазначено, що його видруковано “мастерством многогрешного Анисима Михайлова сина Радишевського”. А на Уставі 1610 р. наш друкар підписався так: “Книжного діла мастер Анисим Михайлов син Радишевський”.

До своїх видань Радишевський додав передмови та післямову, складені цілком з передмов Івана Федоровича.

У чистий вівторок 1611 р. поляки спалили в Москві “Печатний дом”, і тоді “вся штанба того печатного діла от тих врагов і супостат розорися і пожжена бисть і погибе до кінца”. У цей час припинив свою працю й Радишевський, і далі слідів про нього вже не маємо.

Як бачимо, Острізька друкарня мала свої впливи і далеко за кордонами України.

Про цього друкаря література:

І. Огієнко: Друкар Волиняк Онисим Радишевський, “Духовна Бесіда”, Варшава, 1924 р. ч. 3.

К. В. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914 р., ст. 95, 100-101.

Література: Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 рік, ст. 160-185. Тут і повна література на ст. 180-185. Про друкаря о. Ів. Федоровича ст. 35-73.

Максимович М.: Острізька друкарня, 1849 р. Див. "Сочиненія" т. III, ст. 667-671, а також т. I, ст. 183-189.

Барановскій С.: Краткія историческія свѣдѣнія о бывшихъ на Волини православныхъ типографіяхъ "Волин. Епарх. Вѣд.", 1877 р. ч. 18, ст. 776-781. Не науково.

Сѣлецкій А. К.: Острожская типографія и ея изданія. Историческая монографія, в 2 частинах. Почаїв, 1885 р., ст. 227; відбитка з "Волин. Епарх. Вѣдом.", ч.ч. 29-35 за 1884 і ч.ч. 7-11-20-26 за 1885 р. Ч. I: Огляд релігійно-культурного руху XVI-го віку, що викликав до життя Острізьку друкарню, ч. II: Огляд видань Острізької друкарні. Рецензії: 1. Ів. Каманина в "Кіев. Стар." т. 14, ст. 161-164; 2. "Wiadomosci Bibliograficzne", V, ч. 7, ст. 72, і 3. Н. Петрова в "Журн. М. Н. Пр." 1886 р., кн. 4, ст. 418-425, — рецензент вважає працю лише компілятивною, якої автор не дав собі ради з цілою великою літературою. Справді, праця маловарта, а про Острізьку друкарню, як друкарню, тут нічого нема.

Булгаковъ Ѡ.: Иллюстрированная исторія книгопечатанія. Спб., 1889 р., ст. 258-

263. Тут і знімки з шости шрифтів Остриської Біблії.

Трипольскій Н. Н.: Древнія Волинскія типографіи и их изданія, див. “Девятисотлѣтіе Православія на Волини”, Житомир, 1892 р., ст. 224-235. Компіляція.

Соболевскій А.: Похвала Исаїѣ Балабану 1611 г. “Чтенія въ Истор. Общ. Нестора-Лѣтописца”, Київ, 1894 р., кн. VIII, ст. 29-38. Це опис рукопису приготовленої р. 1611-го до друку в Острозі книжки, але видрукований не був.

Каманинъ И.: К исторіи Кіево-Печерскої лаврскої типографіи. “Кіев. Стар.” 1894 р., кн. 8, т. 46, ст. 276-278. На основі попередньої праці А. Соболевського автор висловлює здогад, що р. 1613-го Ісаїя Балабан продав до Києва Єлисею Плетенецькому друкарню Стратинську, а також з дозволу князя Гануша — Дерманську та Остриську.

Франко Ів.: Бібліографічна рідкість, “Записки”, Львів, т. VI, ст. 1-4, 1895 р., — про доти невідому Остриську книжку: “Житіє Маріи Єгипетскія”. Тут же на ст. 1-2 Франко перераховує відомі йому 22 книжки, що вийшли з Остриської друкарні за 1580-1612 роки.

Соболевскій А.: Двѣ библіографических рѣдкости. “Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца”, Київ, 1898 р., кн. XII, ст. 13-18: “Ламент дому княжат Острозьких”, десь р. 1603 чи 1604-го надрукована в Острозі.

Kardasiewicz St.: Drukarnie slowianskie w Ostrogu i Dermaniu, “Dzieje dawniej-

sze miasta Osroga. Materyaly do historyi Wo-
łynia". Тут спис книжок, надрукованих в
Острозі. Праця Кардашевича — тенденційна
компіляція; розділ про друкарні складено го-
ловно на основі праці о. С. Барановського
Рецензія В. Черевка в "Записках", Львів, т.
116, стор. 228-230.

Львів, 1924 рік.

IV.

ДЕРМАНСЬКА ДРУКАРНЯ.

1. ДЕРМАНСЬКИЙ МОНАСТИР.

Село Дермань, Дубенського повіту (тепер село Успенське), належало в давнину до дібр князів Острозьких. Лежить воно в 20 верстах від Острога. Переказують, що ще на початку XV-го віку, серед густих лісів, недалеко від села, знаходився загородній двірець князів Острозьких, добре укріплений від нападу ворога.

Початок Дерманському монастиреві поклав кн. Василь Федорович Красний (гарний). Він, як кажуть акти, при своїм двірці “церков і звоницу муровал, і сам на закладаню бил, і всего монастиря Дерманскаго фундатор”.¹ Так повстав десь ще в першій половині XV-го віку (князь Василь помер 1450-го року²) славний потім Дерманський Свято-Троїцький монастир, один з найстаріших монастирів на Во-

1 Запис у Дерманськiм Пом’янику першої половини XVII-го віку; див. також “Записку” Єп. Ієрофея.

2 Дивись там само.

лині. Доказом давнього існування цього монастиря служить також рукописна книга Поучень, що її ще р. 1499-го подарував сюди онук фундатора монастиря, князь Костянтин Іванович Острозький.

Пізніше Дерманський монастир мав дуже добрі маетки, і часто збирав під свої стіни освічених монахів, що трудилися тут перекладами потрібних книжок. Князь Костянтин звернув уже свою пильну увагу на Дерманський монастир, на який він по наслідству мав право патронату. Але часом, р. 1571-го, під натиском польським, без волі князя, став ігуменом Дерманського монастиря мирянин Михайло Джуса.

Здається, князь Костянтин спершу мав думку заснувати свою друкарню та школу власне в Дерманському монастирі, а тому вигнав Джусу і 2-го березня 1575-го року управителем монастиря призначив друкаря Івана Федоровича.³ Можливо, що за час цьо-

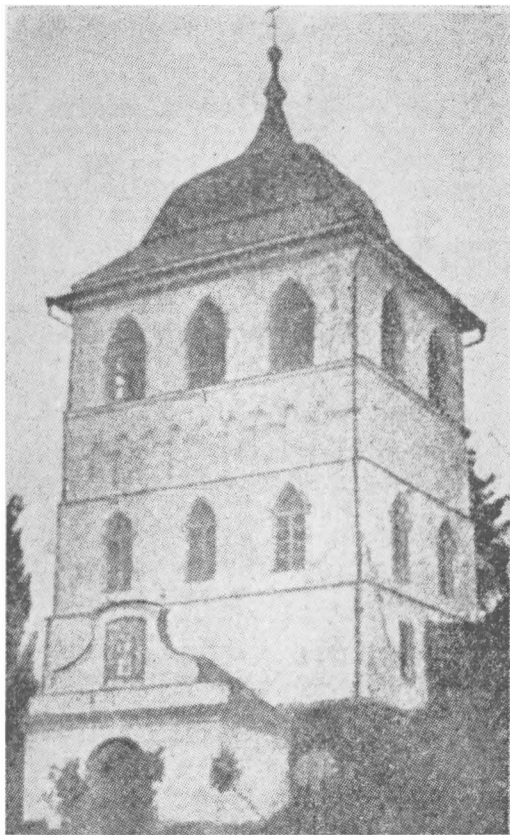
³ Пам'ять про Івана Федоровича зовсім затерлася в Дерманському монастирі, хоч Єп. Герофей у своїй "Записці" серед ігуменів згадує й "Іоанна Діакона, строителя монастиря Дерманського", але додає, що про нього нічого не відомо. Я свого часу зробив усе можливе, щоб у Дерманському монастирі відновити пам'ять славного друкаря.

го управління (1575-1576 р. р.) о. Федорович розпочав уже в Дермані засновувати нову друкарню. Але пізніше, десь у кінці 1576-го року, князь змінив своє рішення, і о. Диякон Федорович перейшов до Острога, де й урядив Остриську друкарню.

2. ДЕРМАНСЬКИЙ МОНАСТИР ЯК ОСВІТНИЙ ЦЕНТР.

Року 1593-го князь Костянтин мріяв про потребу збільшення освітньої праці в Україні, — “о закладанію школ і наук волних, а звласа для цвиченя духовних. Пилно потреба, жебихмо міли учение Пресвітери і казнодії добрие, бо за тим, іже наук ніт, великое грубіанство в наших духовних умножилося”.⁴ І князь думав власне в Дерманському монастирі заснувати такий освітній центр, який виховав би потрібне Духовенство; але, покищо, князь думок своїх не переводив у життя. А що при Дерманському монастирі монахи справді займалися культурною працею, про це свідчить хоча б “Пчела”, що її перекладено тут р. 1599-го з грецької на

4 М. Максимович: Собрание сочинений, т. I, ст. 182. Див. також “Акты Зап. Росс.” т. IV, ч. 45.

**17. ВХІДНА БРАМА ДЕРМАНСЬКОГО
МАНАСТИРЯ.**

**Манастиря побудував кн. Василь Острозький
(✠ десь 1450 р.).**

мову церковно-слов'янську,⁵ або рукопис “Бесід” Св. Івана Золотоустого 1605-го року.⁶

Свою давно думку про заснування в Дерманському монастирі культурно-освітнього центру Костянтин Острозький здійснив лише р. 1602-го. У цім році, 5-го липня, князь, з благословення Патріярха Олександрійського Мелетія Пігаса, цілком перероблює Дерманський монастир: заводить тут кіновію (спільножитвство), засновує школу, а також і друкарню при ній.⁷ Багатому й до того монастиреві князь дарує нові маетки.

Про це все читаємо на л. 12 у передмові до першої книжки з Дерманської друкарні, в “Охтайку” 1604-го року: “Монастир свой, називаємий Дермань, зо всіми достатками, отлучил, на кіновію его уфундувал, і иноком отдал, на згромажене до него

5 Цей рукопис зберігається в бібліотеці Києво-Печерської Лаври.

6 А. Петрушенчъ: Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ, Львів, 1874 р. ст. 284-285.

7 Н. Трипольскій: “Девятисотлѣтіе Православія на Вольни”, ст. 235 пише за Staroż. Polska II с. 844, ніби друкарню засновано тут коло 1585-го року; це непорозуміння, бо на таке твердження немає жодних підстав.

людій богобойних і ченцов святоблिवих ь животі і учених, которим і друкарню придал, аби двояко і трояко пожиточними церкві і Вірі святой би-ли, єдини молитвами своїми святими помагаючи, як Солуняне Апостолу Павлу, а другіе животом святоблिवим приклад даючи тим, которіе хочуть спастися, а досконаліше наукою и писмом, а звлаца друкованієм книг світячи всім, подобячися старим святим іноком, которих праці в писмі і по нинішній день явні, для которих і хвалени суть”.⁸

Та й для самого монастиря князь поставив нові умови, — він хотів зібрати до нього лише освічених ченців.

“Бігунов чернцов і чинові тому противних аби в том монастирі не приймвати, — наказував князь, — єдино таких, которіе би под тот порядок подлегать хотіли і которіе би се зійшли до науки. Мають теж способнійшіє до науки учитися писма Словенского, Грецкого и Латинского, от особ Віри Святое Всточное будучих”.⁹

Можливо, що князь Костянтин бажав увесь центр культурно-освітньої

8 “Охтаік” 1604 р., примірник львівського Національного Музею ч. 284.

9 М. Максимовичъ: Собрание сочинений, т. I, ст. 182.

праці перенести з Острога до Дермані, бо Остріг з його галасливим характером княжої столиці був менше придатний для цього, ніж тиха та спокійна Дермань. І справді, бачимо, що по 1602 році в Острозі на якийсь час видавнича діяльність спиняється. На мій погляд, цілу Острізьку друкарню десь у кінці 1602-го чи на початку 1603-го року перевезли з Острога до Дермані, — шрифт (черенки) дерманських видань цілком однаковий з острізьким. Управителем Дерманської друкарні став Священик-друкар Дем'ян Наливайко.

Ігуменом реформованого Дерманського монастиря князь призначив широко освіченого Протосингела Патріярха Олександрійського Ісака Борисковича, що походив з волинських дворян. Борискович зібрав у Дерманському монастирі багато вчених та достойних монахів, і зараз же приступив до друкарської праці.

3. ДЕРМАНЬСЬКА ДРУКАРНЯ

Першою книжкою¹⁰ почали друкувати в Дермані “Октоїха”, бо друкованим його тоді в Україні ще не бу-

¹⁰ Дехто з дослідників, напр. М. Максимович, першим дерманським виданням вважають “Диалог албо розмова о Православной і справедливой Вірі” ніби 1603 р., але книж-

ло. Ігумен Борискович діяльно взявся за цю книжку; текст, безумовно, правили з грецького оригіналу. Для роботи коло видання Октоїха Борискович запрошував до Дермані вчених тогочасних людей. Так, він запросив до себе відомого Іова Княгиницького, про що читаємо в житті того: “І в то время пріял бяше от Князя Василя на строеніе Манастир Дерман Ісакій Святогорец, іже посліди Єпископ поставлен бисть Патріархом Іерусалимським. І сей молит к себi отца нашего (Іова) строенія ради обща житія; он же (Іов), не могий отрещися, отхождаше. І многим тамо (в Дермані) на успіх бисть, труждаася, помагая в духовних же і тілесних, і в друкарни, — тогда Охтай друковаху”.¹¹

Друк “Октоїха” розпочали 12-го квітня 1603-го року, а скінчили 12-го вересня 1604-го року. Це був: “Охтаїк сиріч Осмогласник”, на 326 л. in f°; книжка вийшла “в общом манастирі

ка ця до нас не збереглася. Про неї: Каратаєвъ: Описаніе, 1883 р. ч. 173. Малишевський І.: Мелетій Пигас, 1872 р., кн. II ст. 49-84: український текст “Диалога”. Максимовичъ: Собраніе сочиненій, т. I ст. 128 та т. III ст. 671-672. Чи це не “Лист” 1605 р.?

11 “Зоря Галицкая яко Альбум на год 1860”, Львів, 1860, ст. 233.

Дермані, коштом і накладом манастирским”, цебто вже без якихось спеціальних коштів князя Костянтина. Передмову до цієї книжки писано двома мовами, — церковно-слов'янською та українською; післямову склав і підписав “Даміан недостойний Презвитер”. По цьому, значно нижче, підписався й технічний друкар: І. Ф. др.¹², але хто сховався під цими ініціалами, не відомо. Можна б думати, що це був Іван Федорович, син первопечатника, але проти цього промовляє буква Ф, бо він би підписався: Ф.

Під час друку цієї книжки трапила-ся сумна подія: помер молодий князь Олександр Острозький, надія православних, про що Даміан Наливайко в післямові до Октоїха записав так: “В літо 603-є місяця декаврія 2 дня представися благочестивий князь Олександр, воевода Волинський, син благовірного князя Костентина. Велій плач і жалость отцу же і чадом остави, найпаче же христіаном, всі бо бяху чающе помощ тим улучити в бідах і гоненіих, одержащих Христову церков”.

Другою книжкою дерманського друку був “Лист Мелетія, Святійшого Патріархи Александрійського, до велебного Єпископа Іпатія Потія”;

12 Примірник Нац. Музею у Львові ч. 285.

книжка вийшла 6 лютого 1605-го року, на 41 л. in 4°.¹³

Цього листа 1699 р. з грецької мови на українську переклав Іов Борецький, пізніше Митрополит Київський, що на той час працював у Дермані. Передмову до книжки підписав Священик Даміян, бо він і друкував її.

4. ЗАКРИТТЯ ДЕРМАНСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Здається, що цей “Лист” був останнім дерманським друком, але можливо, що всіх дерманських видань до нас не дійшло; навіть польські джерела підкреслюють, що з Дерманської друкарні “говорили до народу руського”.¹⁴ Вага дерманських друків, як і друків острівських, полягає також і в тім, що видавці їх уживали й народньої української мови, можливо, що під впливом о. Демяна Наливайка.

Не довго працювала Дерманська друкарня, — дець коло трьох років; з невідомих нам причин князь Костянтин року 1605-го знову переніс цю друкарню до Острога. Але Дермансь-

¹³ Шрифт цієї книжки відмінний від шрифту найперших острівських видань, — він товщий від них, і однаковий з “Лікарство” 1607 року.

¹⁴ Staroż. Polska, II, ст. 844; Трипольський, Типографія ст. 235.

кий монастир проте не втрачав своєї культурно-освітньої праці, і надалі лишився славним монастирем на Волині.¹⁵

Десь у кінці 1607 р. князь Костянтин запросив до себе на Архимандрита Дерманського племінника Єпископа Гедеона Балабана — Ісаю Балабана, “блюстителя” Єпископії Львівської, і той став у нього “строїтелем” всіх острівських монастирів (на своїх землях князь Костянтин мав 20 монастирів і більше 600 церков). Пізніше (1627-1633 рр.) Ігуменом Дерманським був відомий автор Граматики 1619 р., — Мелетій Смотрицький, що тут і похований, — уже як Єпископ уніят.

Київський історик Іван Каманин був висловив думку,¹⁶ ніби Архимандрит Дерманський Ісаія Балабан, з дозволу князя Януша Острозького, продав Дерманську друкарню до Києва, разом з Острівською. Я вважаю цю дум-

15 Короткий час перебував у Дерманському монастирі відомий Гришка Отреп'їв. Чи не звідси він вивіз друкаря-волиняка Онисима Радишевського? Див. Проф. Ів. Огієнко: Друкар волиняк Онисим Радишевський. “Духовна Бесіда” 1924 р. ч. ст. 36-39. Варшава.

16 “Кіевская Старина”, 1894 р. кн. VIII ст. 276-278.

ку недоведеною. Більше підстав думати, що окремої Дерманської друкарні не було, — тут часово працювала друкарня Острівська.

ЛІТЕРАТУРА.

Про Дерманську друкарню, на жаль, не маємо ще якоїсь спеціальної окремої розвідки. Про неї писали:

Проф. Іван Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 185-190. Тут на ст. 190-191 подана повна література.

Герофей, Єп. Острозький: Историческая записка о Дерманскомъ монастырѣ, 1842 р. Це рукопис, що переховується в Дерманському монастирі; зміст цікавий, але багато помилок. Записку цю складено 1842 р. (л. 1-20), доповнено в 1869 р. Я її читав.

Историческая записка о Дерманскомъ монастырѣ, "Волинскія Єпархіальныя Вѣдомости" за 1873 р. ч. 8.

Максимовичъ М.: Собрание сочинений, т. I, ст. 182; т. III, ст. 671-672.

Сълецкій А. К.: Острожская типографія, Почаїв, 1885 р. ст. 102-103.

Батюшков Н. Н.: Волинь, Спб. 1888 р. примітки, ст. 92-93: "Дерманскій Свято-Троїцький монастирь, Дубенскаго уѣзда". Цілом на основі "Исторической записки" з "Вол. Єп. Вѣд." 1873 р.

В. Звѣринскій: Матеріали для историческо-статистическаго изслѣдованія о пра-

вославных монастырях, Спб., 1890 р., I, ч. 168. Тут і література про Дерманський монастир.

Каманинъ И.: Къ исторіи Кіево-Печерской Лаврской типографіи, "Кіев. Стар." т. 46, 1894 р. кн. VIII ст. 276-278. Автор твердить, ніби р. 1613-го Архимандрит Дерманський Ісаія Балабан продав, з дозволу князя Гануша Острозького, друкарню Дерманську та Острізьку, разом з Стратинською, Єлисею Плетенецькому до Києва.

Харламповичъ К.: Западнорусскія православныя школы, Казань, 1898 р., ст. 259, 269.

Перетць В. Н.: Изслѣдованія и матеріали, Спб., 1900 р., т. I ч. II, ст. 141-143: вірші з "Октоїха" 1604 р. та з "Листа" 1606 р.

Kardaszewicz St.: Drukarnie slowianskie w Ostrogu i Dermaniu: "Dzieje dawniejsze miasta Ostroga", Краків, 1913 р. ст. 123-131. На ст. 249: спис книжок, видрукованих в Дермані (ніби й 4 мовою польською).

Проф. Іван Огієнко: Дерманська друкарня. Історично-літературний нарис з культурного життя давньої Волині. "Духовна Бесіда" 1924 р., числа 6 і 7. Окрема відбитка ст. 1-16. Варшава, 1925 р.

ЗМІСТ ЦЬЄІ КНИЖКИ.

ЧАСТИНА ПЕРША:

Костянтин Костянтинович Острозький.

Сторінки:

I. Значення роду князів Острозьких для України і для Української Православної Церкви	7
II. Перші князі Острозькі	15
III. Преподобний Чудотворець Федір Острозький	17
IV. Василь Федорович Красний	30
V. Костянтин Іванович Острозький	34
VI. Великий оборонець Православ'я, Костянтин Острозький: 1. Багатства та впливи князів Острозьких 42. 2. Аполітичність князя Костянтина 44, 3. Освітня праця князя Костянтина 45, 4. Князь Костянтин щедро жертвує на Церкву 48, 5. Князь Костянтин опікун Української Православної Церкви 51, 6. Князь Костянтин найбільший оборонець України від смертоносної унії 53, 7. Князь Костянтин був ворогом унії 55, 8. Упокоєння кн. Костянтина 59. 9. Католики знищили тіло славного князя Костянтина 61, 10. Історія високо оцінила князя Костянтина 62, 11. Діти Костянтина Костянтиновича 65, 12. Князь Олександр пішов догою свого батька 67.	

- VII. Окатоличення й ополячення роду князів Острозьких 75
- VIII. Закінчення: 1. Папа, католики, єзуїти й уняти нищать Україну 88, 2. Українські маєтки князів Острозьких попали в польські руки 94, 3. Вічна слава Костянтина Острозького 95.

ЧАСТИНА ДРУГА:

Культурна праця Костянтина Острозького

- I. Острівська Академія 105
- II. Острівська Біблія 129
- III. Острівська Друкарня 156
- VI. Дерманська Друкарня 202

KOBZAR BINDERY CO.,
146 Argyle Street
(cor. Euclid Ave.)
Winnipeg 4, Man.